

Žurnalo "Už ir prieš"
"Fakto" biblioteka
Nr.1

JUOZAS TUMAS
KELIAS Į
ČERVENĖ

Juozas Tumas

Kelias i Červenę

Atsiminimai

Firma "Poligrafija"

Vilnius 1990

**Žurnalo "Už ir prieš"
"Fakto" biblioteka
Nr.1**

© **Pratarmė**

Kūrybinis – techninis centras

Rinkta ir maketuota Kūrybinio – techninio centro
kompiuteriu 1990 01 25 - 02 12

Viršelis dail. M.Liugailos

Formatas 84x108/32 5,04 sąl. sp. 1.

Tiražas 80 000 egz. Kaina 1 rub. 50 kap.

Spausdino „Spindulio“ sp. 233000 Kaunas,

Gedimino 10. Užs. Nr. 1057

PRATARMĖ

Apie Červenės žudynes Lietuvos spaudoje pirmąkart užsiminta tik prieš porą metų, išvardijant kai kuriuos ten sušaudytus žmones. Iki tol Červenės tema buvo uždrausta. Vėliau apie žudynes šen bei ten buvo rašyta ir plačiau, bet gana miglotai. Išsamaus liudijimo, kaip lietuviai politiniai kaliniai pateko į Červenę ir kaip juos ten šaudė, Lietuvoje dar neturime. Memuarus apie tuos šurpius įvykius parašė keli mirčiai pasmerktieji, išsigelbėję per stebuklą. Tai profesorius Ignas Končius, Juozas Petraitis ir Lietuvos kariuomenės karininkas Juozas Tumas. Jo atsiminimai ypač nuoseklūs, parašyti aiškia, gražia kalba. Pateikiamas ryškus autoriaus kelionės į Červenę iš Mažeikių per Kauno ir Minsko kalėjimus pasakojimas, aprašomas kone stebuklingas išsigelbėjimas ir sugrižimas. J.Tumo atsiminimai, pavadinti "Bolševikų kalėjimuose ir Červenės žudynėse" buvo skelbti išeivijoje 1957 metais, Lietuvos kariuomenės veteranų žurnale "Karys". Kadangi "Kario" 1957 metų komplektą Lietuvoje turi tik viena (Universiteto mokslinė) biblioteka, plačioji visuomenė negali perskaityti J.Tumo atsiminimų. Tuo tarpu jie vertingi ne vien kaip svarbus istorinis liudijimas, bet ir kaip pavyzdys, kad drąsa ir sumanumas (be abejo, ir šiek tiek laimės) žmogų kartais gelbsti visiškai beviltiškoje situacijoje.

Baigiantis karui J.Tumas pasitraukė į Vakarų, gyveno Čikagoje. Šiuo metu jis jau yra miręs.

Autoriaus kalba netaisyta.

SOVIETŲ RUSIJOS KARIUOMENĖ UŽIMA KAUNĄ

1940 m. birželio 15 d. aš buvau 2 pėst. D.L.K. Algirdo pulko vadu Kaune, Šančiuose.

Tą rytą, neatmenu kuria valandą, gavau iš divizijos štabo žinią, kad Sovietų Rusijos kariuomenė dar tą pačią dieną peržengs Lietuvos sieną ir žygiuos krašto vidun ir kad mūsų vyriausybė nutarusi rusams nesipriešinti.

Kaip žinoma, rusų tankų ir motorizuotų pėstininkų daliniai buvo išikūrę netoli Kauno, Gaižiūnų poligone. Aš pagalvojau, kad šiems rusų kariuomenės daliniams greičiausiai bus įsakyta užimti Kauną. Kadangi 2 pėst. pulko 5-ji kuopa su būriu sunkiųjų kulkosvaidžių buvo laikoma Jonavoje, netoli Gaižiūnų poligono, tai aš telefonu išsakiau šios kuopos vadui sekti Gaižiūnuose buvusią rusų kariuomenę ir, pastebėjus jos žygį, tuojau pranešti man.

Apie 2 ar 3 val. popiet 5-tos kuopos vadas pranešė, kad nemaža rusų tankų vora iš Gaižiūnų žygiuoja pro Jonavą plentu Kauno kryptimi. Šią žinią aš tuojau pranešiau divizijos vadui.

Apie 6 val. paskambino man iš kariuomenės štabo ir pranešė, kad rusų tankai jau Kaune ir kad keli jų vyksta Šančių kryptimi. Be to, štabo karininkas perdavė man kariuomenės vado įsakymą atvykstančius rusų tankus Šančiuose asmeniškai pasitikti. Susijaudinęs aš atsakiau šio įsakymo nevykdysiąs ir pasikalbėjimą nutraukiau. Buvusiems pulko štabe karininkams išsakiau tuojau vykti į kareivines prie savų dalinių.

Karininkams išėjus, po kelių minučių adjutantas man pranešė, kad yra atėję 1-mos kulkosv. kuopos vienas puskarininkis ir eilinis ir prašo leidimo su manimi kalbėti. Pasakiau adjutantui pakviesti juos pas mane į kabinetą. Puskarininkiu su eiliniu įėjus, aš pamačiau, jog abu labai susijaudinę. Aš paklausiau, kokių reikalu jie nori su manimi kalbėti? Puskarininkis, dar labiau susijaudinęs, lūžtančiu balsu ir ašarotomis akimis, paklausė:

— Tamsta pulkininke, ar tiesa, kad rusų tankai atvyksta į Šančius ir kad tamstai įsakyta juos pasitikti?

— Taip, — atsakiau aš.

— Tamsta pulkininke, leiskit mūsų kuopai pasitikti rusų tankus

automatinių pabūklų ugnimi. Argi mes taip ir pasiduosime ruskiams bolševikams?

Ką galėjau aš šiems vyrams atsakyti? Aš žinojau, kad taip manė visa mūsų kariuomenė ir laukė tik įsakymo stoti į kovą su įsibrovusiu priešu. Deja, ne taip manė tuolaikinis mūsų kariuomenės vadas ir dauguma vyriausybės narių, todėl ir mūsų kariuomenė, užuot kovojusi, pasiliko pasyvi įvykių stebėtoja.

Aš padėkojau abiem kariam už jų pasiryžimą ginti tėvynę ir paaiškinau, kad mūsų vyriausybė yra nutarusi nesipriešinti rusų okupacijai, todėl ir mes, kaip drausmingi kariai, privalome paklusti vyriausybės įsakymams, nors mums ir labai skaudu.

Kareiviams išėjus, po kelių minučių keletas rusų tankų privažiavo prie pulko kareivinių ir sustojo. Jų pasitikti aš neišėjau, bet stovėjau savo kabinete prie pusiau praviro lango ir stebėjau gatvę ir pulko rajoną. Visi pulko karininkai ir kareiviai buvo kareivinėse, tik vienas pulke budęs karininkas stovėjo kiemo pusėje prie uždarytų geležinių kareivinių vartų. Žmonių gatvėje irgi nesimatė, ji buvo tuščia tarytum išmirusi.

Priekiniame tanke buvęs rusas karininkas paklausė pulko budėtoją, kaip privažiuoti Panemunės tiltą per Nemuną. Atsakymo nesulaukė, nors mūsų karininkas mokėjo rusiškai ir ruso klausimą suprato, bet protestuodamas tylėjo. Po trumpo laiko prie tanko priėjo kumpanosis jaunuolis ir nurodė rusui kelią prie tilto.

Apie 6 val. vakaro rusų tankai buvo užėmę visus tiltus per Nemuną ir Nerį, Kauno aerodromą ir radijo stotį.

Norėdamas sužinoti, kas dedasi mieste ir kokios gyventojų nuotaikos, apie 7 val. vakaro pasiunčiau du karininkus pasižvalgyti į miesto centrą. Sugrįžę jie pasakojo, kad žmonių gatvėse mažai, visi nuliūdę ir daug kas verkia. Beveik visi smerkia vyriausybę ir kariuomenės vadą už tai, kad nebuvo pasipriešinta rusų okupacijai.

Birželio 25 d. apie 6 val. vakaro gavau įsakymą skubiai vykti pas kariuomenės štabo viršininką. Įėjęs į autobusą, ten radau 3-čio art. pulko vadą ir I inžinerijos bataliono vadą. Jie irgi vyko pas kariuomenės štabo viršininką. Spėliojome, kokių reikalų buvome taip vėlai kviečiami pas jį.

Nuvykę į kariuomenės štabą, radome II pėst. divizijos vadą ir dar kelis Kauno įgulos atskirų dalių vadus. Netrukus buvome pakviesti pas kariuomenės štabo viršininką, generolą Pundzevičių. Jis atrodė labai pavargęs. Išblyškęs veidas, paraudonavusios akys ir sukepusios lūpos be

žodžių sakė, kad per 10 rusų bolševikų okupacijos dienų jam teko daug išgyventi.

Su visais pasisveikinęs, jis paskelbė, kad visi esame iš kariuomenės paleisti ir todėl, parvykę į savo dalis, privalome parašyti prašymus dėl savo paleidimo ir juos neatidėliojant pristatyti jam. Be to, štabo viršininkas dar pasakė, kad l.e. Valstybės Prezidento pareigas Justas Paleckis jau yra pasirašęs akta dėl mūsų paleidimo, todėl kas iš mūsų nepaduos prašymo, tas bus drausmės būdu iš kariuomenės paleistas ir neteks teisės gauti pensiją.

Išėjęs iš štabo viršininko kabineto, sutikau II skyriaus vieną karininką. Jisai pasivedė mane nuošaliau prie lango ir tyliai pasakė, kad prieš porą dienų buvo gautas kariuomenės štabe Sovietų Rusijos pasiuntinio Pozdniakovo raštas ir prie jo sąrašas karininkų, kuriuos Pozdniakovas reikalavo tuojau iš kariuomenės paleisti kaip nepatikimus.

Grįžęs į pulką, tuojau parašiau prašymą ir tą pati vakarą pasiunčiau. Tikėjaisi po poros dienų perduoti pulką ir tuojau iš Kauno išvykti.

Birželio 27 d. buvau iššauktas pas naujai paskirtą II pėst. divizijos vadą, generolą Karvelį ir gavau jo žodinį įsakymą iki birželio 29 d. vakaro 2-ąją pėst. pulką su visu jo turtu iškraustyti iš užimtų kareivinių ir, švariai išvalius, perduoti jas rusų kariuomenei. Pulkui įsakyta susitalpinti drauge su 5 pėst. pulku jo kareivinėse A.Panemunėj.

Išklausęs divizijos vado įsakymą, griežtai prieš jį pasisakiau dėl to, kad, pirma, tokiu trumpu laiku, turint 24 arklius, neįmanoma perkelti tvarkingai pulką ir visą jo turtą; antra, du pulkai negalės sutilpti vienam pulkui skirtose kareivinėse ir dėl to 2-ojo pulko dalis žmonių turės apsigyventi palapinėse.

Divizijos vadas į mano protestą dėmesio nekreipė ir griežtai savo įsakymą pakartojo — iki birželio 29 d. vakaro kareivines patuštinti. Matydamas mano didelį susijaudinimą, jis jau ramesniu balsu pasakė:

— Pulkininke, aš suprantu jūsų susijaudinimą, bet tikėk man, kad šiuo reikalu aš nieko negaliu padėti. Rusų armijos aukštesnioji vadovybė, yra įsakiusi 2-ąją pėst. pulką perkelti iš Šančių į kitą Nemuno pusę. Ne tik aš, bet ir mūsų kariuomenės vadas negali šio įsakymo sušvelninti ar tuo labiau jį pakeisti. Tad grįžk į pulką ir daryk viską, kad paskirtu laiku jis būtų perkeltas.

Grįždamas į pulką, aš pamaniau, kad rusai juo nepasitiki, todėl ir įsakė jį perkelti toliau nuo miesto centro į kitą pusę Nemuno, kurio

tiltus saugojo jų tankai.

Karininkams ir kareiviams dirbant beveik be poilsio, dienomis ir naktimis, po dviejų dienų pulkas paliko savo kareivines. Birželio 30 d. A.Panemunėje perdaviau pulką gen.št.plk.ltn. Špokevičiui ir liepos 1 d. drauge su savo Seimą ir buvusiu savo divizijos vadu iš Kauno išvykau į savo ūkį Mažeikių apskrityje.

SAVO ŪKYJE IR ŽIDIKŲ MOKYKLOJE

Ūkį, kuriame aš atleistas iš kariuomenės su šeima apsigyvenau, buvau įsigijęs tik 1939 m. žiemą. Jame buvau praleidęs su šeima tik tų metų vieno mėnesio vasaros atostogas, todėl aš nepažinau vietinių gyventojų, o jie manęs ir mano šeimos. Gyventi tarpe nepažįstamų kaimynų tokiu sunkiu laiku iš pradžių nebuvo malonu. Pažįstamų turėjome vos kelias šeimas ir tik su jomis bendravome.

Komunistinės vyriausybės paskelbtoji žemės reforma palietė ir mūsų ūkį, turėjusį 33,4 ha. Pagal įstatymą iš šio ūkio galėjo paimti tik 3,4 ha, bet valščiaus žemės reformos komisija buvo nusavinusi visą ūkį, vėliau – 23,4 ha, palikdama mums tik 10 ha. Tik Mažeikių apskrities žemės reformos komisijai įsikišus, buvo palikta 30 ha.

Pirktas ūkis buvo išnuomotas iki 1941 m. balandžio 23 d. Nuomos sutartis man buvo privaloma. Pagal sutartį nuomininkas mokėjo savininkui nuomo's pusę gauto derliaus grūdų ir privalėjo pildyti visas ūkiui skirtas prievoles. Komunistams valdant, nuomininkas sumokėjo tik nuomą (grūdais), bet nuo visų prievolių atsisakė. Visas ūkiui užkrautas duokles turėjau atiduoti aš pats. Kadangi turėjau tik grūdus, tai visa kita, kaip mėsa, vilnas, šieną ir kitką, pirkau pas savo nuomininką ir kitur.

1941 m. pradžioje iš turėtų santaupų neliko nieko. Iki tų metų sausio mėnesio gaudavau kas mėnesį po 250 rublių (vietoj pensijų komisijos skirtų 808.5 litų), bet nuo pradžios metų ir tos nemokėjo. Sūnus ir vyresnioji duktė mokėsi Mažeikių gimnazijoje, o jaunesnioji duktė pradžios mokykloje už 4 km nuo ūkio. Pinigai buvo reikalingi, bet jų nebuvo iš kur gauti, todėl sumaniau ieškoti kokios nors tarnybos.

Besirūpindamas, kur kreiptis dėl tarnybos, prisiminiau, kad 1913 m.

gruodžio mėnesį Maskvos Mokslo Apygardos egzaminų komisijoje buvau išlaikęs egzaminus ir įgijęs pradžios mokyklos mokytojo teises. Pavartęs įvairius savo dokumentus, suradau mokytojo diplomą ir kitą dieną kreipiausi į Mažeikių apskrities švietimo skyriaus viršininką, mokytoją R., prašydamas skirti mane į kurią nors pradžios mokyklą mokytoju. Peržiūrėjęs paduotą diplomą, švietimo skyriaus viršininkas tarė:

— Iš diplomo matau, kad tamsta įsigijai mokytojo teises Maskvoje. Ar dar nepamiršai rusų kalbos ir ar galėtum šią kalbą dėstyti mokykloje?

— Taip, — atsakiau, — galiu dėstyti.

— Labai gerai, — tarė R. — Mums labai reikalingi moką rusų kalbą mokytojai, nes pradžios mokyklų 5-se ir 6-se skyriuose rusų kalbą privaloma dėstyti, bet trūksta mokytojų. Tamsta tuojau rašyk prašymą mokytojo vietai gauti, o aš pasistengsiu, kad būtum paskirtas. — Gavęs lapą popieriaus, parašiau prašymą ir, jį įteikęs, išvykau namo.

Sausio pabaigoje buvau pašauktas pas apskrities švietimo skyriaus viršininką. Įsivedęs į savo kabinetą, jis parodė man mano prašymą ir jame parašytą apskrities kadru skyriaus viršininko rezoliuciją: "Piliečiui Juozui Tumui kol kas tarnyba neteiktina todėl, kad jis yra pulkininkas ir turi 30 ha žemės ūkį".

Perskaitęs rezoliuciją, aš klausiamai pažvelgiau į švietimo skyriaus viršininką.

— Tamsta matai, kokia dabar tvarka, — tarė nepatenkintas viršininkas. — Švietimo komisariatas reikalauja mokyti vaikus rusų kalbos; mokančių šią kalbą mokytojų trūksta. Mes džiaugiamės suradę tokius mokytojus, bet vietinis kadru skyrius suranda įvairių kliūčių juos skiriant mokytojais ir tuo mums labai trukdo. Bet tamsta nenusimink, po poros savaičių aš vyksiu į Vilnių, pasikalbėsiu ten su kuo reikia, ir, tikiuosi, šis reikalas išsispres teigiamai. Tamsta vyk namo ir lauk rezultatų, grįžęs iš Vilniaus, aš tamstą vėl pakviesiu.

Švietimo skyriaus viršininkas darė gerą išpūdį. Buvo kairiųjų pažiūrų, bet ne komunistas, juo buvo galima pasitikėti. Prieš dabartines pareigas buvo pradžios mokyklos mokytojas. Atsisveikinęs su juo, išvykau namo.

Kovo mėnesio pradžioje buvau vėl pakviestas į švietimo skyrių. Skyriaus viršininkas pasakė, kad, apeinant apskrities kadru skyrių, esu priimtas į tarnybą ir nuo kovo 9 d. paskirtas į Židikų pradžios mokyklą

mokytoju. Tos mokyklos vedėju buvo jo brolis.

Gavęs paskyrimo raštą ir padėkojęs už gautą tarnybą, atsisveikinau su skyriaus viršininku ir pakilau išeiti. Palydėjęs mane iki durų, jis tarė:

— Esu patenkintas tuo, kad tamstai teks dirbti su mano broliu. Nors jis yra kairiųjų pažiūrų, bet tikras lietuvis ir karštas patriotas. Aš tikiuosi, kad jūs abu gerai sugyvensite.

Sekančią dieną nuvykau i mokyklą ir prisistačiau jos vedėjui. Apie mano paskyrimą jis jau žinojo. Židikų mokykla buvo šešių skyrių, mokytojų su vedėju — penki, aš šeštas. 3-me skyriuje nebuvo nuolatinio mokytojo, todėl į tą skyrių buvau paskirtas aš. Be to, kas dieną po vieną valandą turėjau rusų kalbos pamokas, vieną dieną — 5-me, kitą — 6-me skyriuose. Šių skyrių mokytojai pavaduodavo mane 3-me skyriuje...

Be pamokų, vakarais dėščiau rusų kalbą suaugusiems. Šių pamokų turėjau 6 valandas per savaitę, tris vakarus po 2 val. Kursantų buvo 15 - 20, daugumas žydų tautybės.

Miestelyje kambario nepavyko gauti, teko apsigyventi už 1,5 km pas stambų ūkininką B. Ten gyveno ir kitas mokytojas P.B., buvęs šaulių būrio vadas. Pavasarį buvo nelabai smagu po pamokų, ypatingai vakarinių, klampoti 1,5 km purvynu, bet, kita vertus, buvau patenkintas, apsigyvenęs pas tą ūkininką. Jis buvo prieš kelerius metus grįžęs iš JAV, gerokai prasilavinęs ir turėjo gerą radijo imtuvą. Vakarais klausydavau žinių iš Londono lenkiškai ir čekiškai, o retkarčiais iš Bulgarijos — bulgariškai. Girdėtas žinias pasakodavau šeimnininkui ir kai kuriems mokytojams.

Ūkininko gyvenamas namas iš trijų pusių buvo apsuptas didoko sodo, aukšta tvora aptvarto. Man ten apsigyvenus, gal po savaitės ūkininko pririšti šunes naktimis pradėjo smarkiai loti. Ūkininkas dėl to labai susirūpino, manydamas, kad vagys taikstosi jį apvogti. Dar po savaitės, vieną vakarą grįžęs po vakarinių pamokų, savo kambaryje radau šeimnininką ir mokytoją B. Šeimnininkas buvo susijaudinęs ir tarė:

— Gerai, kad tamstos sulaukiau. Mokytojas B. jau žino, noriu išpėti ir tamstą. Būki labai atsargus, nes jūs abu esate sekami, apie tai man sakė vienas patikimas asmuo. Aš pastebėjau naktimis apie sodybą slankiojant kažkokius vyrus, anksčiau maniau, kad tai vagys, bet dabar manau, kad jie jus seka. Juos jusdami ir mano šunes nerimsta. Aš jus prašau niekam apie tai nepasakoti. Dar kartą sakau, būkit atsargūs.

Atsisveikinęs šeimnininkas išėjo. Klausiamai pasižiūrėjau į mokytoją

B. "Prieš porą dienų, — tarė jis, — vienas asmuo ir man tą patį sakė, bet aš nekreipiau į tai dėmesio ir jums nesakiau. Dabar gi, ir šeiminkui perspėjus, manau, kad mums reikėtų susirūpinti ir pasistengti sužinoti, kodėl esame sekami".

— Aš numanau, — tariu aš, — kodėl mudu sekami. Reikia suprasti, kad dabartinės padėties ponams mes esame nepatikimi, aš, kaip atsargos pulkininkas ir buvęs pulko vadas, o tamsta, kaip buvęs aktyvus šaulių būrio vadas. Dėl atsargumo. Argi mes nesame atsargūs? Kur mes, be mokyklos ir p.V., pas kurių pietus valgome, būvame? Kur ir su kuo atviriau pasikalbame? Rūpintis per daug dėl to, kad esame sekami, irgi neverta, tuo savo padėties nepagerinsime. Kas mus sekė iki šiol, seks ir toliau. O dabar, manau, laikas miegoti, jau vėlu, tad eime į lovas.

Mokytojas B. pareiškė norą dar pasikalbėti rimtu reikalu, kaip jis sakė. Mūsų pokalbis tęsėsi visą valandą. Jam pasibaigus, mes tapom artimi bendradarbiai ir geri prieteliai, aš gavau daugiau žinių apie buvusią apskirtyje rezistenciją ir būsimas mano pareigas joje, laikui atėjus.

Balandžio pradžioje man atsirado daugiau darbo vakarais. Teko mokyti rusų kalbos pašauktus naujokus.

Gegužės 1-os šventė iškilmingai švenčiama ir Židikuose. Abi pradžios mokyklos (be lietuvių, buvo atskira keturių skyrių žydų mokykla) toje šventėje privalėjo dalyvauti. Tą dieną oras pasitaikė gražus, šiltas. Miestelio gatvėse buvo eisenos su sustojimais numatytose vietose ir kalbomis. Eisenos priekyje buvo žydų mokyklos mokiniai, kurie vieni ir rėkė "uha!" po kiekvienos kalbos. Iš mokytojų kalbėjo tik viena mokytoja žydė rusiškai. Aš ėjau prie savo trečio skyriaus. Praeinant pro vieną namą, prie kurio stovėjo valsčiaus valdžia ir nemažas būrys žmonių, pasigirdo garsiai pasakyta rusiškai mano adresu pastaba: "Žiūrėkite, šis mokytojas atrodo taip nusiminęs, tartum jis dalyvautų ne gegužės pirmosios iškilmėse, bet laidotuvių procesijoje". Kitas jam pritarė: "Žinoma, baltagvardietis kitaip ir negali". Nepykau dėl šių pastabų, nes buvo teisingos.

Po iškilmių grįžus į mokyklą, kažkas iš mokytojų paklausė, ką tie vyrai apie mane kalbėjo? Nemokėdami rusų kalbos, mokytojai suprato tik du žodžius iš pastabos: "učitel" ir "bielogvardjec". Man paaiškinus pastabos prasmę, viena mokytoja pasakė: "Saugokis, pulkininke, tie

šunes ant tamstos jau urzgia, ko gero, gali ir įkąsti". Vėliau teko sužinoti, kad ta pastaba buvo pasakyta atvykusio iš Mažeikių enkavedisto.

Po šių iškilmių pajutau pavojų, nors dar ir neaišku, bet maniau, kad iki mokslo metų pabaigos manęs nelies. Vėliau maniau nuvažiuoti kuriam laikui pas savo gimines į Dzūkiją. Su tokiomis mintimis gegužės 10 d., šeštadienį, po pamokų, kaip ir kiekvieną šeštadienį, parėjau į savo ūkį, buvusį 11 km nuo Židikų.

SUĖMIMAS IR PIRMAS TARDYMAS

Tą vakarą pas mane buvo užėjęs parvykęs porai dienų iš kariuomenės liktinis puskarininkis, kaimynas D. Mums besikalbant svečių kambaryje apie pusę dvyliktos pasigirdo stiprus beldimas į išorines duris. Aš su svečiu ir mano žmona pašokome nuo kėdžių ir klausėme. Beldimas pasikartojė. Aš išėjau į prieškambarį ir, pajutęs už durų lauke keletą žmonių, paklausiau: "Kas ten?"

— Atidaryk duris, — išgirdau rusiškai įsakymą. Vos spėjau atidaryti duris, buvau apakintas stiprios elektros šviesos, pamačiau įremtą man į krūtinę pistoleto vamzdį ir išgirdau komandą: — Rankas aukštyn! Traukis atbulas į kambarį!

Atbulas, iškeltomis rankomis, su įremtu pistoleto vamzdžiu į krūtinę, grįžau į kambarį, kuriame buvau palikęs savo žmoną ir puskarininkį D. Paskum mane įėjo keli ginkluoti enkavedistai. Tas, kuris buvo įrėmęs pistoletą, įsakė mano žmonai ir svečiui irgi iškelti rankas aukštyn ir mums visiems atsistoti prie sienos, veidu į ją. Padarę visiems asmeninę krata, leido rankas nuleisti ir nuo sienos atsitraukti. Atsisukęs aš kambaryje pamačiau Mažeikių apskrities saugumo (NKVD) viršininką, leitenantą Muchiną, jo padėjėją lietuvį, pasienio policijos Pikelių rajono viršininką lietuvį ir keturis NKVD kareivius. Prieškambaryje matėsi dar vienas kareivis. Visi jie buvo ginkluoti automatiniais šautuvais. Kieme girdėjosi žingsniai dar kelių kareivių. Kaip vėliau sužinojau, manęs suimti buvo atvykę vienuolika vyrų — saugumo viršininkas su savo padėjėju ir devyni kareiviai. Pasienio policijos rajono viršininką iš Pikelių miestelio jie buvo paėmę tik tam, kad jis parodytų kelią į mano

ūkį.

Atsisukus nuo sienos, mano žmonai buvo leista atsisėsti. Saugumo viršininkas kreipėsi griežtu balsu i puskarininkį D.:

— O tu kas per vienas ir ką čia veiki?

— Esu puskarininkis D. atostogose, o ką aš čia veikiu, tai ne jūsų reikalas, — aštriai atkirto šis.

— Parodyk dokumentus, — suriko Muchinas.

Puskarininkis D. parodė jam atostogų liudijimą. Pavartęs jį ir akimis permetęs, gražino puskarininkiu, leido jam atsisėsti ir kreipėsi į mane:

— O tu parodyk man, kur laikai paslėptus ginklus.

—Jokių ginklų aš neturiu, — atsakiau jam. — Beidamas iš kariuomenės, turėtus ginklus palikau pulke. Buvau parsinešęs mažą nuosavų pistoletą, bet pernai rudeni jį iš manęs paėmė atvykęs iš Židikų milicininkas. Jei reikia, ginklų gražinimo kvitus galiu parodyti.

— Ne apie tokius ginklus aš tave klausiu, — tarė Muchinas. — Tavo ūkyje yra paslėpta nemažai stambesnių ginklų, tai tu parodyk, kur jie yra.

— Aš pakartotinai sakau, kad mano ūkyje jokių ginklų nėra, o jei jūs netikit, tai ieškokit patys.

— Na, o prieškomunistinės literatūros turi? — paklausė Muchinas.

— Taip, turiu, — atsakiau.

— Kas tai per literatūra?

— "Nuo dvigalvio aro iki raudonosios vėliavos", generolo Krasnovo; "Studentai, meilė ir Čeka"...

— Čia šlamštas, o ne literatūra, — pertraukė mane Muchinas. — Aš klausiu apie priešvalstybinius lapelius (letučki) ir proklamacijas.

— Tokios literatūros aš neturiu, — atsakiau.

— Neturi? Na, tai mes patys paieškosime. Ką laikai šioje spintoje? — paklausė jis, rodydamas į knygų spintą.

— Spintoje laikau knygas, žurnalus ir senų laikraščių komplektus, o taip pat ir mūsų kariuomenės statutus.

Prasidėjo krata kambariuose. Knygų spintą peržiūrėti Muchinas pavedė savo padėjėjui, o pats įėjo į miegamąjį, kuriame tuo laiku miegojo mūsų devynerių metų dukrelė. Mano žmona įėjo paskum jį į miegamąjį, o aš pasilikau svečių kambaryje. Viršininko padėjėjas knisisi knygų spintoje. Po kelių minučių jis sušuko:

— Drauge leitenante, eikš greičiau čia, aš suradau šifrą!

Aš krūptelėjau pamanęs, kad jis pats bus koki nors šifrą pakišęs ir dabar tvirtins suradęs jį mano knygų spintoje. Aš greit prišokau prie jo ir nudžiugau: rankose jis laikė atidengtą gaidų sąsiuvinį. Čia pat atsirado ir Muchinas. Ištraukęs iš padėjėjo rankų sąsiuvinį, dirstelėjo į jį ir, metęs ant grindų, piktai sušuko:

— Tu kvailys, juk čia tik paprastas gaidų sąsiuvinis, o tau pasivaideno šifras.

Aš nusišypsojau ir pamaniau: koks tu, nabagėli, esi nemokša, jei nemoki gaidų atskirti nuo šifro. Norėjai išiteikti naujam savo ponui, o jis už tai tave kvailiu išvadino. Man net gaila jo pasidarė. Kratą darė tik gyvenamame name, ir jį užtruko iki 4 val. ryto. Po kratos jie paėmė visus mano asmens dokumentus, ordinus ir atsižymėjimo ženklus, keletą albumų su nuotraukomis ir keletą religinio turinio knygų. Kratos protokolo nerašė.

Pasibaigus kratai, Muchinas įsakė man apsirengti ir pasiimti su savimi keletą pamainų apatinių skalbinių ir deki, nes aš esąs suimtas ir turėsiąs vykti su juo. Skaudančia širdimi atsiveikinau su savo žmona ir miegančia maža dukrele, ginkluotų kareivių lydymas išėjau iš namų, nesitikėdamas, kada nors vėl juos pamatyti, nes žinojau, kad kas pakliūva į enkavedistų nagus, tas negali turėti vilties kada nors vėl naudotis laisve.

Išėjęs į kiemą, aš buvau pasodintas į automobilį tarp Muchino ir jo padėjėjo. Prie šoferio atsisėdo automatu ginkluotas kareivis, kiti kareiviai susėdo į sunkvežimį. Mane vežė į Mažeikius.

Tą pačią naktį kita NKVD grupė buvo pas mūsų kaimyną, pulkininką leitenantą V. Jo neradę, iškrėtė namus ir išvažiavo.

Mažeikiuose enkavedistai perdavė mane vietinės daboklės administracijai. Visi pareigūnai buvo lietuviai. Daboklė buvo įrengta miesto valdybos namo rūsyje. Raštinėje iš manęs paėmė atsivežtus iš namų skalbinius, pinigus ir kitus smulkius daiktus. Su savimi turėjau ir Židikų mokyklos trečio skyriaus durų raktą. Vyresnįjį daboklės prižiūrėtoją paprašiau raktą perduoti Židikų mokyklos vedėjui, kuris tą dieną turėjo dalyvauti įvyksiančiame mokytojų suvažiavime. Tuo būdu norėjau painformuoti savo kolegas mokytojus apie mano suėmimą. Vėliau sužinojau, kad šis mano prašymas buvo išpildytas.

Daboklėje mane pasodino į nedidelį kambarį, kurio vienas prie lubų buvęs, langas buvo iš lauko pusės užkaltas medine dėže, kuri beveik

nepraleido saulės šviesos į vidų. Nors jau buvo rytas ir saulė patekėjusi, bet kambaryje buvo tamsu ir nieko nesimatė. Pradėjau rankomis grabalioti ir apčiuopiau narus. Ant jų atsisėdęs klausiausi ir greit pajutau, kad kambaryje, be manęs, dar kažkas yra. Paklausęs keletą minučių, išgirdau kažką patylomis kalbantis. Netrukus vienas jų paklausė, kas aš esu ir už ką suimtas. Pasisakiau savo pavardę, bet už ką suimtas, nežinojau. Besikalbant paaiškėjo, kad mano nelaimės draugai buvo praeitą naktį suimti du vyrai, vienas Mažeikiuose, kitas, rodos, Sedoje. Abu jie buvo man nepažįstami, todėl nuo atviresnio pasikalbėjimo su jais susilaikiau pasiteisindamas, kad norįs miego, ir atsiguliau ant plikų lentų.

Apie pirmą valandą daboklės sargybinis išvedė mane iš kambario ir perdavė dviem enkavedistam. Jie nuvedė į automobilį ir nuvežė į apskrities saugumo viršininko įstaigą. Įvedė į jo kabinetą, vienas kareivis išėjo, antras pasiliko viduje. Jis buvo ginkluotas šautuvu su užmautu durtuvu. Įsakęs man sėstis ant kėrtėje prie durų buvusios kėdės, jis pats atsisėdo ant kitos, priešais mane viduryje kambario. Aš dirstelėjau į buvusį ant sienos laikrodį, buvo lygiai 1,30 val. p.p.

Po kelių minučių į kambarį įėjo leitenantas Muchinas, jo padėjėjas, vienas NKVD majoras ir vienas apyjaunis žydas su nedidele barzda. Jis buvo taip labai panašus į buvusį žydų karo kapelioną, rabiną Sniegą, kad aš ilgesnį laiką abejočiau, ar tik nebus jis pats. Vėliau paaiškėjo, kad NKVD majoras ir žydas buvo atvykę iš Kauno.

Leitenantas Muchinas atsisėdo prie rašomojo stalo, išsiėmė iš stalčiaus pistoletą, patikrino, ar užtaisytas, pasidėjo jį ant stalo ir įsakė kareiviui išeiti. Kiti pasiliko stovėti ar vaikščiojo po kambarį. Prasidėjo tardymas.

— Štai kaip tu atro dai, — kreipėsi į mane Muchinas. — Aš esu daug apie tave girdėjęs ir tik iš blogos pusės. Dabar paklausysime, ką tu pats apie save mums papasakosi. Tik žiūrėk, nemeluok, klausiamas atsakinėk tik gryną teisybę. Jei bandysi meluoti, bus blogai.

— Drauge leitenante... — buvau pradėjęs.

— Koks aš tau draugas, tu, kalės vaike, tavo draugai — dykumų šakalai, bet ne aš, — suriko Muchinas.

— Tai prašau man paaiškinti, kaipgi aš turiu kreiptis į jus.

— Mane ir juos, — nurodė savo bendrus, — vadink: pilietį tardytoją, — atsakė Muchinas.

— Pilieti tardytojau, — kreipiausi į Muchiną, — aš prašau pakviesti vertėją todėl, kad aš ne viską gerai suprantu rusiškai ir negalėsiu tiksliai atsakinėti į jūsų klausimus.

— Ka, vertėją? — suSuko Muchinas. — Draugai, pasigėrėkite šituo tipu. Dar tik vakar jis buvo rusų kalbos mokytojas Židikų mokykloje, o šiandien jam jau reikalingas vertėjas. Aš tau duosiu toki vertėją, nuo kurio tu kalbėsi ir gerai suprasi ne tik rusiškai, bet ir totoriškai. O dabar pasakyk, kaip tu gavai mokytojo vietą? Aš žinau, kad apskrities kadru skyrius tavo prašymą atmetė, tai kas tave priėmė į tarnybą?

— Apie tai, kas mane priėmė į tarnybą, aš nesiteiravau. Buvau padavęs prašymą ir po keturių ar penkių savaičių gavau paskyrimą į Židikų pradžios mokyklą.

— Dabar pasakyk, nuo kurio laiko tu priklausai slaptai priešvalstybinei organizacijai ir kas su tavimi toje organizacijoje drauge dirba?

— Aš nesuprantu, apie kokią organizaciją jūs kalbate, — atsakiau.

— Meluoji tu, kalės vaike, — suriko Muchinas ir čiupo nuo stalo pistoletą. — Nemeluok ir neišsisukinėk, o sakyk teisybę, tau bus geriau. Tu manai, kad aš apie tave nieko nežinau? Klysti, aš viską apie tave žinau, žinau apie kiekvieną tavo žingsnį, apie kiekvieną tartą žodį. Pasakyk, už ką tu kelei tostą, būdamas žiemą pas P.?

Aš sumišau, išgirdęs apie tokią smulkmeną. Buvo taip. Žiemos metu Pikelių klebonui lankant parapijonis, aš su žmona buvome pakviesti pas P. Ten buvo ir daugiau svečių. Kadangi buvome visi artimai pažįstami, tai kalbėdami nesivaržėme ir buvome atviri. Per vakarienę aš buvau pakėlęs tostą už prezidentą A.Smetoną. Apie šį tostą dabar ir klausė Muchinas. Bet iš kur jis sužinojo? Reikia spėti, kad p.P. tarnų tarpe buvo šnipas. Kadangi Muchinas apie šį tostą žinojo, todėl aš išsiginti negalėjau ir pasakiau tiesą.

— Aš kėliau tostą už buvusį Lietuvos prezidentą Antaną Smetoną.

— Dabar įsitikinai, kad aš apie tave viską žinau? Tad nemeluok ir sakyk tik visą teisybę. Ar seniai pažįsti K.?

— Aš su juo susipažinau prieš keletą metų.

— Kur ir kokiomis aplinkybėmis?

— Kaune. Aš tarnavau 2-me pėst. pulke Šančiuose, o K. — 5-me pėst. pulke. Jis buvo vyresnysis pulko gydytojas, ir mes su juo susitikdavome įvairiais reikalais.

— Kas buvo vyresnysis pulko gydytojas? — vėl suriko Muchinas.
— Apie koki K. tu man pasakoji?

— Apie gydytoją, pulkininką leitenantą K., — atsakiau.

— Tu ir vėl meluoji? Tu gerai žinai, apie koki K. aš tavęs klausiu, tad apie jį ir pasakok.

— Kito K. aš nepažįstu, — atsakiau.

Aš žinojau, apie kurį K. Muchinas klausė. Tai buvo žymus rezistentas ir veikė Mažeikių apskrityje. Aš pažinojau jį patį ir žinojau apie jo veiklą.

— Kada paskutinį kartą kalbėjaisi su J., kur jis dabar yra ir ką veikia?

— Aš su J. niekuomet nesikalbėjau. Girdėjau, kad jis yra Kaune vieno orkestro kapelmeisteris.

— Kas yra kapelmeisteris? J. kapelmeisteris? Ar tu ilgai iš manęs tyčiosies, tu dvokiantis šuo? Tuoju man sakyk, kada paskutinį kartą buvai sutikęs J. ir apie ką judu kalbėjote?

— Aš sakau tiesą, kad jokio kito J. nepažįstu. Jūs žinote, kad aš Mažeikių apskrityje gyvenu neseniai ir gyventojų mažai pažįstu, todėl ir jūsų klausiamųjų K ir J. nepažįstu. Piktai į mane pažiūrėjęs, Muchinas atidarė rašomojo stalo stalčių ir iš jo išėmė mano ordinus ir medalius. Vartydamas juos, paklausė:

— Kurį iš jų gavai už žydų persekiojimą būnant pulko vadu?

Čia pravartu bus pasakyti, kad 2-me pėst. pulke tarnaudavo apie 8—10 nuošimčių žydų, nemažai jų buvo ir iš Kauno miesto. Pulke ne tik jų niekas nepersekiavo, bet kai kurie, kaip siuvėjai ir batsiuviai kuopose, pulko krautuvės pardavėjai, kirpėjas ir orkestrantai, naudodavosi kai kuriomis lengvatomis. Todėl toks Muchino klausimas mane užgavo, ir aš į jį neatsakiau, bet kreipiausi lietuviškai į kauniškį žydą:

— Aš manau, kad tamsta esi kaunietis. Ar girdėjai, kad aš būčiau persekiojęs kareivius žydus?

— Ką jis jums pasakė, — kreipėsi Muchinas į žydą. — O tu nedrįsk daugiau kalbėti ne rusų kalba.

Žydas jam paaiškino, apie ką aš kalbėjau lietuviškai, ir pasakė, kad jis nėra girdėjęs, jog aš būčiau persekiojęs žydus.

Vartydamas toliau mano ordinus, Muchinas klausinėjo, kaip jie vadinasi ir už kokius nuopelnus aš esu juos gavęs. Pagaliau, rodydamas Latvijos Trijų Žvaigždžių ordiną, paklausė:

— Koks čia ordinas?

— Latvijos Trijų Žvaigždžių trečiojo laipsnio ordinas, — atsakiau.

— Kas tave juo apdovanojo?

— Latvijos respublikos prezidentas.

— Štai koks tu esi niekšas! — sušuko Muchinas. — Tarnavai Lietuvos kariuomenėje ir šnipinėjai Latvijos naudai. Už tai reikėtų tave sušaudyti. Smetona irgi nepagailėjo tau ordinu, tas įrodo, kad jo režimui ištikimai tarnavai, o dabar ir vėl nori tą režimą susigražinti, bet jums, kontrrevoliucionieriams, tai nepasiseks, mes jus visus kaip žiurkes išnaikinsime. O dabar sėsk prie ano stalo, — nurodė kertėje stovėjusį stalą, — ir savo ranka rašyk prisipažinimą.

Aš iš savo vietos nesijudinau ir žiūrėjau į Muchiną.

— Ko spoksai į mane, ar negirdėjai, ką aš tau sakiau, — suriko Muchinas.

— Aš nežinau, kuo jūs mane kaltinate ir koki prisipažinimą aš turiu rašyti. Vakar sakėt, kad aš laikau savo ūkyje paslėptus ginklus, šiandien sakot, kad priklausau kažkokiai slaptai organizacijai, bet aš tokios nežinau. Tai apie ką aš turiu rašyti?

— Tu nežinai, kuo prasikaltai ir apie ką turi rašyti? Gerai aš tau priminsiu, tu, padvėsęs šuo. Klausyk ir nepamiršk! Pirma, tu priklausai slaptai priešvalstybinei organizacijai, kuri turi tikslą pašalinti komunistinę valdžią iš Lietuvos ir gražinti fašizmą, o vėliau to paties siekti ir SSSR; antra, tu žinai, kur ši organizacija gauna ginklus ir kad dalis ginklų yra paslėpta tavo ūkyje; ir trečia, tu žinai, kur yra spausdinama priešvalstybinė literatūra, kas ją į Mažeikių apskritį atgabena ir platina. Aišku, kad šioje organizacijoje dirbi ne vienas, bet turi draugų ir bendradarbių. Tad rašyk ne tik apie savo veiklą, bet nurodyk ir bendradarbius.

Dėl šių kaltinimų aš pasakiau nieko nežinaš ir todėl negališ nieko parašyti. Išgirdęs tai, Muchinas išiuto, nutvėrė pistoletą ir šoko prie manęs, grasindamas smogti pistoletu man į veidą. Aš irgi pašokau nuo kėdės ir pasakiau, kad jis neturi teisės manęs mušti, nes tą draudžia Sovietų Sąjungos konstitucija. Muchinas nuo manęs pasitraukė toliau ir tik keikėsi.

Po šios scenos ir kiti trys iki to laiko tylėję Muchino bendrininkai pradėjo mane prikalbinėti nesipriešinti ir visus kaltinimus prisipažinti. Aš sakiausi esąs nekaltas ir tik tą gališ parašyti.

Apie penktą val. įėjęs kareivis Muchiną kažkur pakvietė. Grįžęs po kelių minučių, jis greit priėjo prie manęs ir pasakė, kad mano duktė gimnazistė norinti su manimi pasikalbėti.

— Aš leisiu tau su ja pasimatyti ir pasikalbėti, bet su sąlyga, kad tu tučtuojau parašysi trumpai prisipažinimą ir nurodysi kelis savo bendradarbius, — pasakė jis.

Aš nuo to atsisakiau. Muchinas reikalavo parašyti nors kelis žodžius. Aš priėjau prie stalo ir ant vieno lapo popieriaus parašiau, kad visi man pareikšti kaltinimai yra išgalvoti ir aš jų prisipažinti negaliu, nes tai būtų melas. Ant kito lapo parašiau savo žmonai įgaliojimą paimti mano dviejų mėnesių atlyginimą. Abu lapu padaviau Muchinui, prašydamas žmonai parašytą įgaliojimą perduoti mano dukteriai.

Perskaitęs, kas buvo parašyta antrame lape, Muchinas suplėšė lapą popieriaus, jį suglamžė, sviedė man į veidą ir keikėsi bjauriausiais žodžiais. Tokių keiksmų aš dar nebuvau girdėjęs.

Kiek patylėjęs, priėjo prie manęs ir prašeko ramiau:

— Tu nesupranti, koks esi blogas tėvas. Dėl tavo kvailo užsispyrimo pats žūsi ir savo dukterį pražudysi. Ji, kaipo kontrrevoliucionieriaus kalinio duktė, jokio darbo negalės gauti. Sužinojusi, jog tu esi to priežastimi, ji tave prakeiks. Tad gerai pagalvok apie tai ir apsispręsk. Keliais prisipažinimo žodžiais ir nurodęs savo bendradarbių, gali padėti pakeisti. Aš tau net pažadu, kad galėsi būti laisvas ir išvykti ten, kur išvyko toki tavo draugai kaip generolas A. Žinoma, tik su sąlyga, kad sutiksi mums dirbti ir vykdysi visus mūsų nurodymus. Na, tai kaip, sutinki?

Vietoj atsakymo aš tik galvą pakračiau.

— Tai ką, tu, niekše, manai? Tikiesi tapti didvyriu, žuvusiu dėl savo tautos laisvės? Gal dar tikiesi po savo mirties iškilmingų laidotuvių, gėlių ir prakalbų prie kapo? O aš tau sakau, kad dingsi be žinios kaip padvėsusi žiurkė ir niekas niekados nesužinos, kur tavo kaulai trūnys. Žinok, kad tu ir visi tau panašūs esate blogesni už bjauriausius kriminalistus. Juos mes galime perauklėti ir priversti mums dirbti, o tokius, kaip tu, mes tiesiog naikiname, nes žinome, kad esate užkietėję komunizmo priešai ir jus perauklėti būtų tuščios pastangos. Dar kartą aš tau patariu gerai pagalvoti.

Peržiūrėjęs turėtą rankoje mano įgaliojimą žmonai (jis buvo parašytas rusų kalba), Muchinas iš kambario išėjo. Jo padėjėjas ir žydas

priėjo prie manęs arčiau ir pradėjo prikalbinėti prisipažinti ir išduoti savo bendradarbius. Majoras vaikščiojo po kambarį ir tylėjo. Tylėjau ir aš.

Po kelių minučių Muchinas grįžo. Vėliau, jau sugrįžęs iš Červenės, sužinojau, kad mano prašymą jis išpildė ir įgaliojimą perdavė mano dukteriai.

Grįžus Muchinui, visi keturi patylomis trumpai pasitarė. Muchino padėjėjas išėjo ir atsivedė kareivį enkavedistą ir pasodino ant kėdės priešais mane. Po to Muchinas su padėjėju ir žydu išėjo, liko lik majoras. Po kelių minučių jis išsakė kareiviui išeiti, ir mes likome tik dviese. Vaikščiodamas, retkarčiais sustodamas prie manęs, jis kalbėjo ramiai, neužgauliodamas. Kreipdamasis į mane, vadino "jūs". Savo kalbą pradėjo maždaug taip:

— Įėjęs į šį kambarį ir pamatęs jūsų atvirą veidą, aš tikėjausi tokio pat atvirumo ir iš jūsų, bet, pasirodo, apsirikau. Draugas leitenantas ištisas penkias valandas vargo su jumis, norėdamas išgauti jūsų prisipažinimą, o jūs užsispyręs vis kartojote nieko nežinąs. Norėdamas jums gero, aš patariu papasakoti arba, dar geriau, parašyti viską, ką tik jūs žinote apie slaptą priešvalstybinę organizaciją, ginklus, literatūrą, savo bendradarbius ir t.t. Aš jus išpėju, kad jei jūs nepasakysite čia, Mažeikiuose, tai būsite priverstas viską pasakyti Kaune. O ten jie turi priemonių ir stipriausios valios vyrą priversti pasakyti tą, ko jie nori. Privers ir jus, bet aš nenorėčiau jus matyti sukruvintą, sulaužytais kaulais ir išnarintais sąnariais. Tikėkit man, aš jus suprantu, nes pats esu buvęs caro gvardijos karininkas. Buvau pakliuvęs į NKVD nagus, kankintas ir nubaustas 10-čia metų kalėjimo. Išbuvęs trejus metus kalėjime, apsigalvojau ir sutikau jiems dirbti. Aš patarčiau ir jums taip pasielgti, nes kitos išeities nėra, jei norit būti kada nors laisvas.

Galbūt jis ir buvo caro armijos karininkas. Kelionėje į Kauną girdėjau, kaip kareiviai, kalbėdami tarp savęs, vadino jį baltagvardiečiu. Panašiai jis man kalbėjo iki 10 val. vakaro. Tuo laiku sugrįžo Muchinas su savo padėjėju ir pradėjo mane iš naujo terorizuoti. Majoras išėjo, ir aš jį vėl pamačiau rytojaus rytą sunkvežimyje važiuojant į Kauną.

2 val. naktį tardymas pasibaigė. Tardymo protokolo niekas nerašė. Pašauktas pistoletu ginkluotas daboklės sargybinis nuvedė mane atgal į daboklę. Tardymas nusitęsė dvylika su puse valandų.

Gegužės 12 d. apie 10 val. ryto aš su kitais septyniais lietuviais

buvome susodinti į du sunkvežimiu ir, automatais ginkluotų NKVD kareivių lydimi, išvežti į Kauną. Mus išleisti buvo atvykęs pats Muchinas. Aš su juo susitikau daboklės rastinėje ir vos pažinau. Tai buvo visiškai kitas žmogus: mandagus, linksmas, atsisveikindamas man ranką padavė ir palinkėjo greit sugrįžti į Mažeikius.

Kelionėje į Kauną majoras važiavo greta šoferio tame pačiame sunkvežimyje, kuriame ir aš važiauvau. Be manęs, jame buvo dar trys suimtieji lietuviai ir šeši kareiviai. Be automatų, turėjo ir lengvąjį kulkosvaidį.

Apie 10 val. vakaro atvykome į Kauną ir naktį praleidome ant grindų saugumo rūmų pirmame aukšte. Tuose rūmuose tuo laiku buvo NKVD vyriausioji būstinė.

KAUNO SUNKIŪJŲ DARBŲ KALĖJIME

Gegužės 13 d. rytą mus visus septynis mažeikiečius nuvedė į budinčių valdininkų kambarį. Ten tarpe kitų enkavedistų aš pamačiau ir žydą, dalyvavusį mane tardant Mažeikiuose. Pasirodo, jis buvo vienas NKVD būstinės komendantų. Surašę kiekvienam atskiruose lapuose žinias: vardą, tėvo vardą, pavardę, gimimo datą ir t.t., apie 10 val. mus šešis išvedė į kiemą, susodino į specialų kalėjimo automobilį ir nuvežė į Kauno sunkiųjų darbų kalėjimą Mickevičiaus gatvėje. Rusų okupacijos metu jis vadinosi "kalėjimas Nr.1". Septintas mažeikietis buvo perduotas NKVD būstinės komandanto žinion. Mes manėme, kad jam bus blogiau negu mums ir jį apgailėjome. Bet vėliau sužinojau, kad po poros dienų jis buvo paleistas ir grįžo į savo tarnybos vietą Mažeikiuose.

Kalėjime mus patalpino į didoką apytamsį kambarį prie kalėjimo raštinės. Kambarys buvo pilnas žmonių. Vieni jų sėdėjo pasieniais ant cementinių grindų, kiti stovėjo, nes nebuvo kur sėstis, jokių baldų kambaryje nebuvo. Kas keliolika minučių kambario duryse pasirodydavo kalėjimo tarnautojas ir, pavardėmis pašaukęs tris, keturis asmenis, juos išvesdavo. Į išvestųjų vietą į kambarį įleisdavo naujus suimtuosius. Kambaryje viešpatavo tylą, tik vienur kitur pasigirdavo retkarčiais garsesnis žodis. Pavakary visi penki drauge su manimi atvykę mažeikiečiai vienas paskui kitą buvo pašaukti ir iš kambario išvesti.

Palikau aš vienas ir pajutau, kad visi jie, nors prieš tai ir nebuvo man pažįstami, bet tuo trumpu laiku tapo man artimi kaip giminės.

Savo eilės aš laukiau dar ilgai. Tik 10 val. vakaro buvau pašauktas ir nuvestas į antrame aukšte buvusią raštinę. Ten iš naujo surašė žinias, padarė nuodugnią krata, paėmė petnešas, diržą ir nedidelį lagaminą. Įsakė pasiimti skalbinius, paklodes, antklodę ir rankšluostį. Apie pusę vienuoliktos mane nuvedė į trečiame aukšte buvusį ketvirtą skyrių. Šį skyrių vadino "mirtininkų skyriumi".

Eidamas kalėjimo koridoriais, pastebėjau visuose koridorių pasisukimuose plienines būdeles, kuriose buvo sargybiniai, ginkluoti kulkosvaidžiais.

Kaip jau minėjau, ketvirtas skyrius buvo trečiame aukšte. Šis skyrius nuo bendrų laiptų buvo uždaromas geležiniais vartais, bet man būnant kalėjime juos uždarė tik vieną kartą — birželio 22 d. vakare.

Ketvirto skyriaus koridoriuje mane priėmė budintis sargybinis. Dar kartą iškrėtęs, net ir burnoje pirštu iščiupinėjęs, jis privedė mane prie 97 kambario, atidarė duris, ištūmęs mane į kambarį, jas vėl užtrenkė.

Atsidūręs kambaryje, aš prie durų sustojau ir greit jų visą nužvelgiau. Kambarys buvo nedidelis, gal penkių su puse metrų ilgio ir keturių pločio. Prie abiejų šoninių sienų buvo po dvi geležines lovas, prie galinės sienos — mažas staliukas ir prie jo taburetė. Trijose lovose gulėjo vyrai, ketvirtoji buvo tuščia. Aukštai palubėje degė elektros lemputė.

Man įėjus į kambarį, visi trys gulėję vyrai pakėlė galvas ir atidžiai mane stebėjo. Po trumpo laiko vienas jų, gulėjęs arčiau lango, prakalbėjo:

— Jei neklystu, tai būsi pulkininkas Tumas?

Aš atsakiau esąs tas pats. Sužinoję, kas aš esu, visi trys pradėjo klausinėti, kaip seniai esu suimtas ir kokios naujienos Lietuvoje ir pasaulyje. Aš pradėjau pasakoti ir turbūt per garsiai kalbėjau, nes pasigirdo rusiškai tartas sargybinio įsakymas tuojau nutilti ir grasinimas karceriu. Visi nutilom, ir pasikėlusios vyrų galvos nusileido ant šiaudinių pagalvių.

Dairydamasis, kur galėčiau atsigulti, pasižiūrėjau į tuščią lovą ir tyliai paklausiau gulėjusį artimiausioje lovoje vyrą, ar man yra skirta tuščioji lova? Jis atsakė, kad ir ta lova buvo užimta, kad laikinasis jos savininkas yra išvestas pas tardytoją ir kad dvi ar tris naktis man teks miegoti ant

plikų grindų dėl to, kad anksčiau aš patalynės — čiužinio, antklodės ir šiaudų pagalvėlio negausiaš.

Kitos išėities nebuvo, kaip gulti ant plikų grindų. Aš taip ir padariau. Iš namų atsivežtą antklodę aš pasitiesiau prie durų ant grindų, vietoj pagalvio pasidėjau po galva skalbinių ryšulį ir žieminu paltu apsiklojau. Kadangi jau tris naktis buvau nemiegojęs ir jaučiausi labai pavalgęs, tai greit užmigau ir taip kietai miegojau, kad net nejutau, kaip naktį grįžo nuo tardytojo iš vakaro išvestas vyras. Tik šeštą valandą ryto mane pažadino atsikėlę nelaimės draugai.

Tą dieną po kavos aš su jais susipažinau. Tai buvo: atsargos majoras P.M., kuris vakar mane pažino, žemės reformos valdybos vyr.buhalteris I.B., jau apysenis vyras radiotechnikas J.Š. ir studentas J.Z. Visi jie buvo kaltinami kaip aktyvūs kontrrevoliucionieriai pagal rusų baudžiamojo statuto garsųjį 58 str. Ats. majoro P.M. tardymas jau buvo baigtas, ir jis laukė sprendimo, kiti trys dar buvo tardomi. Po poros savaitių į mūsų kambarį atgabeno dar Vytauto D. universiteto profesorių I.K. Jam atvykus, visą laiką kambaryje buvome šeši žmonės. Kaip jau minėjau, kambarys buvo nedidelis, skirtas keturiems žmonėms, todėl ir lovos buvo tik keturios. Naktimis keturi gulėjo lovose, o du — prie durų ant grindų.

Kalėjime buvo tokia tvarka. Šeštą valandą ryto mus keldavo sargybinis. Tas kėlimas buvo savotiškas. Vieni sargybiniai, eidami koridoriais, ties kiekvieno kambario durimis garsiai surikdavo "Kelk!" Kiti, praeidami pro geležimi apkaustytas duris, tik raktų ryšuliu smarkiai į jas sudroždavo. Tas pats būdavo ir 9 val. vakaro, einant gulti.

Atsikėlus trys lovos būdavo prikabinamos prie sienų, ketvirtoji prie staliuko paliekama neprikabinta, ir dienos metu ant jos galima buvo sėdėti. Nuo 6 iki 7 val. susitvarkymas išvietėje, ten pat ir prausimasis. Apie 8 val. kava. Po kavos kiekvieną rytą visi iš eilės plaudavome savo kambario grindis. Profesorių K. norėjome nuo to darbo atleisti, bet jis griežtai užprotestavo ir grindis plovė lygiomis su visais. Tarp 10 ir 12 val. išvesdavo mus 10—20 min. į kalėjimo kieme buvusius gardus pasivaikščioti. Kalinių pasivaikščiojimui kalėjimo kieme buvo padaryta kelios dešimtys specialių gardų. Tai vis NKVD išmislas tam tikslui, kad per pasivaikščiojimą vieno kambario suimtieji negalėtų ne tik susitikti, bet ir iš toliau matyti kitus suimtuosius. Tų gardų plotas — apie šešis kvadratinis metrus. Gardai aptverti stačiomis trijų metrų aukščio

lentomis. Bet kur vedami suimtieji privalėjo laikyti rankas užpakaly, taigi ir j gardą suleisti laikėsi tos tvarkos, jie ten buvo sekami: iš viršaus — buvusių bokšteliuose išorės sargybinių ir per gardų duryse padarytus "vilkelius" — savo skyriaus sargybinio. Kalbėti su gretimame garde buvusiais suimtaisiais buvo griežtai uždrausta. Kas prasižengdavo šiam įsakymui, buvo baudžiamas karceriu.

Apie 12 val. — pietūs, 6 val. — vakarienė ir 9 val. vakaro — gulimas. Nakties metu suimtųjų kambariuose degė šviesa. Gulint buvo draudžiama užsikloti galvas.

Maistas. Pusryčiams duodavo juodos "kavos" puodelį. Toji "kava" buvo degintų miežių ir avižų mišinys. Pietums — nuolatinė pašarinių runkelių ir bulvių sriuba, kurioje retkarčiais pasitaikydavo vienas kitas trupinėlis mėsos. Vakarienei beveik kasdieną duodavo sėlenų košės. Sriuboje ir košėje buvo toks mažas kiekis riebalų, kad, po valgio išplovus šaltu vandeniu dubenėlį, nelikdavo jokios riebalų žymės. Duonos duodavo po 800 gramų dienai. Be kalėjimo administracijos duoto maisto, suimtieji galėdavo nusipirkti kas keturios savaitės: po pusę kilogramo sviesto, rūkytos šoninės ir cukraus, 200 papirosų, 2 dėžutes degtukų, gabaliuką tualetinio muilo, dantims pastos ir šepetuką. Kas mėnesį kalėjimo kirpėjas, žydėlis, mašinėle nukirpdavo plaukus ir kas antrą savaitę — barzdas. Pirtis būdavo kas dvi savaites. Tik, nelaimė, kad nuėjus į pirtį tik šaltu vandeniu tekdavo praustis ir kartais net muilo nuo kūno nenusiplovus — apsilvilti.

Jei kur nors vedamas suimtasis sutikdavo kitą, tai vienam jų palydovas įsakydavo stoti veidu prie sienos ir nesidairyti tol, kol sutiktasis praeis ir nutols per 15 — 20 žingsnių.

Medicinos pagalba kalėjime buvo labai bloga. Kalėjimo gydytojas buvo žydas, gailėstingoji sesuo — gudė iš Minsko. Suimtieji vadino ją "kukuška" — gegutė. Pradžioje birželio aš buvau susirgęs lumbagu. Tą pačią dieną apie mano susirgimą buvo pranešta skyriaus vyresniajam, prašant pakviesti gydytoją. Tik po poros dienų vietoj gydytojo atėjo gailėstingoji sesuo. Profesorius K. gerokai ją išbarė už tai, kad tik po poros dienų pasirodė, ir pareikalavo tuojau pakviesti gydytoją. Deja, gydytojas atvyko irgi tik po dviejų dienų, o dar po poros dienų sulaukiau reikalingų vaistų.

Kalėjimo vidaus sargybiniai buvo dauguma vietiniai rusai ir žydai, lietuvių mažai. Rusai su suimtaisiais kalbėjo tik rusiškai, o žydai — ir

lietuviškai. Jei kuris nors lietuvis prakalbėdavo rusiškai, tai mūsų sugėdintas, vėliau kalbėdavo tik lietuviškai. Visi sargybiniai, išskyrus porą lietuvių, buvo labai nesimpatingi, ypatingai rusai buvo dideli storžieviai ir akiplėšos.

Birželio pradžioje mūsų koridoriuje pradėjo budėti lietuvis, vėliau mūsų pavadintas "Geruoju". Tai buvo 35 – 40 metų stambus vyras, lėto bodo ir tokių pat judesių. Jau pirmą vakarą jis mus maloniai nustebino neįprastu raginimu eiti gulti. Kaip jau minėjau, eidavome gulti 9 val. vakaro. Mums gulti įsakydavo sargybinis surikdamas: "Gulti!" arba droždamas raktų ryšuliu į kambario duris, o dar kai kurie tris kartus užgesindavo ir vėl uždegdavo kambaryje elektros šviesą. Tą vakarą "Gerasis", eidamas koridoriais, atidarinėjo kiekvieno kambario duris ir ramiu balsu ragino: "Vyrai, prašau gulti", – ir vėl lėtai duris uždarydavo. Mes visi nustebome dėl tokio neįprasto sargybinio elgesio ir negalėjome suprasti to elgesio priežasties. Ryte tokiu pat būdu jis mus ir iš miego pažadino. Vėl pasigirdo: "Vyrai, prašau keltis".

Po vienos paros jis pradėjo tarnybą mūsų koridoriuje nuo 8 val. ryto. Įėjęs į mūsų kambarį, o tas sargybiniams buvo griežtai uždrausta, jis pasisveikino, tardamas: "Labą rytą, vyrai", ir pasisakė atnešęs mums žirkliukes nagams nukarpyti, adatą ir po gerą gabalą baltų ir juodų siūlų, manydamas, kad gal kam nors reikės sagą išsiūti ar ką nors sulopyti. Žirkliukes ir adatą jis paimsiąs po pietų. Išeidamas iš kambario, jis prašė niekam neprasitarti apie padarytą mums paslaugą. Reikia žinoti, kad, NKVD akimis žiūrint, šis jo pasielgimas būtų laikomas dideliu nusikaltimu.

Kai po pietų "Gerasis" atėjo žirkliukių ir adatos atsiimti, tai pasisakė esąs nepatenkintas esama kalėjime tvarka. Jam esą nepatinka, kad suimtieji laikomi per ankštai sugrūsti kambariuose, blogai maitinami ir kad kalėjimo vadovybė mažai suimtaisiais rūpinasi. Jam pabaigus kalbėti, radiotechnikas Š. paklausė, ar jis negalėtų perduoti keletą papirosų vyrams į 96 kambarį, nes jie kelinta diena neturi ką rūkyti. Iš pradžių "Gerasis" nenorėjo sutikti, bet vėliau tarė:

– Gerai, duokit papirosus, bet pirmiau suriškite juos į pundelį. Išėjęs iš jūsų, aš atidarysiu 96 kambario duris ir papirosus įmesiu. Tik prašau jus niekam apie tai nesakyti, nes jei viršininkai sužinos, tai aš atsidursiu pas jus už grotų. Be to, būkit ir jūs atsargūs, dėl to kad jūsų tarpe yra provokatorius. Daugiau aš nieko nesakysiu.

Jam išėjus, mes dar ilgai apie jį kalbėjome, spėliodami, kas jis galėtų būti ir kodėl tarnybą kalėjime pasirinko. Spėliojome ir apie tai, kas galėtų būti mūsų tarpe provokatorius.

Kitą dieną, išėję į gardą pasivaikščioti, radome medinės spjaudyklės viename šone cheminiu pieštuku stambiomis raidėmis užrašą: "Provokatorius Varaneckas". Grįžę į savo kambarį, vienas kitą klausinėjome, kas pažįsta Varanecką ir kuriame kambaryje jis yra. Niekas mūsų jo nepažino. Buvo svarbu sužinoti, kuriame kambaryje jis yra, ir perspėti to kambario gyventojus, kad jo saugotųsi. Dar tą pačią dieną Morzės telegrafo pagalba buvo išaiškinta, kad Varaneckas yra, kiek dabar atsimenu, 95 kambaryje. Apie jį buvo išpėti visi ketvirto skyriaus suimtieji. Vėliau, kelionėje į Červenę, teko girdėti, kad birželio 22 d. vakare Varaneckas buvo kalėjimo kieme enkavedistų nušautas. Nei Minsko kalėjime, nei kelionėje į Červenę, nei Červenėje niekas Varanecko nematė.

Kai "Gerasis" budėdavo nuo 8 val. ryto, mes tomis dienomis jautėmės daug laisviau. Dažnai jis iš koridoriaus išeidavo valandai ar dviem. Grįždamas, pasikėlęs laiptais prie geležinių koridoriaus vartų, garsiai kosėdavo ir stipriai trypdavo savo kaustytais batais cementines grindis, lyg duodamas mums suprasti, kad laikas baigti visus tarpkambarinius pasikalbėjimus. O pasikalbėjimų tomis dienomis būdavo daug, mat nereikėdavo taip saugotis sargybinio, kuris iš koridoriaus būdavo išėjęs ir netrukdė.

Kalėjime suimtieji kalbėjosi iš kambario į kambarį dviem būdais: telegrafuodami Morzės abėcėlę arba telefonuodami. Telefoniniam pasikalbėjimui buvo naudojami metaliniai puodukai, iš kurių kavą gerdavom. Norėdamas pasikalbėti su kaimyninio kambario gyventoju, sutartoje vietoje pastuksena į sieną. Antrame kambaryje atsiliepus irgi stuksenimu, kalbantysis pridėda prie sienos puoduko dugną ir kalba burną iškišęs į puoduką. Klausęs kitame kambaryje pridėda apvožtą puoduką prie sienos, o savo ausį — prie puoduko dugno, ir tokiu būdu susikalba.

Ketvirto skyriaus suimtieji negalėjo nei rašyti, nei gauti laiškų. Knygų ir laikraščių irgi negaudavo. Ištisomis dienomis neturėjome ką veikti ir nuobodžiavome. Laimė, kad mūsų kambaryje buvo tikras domino, tad pasikeisdami ir žaisdavome visi.

Kasdien mūsų koridoriuje buvo plaunamos grindys. Iš nuobodumo

buvome paprašę, kad leistų ir mums tas grindis plauti, bet gavome atsakymą, kad esame drausmingi ir todėl mūsų neskirs grindų plauti.

Žinias apie padėti Lietuvoje ir svetur gaudavome iš naujai atgabentų į kalėjimą suimtujų. Iš vieno aukšto į kitą tos žinios buvo perduodamos Morzės abėcėlės pagalba, o iš vieno kambario į kitą — dar ir telefoniniu būdu, kalbantis per puodukus, bet šis būdas buvo naudojamas retai.

Pasitaikė, kad gretimas 96 kambarys vieną dieną buvo tuščias. Kitą dieną jame buvo kažkoks girininkas, kuris nei Morzės abėcėlę žinojo, nei per puoduką kalbėti mokėjo. Kadangi žinias iš pirmo ir antro aukšto gaudavome ir trečiame aukšte, toliau perduodavome per gretimą galinį 98 kambarį, tai 96 kambaryje ryšiui neveikiant, keletą dienų trečio aukšto suimtieji jokių žinių negavo. Ryši sutvarkyti padėjo 98 kambario gyventojai. Vieną dieną, vedant juos pasivaikščioti ir praeinant pro mūsų kambarį, kurio durys buvo atdaros, nes prieš porą minučių ir iš jo suimtieji buvo išvesti, vienas jų įmetė į kambarį suvyniotą audeklo gabaliuką. Tuo laiku aš sirgau ir gulėjau lovoje. Audeklo gabaliukas nukrito prie pat mano lovos. Aš jį paėmiau ir išvyniojau. Ten buvo smulkiomis raidėmis ir ženklais pieštuku surašyta Morzės abėcėlė. Kitą dieną audeklo gabaliukas tokiu pat būdu buvo permestas į 96 kambarį ir trečią dieną naujasis kaimynas lėtai stukseno taškus ir brūžavo brūkšnius, dėkodamas už Morzės abėcėlę. Ryšys buvo sutvarkytas.

Visi mūsų kambario gyventojai mokėjo naudotis Morzės abėcėle. Vieni buvo daugiau įgudę, kiti mažiau, bet žinias perduoti ir priimti galėjo visi.

Miegui laiko turėjome net per daug, nuo 9 val. vakaro iki 6 val. ryto, bet nuolat buvome neišmiegoję ir dienomis dažnai snausdavome. Neišmiegojimo priežastis — tai baimė nakties metu būti išvestam pas tardytoją. Reikia žinoti, kad NKVD tardytojai tik naktimis dirba, taigi ir mūsų skyriaus suimtuosius tik naktimis tardydavo. Būdavo atsiguli 9 valandą ir, vartydamasis lovoje, lauki vienuoliktos valandos. Beveik kiekvieną naktį tuo laiku pasigirdavo žingsniai laiptais į trečią aukštą ir mūsų koridoriuje. Išgirdus žingsnius, širdis pradeda smarkiau plakti, ir lauki, ar tik ne prie tavo kambario durų atėjusieji sustos, duris atidarys ir tavo pavardę pašauks. Kai girdi, kad atvykusieji kur nors kitur atrakina duris, lengviau atsikvepi, džiaugiesi, kad šį kartą tave paliko ramybėje, ir vėl įtemptai lauki. Ir taip iki antros ar trečios valandos nakties kamuojiesi, o rytojaus dieną snaudi kur nors atsisėdęs. Kai budi

pastabesnis sargybinis, tai neretai tarp jo ir tavęs įvyksta per atdarą duryse langelių toks pasikalbėjimas: — "Ei, tu, nemiegok! — Aš nemiegu, — atsakai jam. — Tai ko sėdi užsimerkęs? — Akys skauda. — Aš tau jas pagydysiu karceryje, atsistok!"

Atsistoji ir pradedi vaikščioti tris žingsnius pirmyn, tris atgal ir t.t., iki pajunti, kad sargybinis nuo durų pasišalino.

Atvykus į kalėjimą, antrą dieną kalėjimo kirpėjas, žydėlis, nukirpo mašinėle plaukus. Vakare sargybinis nuvedė į antrą aukštą, kur kitas žydėlis, kalėjimo fotografas, prikabinęs prie krūtinės iš didokų skaitmenų sudarytą numerį, nufotografavo iš priekio ir šono ir padarė abiejų rankų pirštų nuospaudus. Tai reiškė, kad esu įtrauktas į NKVD nusikaltėlių kartoteką.

Po savaitės laiko nuo atvykimo į kalėjimą, vieną vakarą apie 11 val. buvau nuvestas pas tarytoją ten pat kalėjime. Lietuvos nepriklausomybės laikais kalėjimo kieme buvo pastatas įvairioms kalėjimo dirbtuvėms. Rusai tas dirbtuves panaikino ir jų vietoje įrengė kelis kambarius tarytojams. Į vieną iš tų kambarių buvau nuvestas ir aš. Sargybinis, kuris mane atvedė ir įleido į tarytojo kambarį, pasišalino, ir aš likau tik su tarytoju. Jis sėdėjo prie didelio rašomojo stalo ir vartė kažkokią bylą. Tai buvo šviesiaplaukis, inteligentiškų veido bruožų, apie 25 metų vidutinio ūgio vyras. Sargybiniui išėjus, jis parodė man prie stalo priešais jį buvusią kėdę ir liepė sėstis. Man atsisėdus, tarytojas gal porą minučių į mane žiūrėjo, paskui atidarė stalčių ir iš jo išėmė bylą. Jam bylos lapus besklaidant, aš pamačiau savo tarnybos lapą ir supratau, kad tai mano byla. — Jūs esate Juozas, Martyno sūnus, Tumas, atsargos pulkininkas ir buvęs 2-ro pėstininkų pulko vadas? — paklausė tarytojas.

— Taip, — atsakiau aš.

— Aš esu saugumo seržantas Krymovas, tarytojas. Jūs kurį laiką būsite mano žinioje. Aš jus klausinėsiu ir visus jūsų parodymus pats užrašinėsiu. Pasibaigus kiekvienam klausinėjimui, jūs savo parodymus turėsite perskaityti ir kiekvieno lapo apačioje pasirašyti.

Išgirdęs tarytojo pavardę, aš prisiminiau rusų caro armijos žymų generolą Krymovą. Jo gyvenimo pabaigos istorija buvo tokia: 1917 metų vasarą Rusijos laikinosios vyriausybės ministeris pirmininkas A.Kerenskis buvo pašaukęs iš fronto į Petrapilį kelias divizijas, kad sutvarkytų to miesto įgulos pakrikusias kariuomenės dalis. Toms

divizijoms vadovavo generolas Krymovas. Priartėjusios prie Petrapilio divizijos Kerenskio įsakymu į miestą nebuvo įleistos, bet sulaukytos keliolika kilometrų už miesto, o generolas Krymovas buvo iškviestas pas Kerenskį ir jo kabinete nusišovė. Prisiminęs generolą Krymovą, aš pagalvojau, ar kartais mano tardytojas nebus to generolo giminaitis, ir norėjau jį apie tai paklausti, bet pamaniau, kad dėl tokio mano klausimo jis gali išsižeisti ir susilaikiau.

— Imkit papirosą, užsirūkysime ir pradėsime darbą, — tarė Krymovas. Pats paėmė iš dėžutės papirosą ir ją atkišo man. Aš jau buvau kelias dienas nerūkęs ir rūkyti labai norėjau, bet priimti papirosą iš enkavedisto atsisakiau. Mandagiai jam padėkojau ir pasisakiau nerūkęs.

— Nasilno mil nebudiš (per prievartą mielas nebūsi), sako sena rusų patarlė, — tarė Krymovas. — O dabar prie darbo. Ši vakarą jūs man smulkiai papasakosit apie savo gyvenimą. Ypatingai smulkiai papasakosit apie savo vaikystės dienas. Prisiminkit, ką jūs veikėt būdamas pas tėvus, vėliau apie tai, kur, kada mokėtės ir t.t.

— Bet tai bus ilga pasaka, ir ar yra reikalas pasakoti apie tai, kaip aš kaime būdamas galvijus ir kiaules ganiau, kaip vasaromis kiaulėms ir karvėms žoles rinkau, bulves skutau, vėliau, paaugęs, lauko darbus dirbau ir t.t.

— Kaip tik tas ir yra svarbu, ir tai jūsų naudai. Tai bus lengvinančios aplinkybės jūsų byloje. Peržiūrėjęs jūsų tarnybos lapą, aš radau jame žinių, kad jūsų tėvai buvo valstiečiai ir turėjo tik aštuonias dešimtines (apie 8,5 ha) žemės. Čia man neaišku, kaip jūs, būdamas neturtingų tėvų vaikas, pasiekėte pulkininko laipsnį, tapote pulko vadu ir pasidarėte liaudies priešu.

— Liaudies priešu aš nebuvau ir dabar nesu, — atsakiau. — O kad aš pasiekiau pulkininko laipsnį ir pulko vado vietą, tai paprastas dalykas. Dauguma mūsų karininkų ir valstybės tarnautojų, ministerių ir net valstybės prezidentai yra irgi neturtingų tėvų vaikai, ir tas nekludė jiems užimti aukštas vietas. Aš manau, kad ir jūs tą gerai žinote.

— Ar jūs esate liaudies priešas, ar ne, tai mes sužinosime. Dėl jūsų ilgos pasakos nesivaržykit, mes laiko turime. Na, tai pradėkit savo gyvenimo pasaką, o aš ją surašysiu. Tik būkit atviras ir nieko nepraleiskit.

Aš pasakojau, o jis, garsiai kartodamas, rašė. Jo rašysena apystambiomis raidėmis buvo ryški, ir aš, sėdėdamas kitoje stalo pusėje,

šiek tiek pasviręs per ji priekin, galėjau skaityti. Aš pabaigiau pasakoti apie 4 val. ryto.

— Ar galėsit paskaityti mano raštą? — paklausė Krymovas.

— Aš viską perskaičiau jums berašant, — atsakiau. — Man liko tik kiekvieno lapo apačioje pasirašyti.

— Ar aš viską užrašiau teisingai, pagal jūsų žodžius, ar nereikalingos pataisos? O gal norit dar kartą perskaityti? — klausinėjo Krymovas.

Aš atsakiau, kad viskas surašyta teisingai ir pataisos nereikalingos. Tada jis padavė man keliolika prirašytų lapų, kuriuos aš pasirašiau. Pirmas tardymas buvo baigtas. Krymovas paskambino. Į kambarį įėjo sargybiniš ir mane nuvedė atgal į 97 kambarį.

Iš pirmo pasimatymo su tardytoju, seržantu Krymovu, aš negalėjau spręsti, kas jis per žmogus. Nors mane priėmė šaltai, bet visą laiką buvo korektiškas ir neužgauliojo, nepasakė nė vieno keiksmažodžio. Tai buvo didžiausias priešingumas Mažeikių apskrities saugumo viršininkui leitenantui Muchinui.

Savaitę vėliau, apie 5 val. vakaro, aš buvau antrą kartą nuvestas pas seržantą Krymovą į tą patį kambarį. Ir šį kartą jis buvo toks pat korektiškas kaip ir pirmą kartą. Man atsisėdus, Krymovas išėmė iš stalčiaus mano bylą, paėmė iš jos vieną lapą ir žiūrėdamas į mane paklausė:

— Ar jūs žinote, kuo esate kaltinamas?

— Ne, nežinau, todėl, kad jūs man tų kaltinimų nepasakėte.

— Bet jūs jau girdėjote juos Mažeikiuose po to, kai buvote suimtas. Kuo jus ten kaltino?

Aš pasakiau kaltinimus, girdėtus iš leitenanto Muchino.

— Tie patys kaltinimai ir pasilieka, — tarė Krymovas ir juos iš turėto rankoje lapo perskaitė. Kaltinimai buvo žodis žodinė tie patys, kuriuos buvo perskaitęs leitenantas Muchinas Mažeikiuose.

— Ar prisipažįstate kaltas pagal šiuos kaltinimus? — paklausė Krymovas.

— Ne, neprisipažįstu, — atsakiau.

— Kodėl? Kuo jūs pasiteisinsit?

— Todėl, kad apie jokią slaptą priešvalstybinę organizaciją aš nežinau ir pirmą kartą apie ją išgirdau tik iš leitenanto Muchino lūpų.

— Bet aš turiu byloje įrodymų, kad jūs tai organizacijai priklausot.

— Tokių įrodymų byloje nėra ir negali būti, — pasakiau pabrėždamas

kiekvieną žodį.

— Kodėl jūs manote, kad aš jų neturiu?

— Todėl, kad jų iš viso nėra.

Krymovas gal porą minučių tiriančiai žiūrėjo man į akis, po to pakėlė žvilgsnį virš mano galvos, įbedė jį į sieną ir apie kažką galvojo. Galvojau ir aš vien tik apie tai, ar NKVD žino, kad aš dalyvavau pagrindžio veikloje, ar tik spėlioja. Aš buvau beveik tikras, kad jie žinių neturi ir kol kas tik spėlioja. Nutariau nepasiduoti. Kai Krymovas vėl pažvelgė į mane, aš jį paklausiau:

— Kaip jūs manot, ar aš esu pilno proto, ar ne?

— Aš nesuprantu jūsų klausimo, — jis atsakė.

— Aš klausiu, ar esu sveikas ar pamišęs?

— Jei jūs būtumėt nepilno proto, tai dabar ne priešais mane čia sėdėtumėt, bet būtumėt pamišėlių ligoninėje. Bet aš ir dabar nesuprantu, kodėl jūs to klausiat.

— Paklausiau štai kodėl. Aš esu matęs, kokia galinga yra raudonoji armija, ir žinau, kad Lietuvoje jos yra nemažai. Tą žinodamas ir būdamas pilno proto, ar aš galėčiau nors pamanyti ruošti prieš tą armiją sukilimą, neturėdamas nė mažiausios vilties, kad toks sukilimas pavyks? Tai būtų tolygu pačiam kišti galvą į liūto nasrus.

— Tai už ką gi jus suėmė ir, atvežę į Kauną, kalėjiman patalpino? — paklausė Krymovas.

— Aš neturiu supratimo, už ką mane suėmė. Į tą klausimą gali atsakyti Mažeikių apskrities saugumo viršininkas leitenantas Muchinas ir tie, kurie jam įsakė mane suimti.

— Ar jus tardė Mažeikiuose?

— Taip, aš buvau tardytas dvylika su puse valandų be pertraukos.

— Kas jus tardė?

— Leitenantas Muchinas, jo padėjėjas ir du NKVD karininkai, atvykę iš Kauno.

— Aš nesuprantu. Byloje nėra jūsų tardymo protokolo.

— Nėra todėl, kad niekas jo nerašė.

— Ar jūs pats savo parodymų irgi nerašėt?

— Leitenantui Muchinui reikalaujant savo ranka parašyti bet kokią parodymą, aš trumpai parašiau, kad nei apie slaptą priešvalstybinę organizaciją, nei apie platinamą priešvalstybinę literatūrą aš nieko nežinau ir jokių ginklų savo ūkyje nelaikau.

Krymovas pavartė mano bylos lapus ir tarė:

— Jūsų rašyto parodymo byloje irgi nėra.

— Jo byloje nėra todėl, kad leitenantas Muchinas, jį perskaitęs, suplėšė ir sviedė man į veidą.

Krymovas nusišypsojo ir tarė:

— Gerai, aš surašysiu, kad jūs neprisipažįstate kaltas, kad apie slaptą priešvalstybinę organizaciją nieko nežinot ir pirmą kartą apie ją išgirdot tik tardant jus Mažeikiuose ir kad jūsų pirmo tardymo metu protokolo niekas nerašė.

Tą surašęs, jis davė man perskaityti ir pasirašyti. Skaitydamas protokolą, aš pamačiau, kad už visus tris man pristetus nusikaltimus yra taikomi Sovietų Sąjungos baudžiamojo statuto garsaus 58 straipsnio trys punktai, kurių dabar neatsimenu. Pasirašęs protokolą, aš kreipiausi į Krymovą: — Protokole aš perskaičiau, kad už nusikaltimus, kuriais aš esu kaltinamas, yra pritaikytas Sovietų Sąjungos baudžiamojo statuto 58 straipsnis, t.y. šio straipsnio tokie trys punktai. Ar galiu sužinoti, kokia bausmė skiriama pagal tuos punktus?

— Pagal tuos visus tris punktus skiriama aukščiausia, t.y. mirties, bausmė. Bet jūs nebijokite. Taikos metu Sovietų Sąjungoje mirties bausmė politiniams nusikaltėliams nevykdoma, bet pakeičiama priverstinųjų darbų stovykla. Paskelbus sprendimą, jūs paduosite malonės prašymą Aukščiausiojo Sovieto pirmininkui, draugui Kalininui. Jis mirties bausmę pakeis priverčiamųjų darbų stovykla nuo 10 iki 25 metų. Jei jūs nepanorėtumėt paduoti malonės prašymą, tai už jus kiti tą padarys.

Pavartęs mano tarnybos lapą, Krymovas paklausė:

—Ar tiesa, kad 1918 — 1920 metais jūs savanoriu tarnavote Lietuvos kariuomenėje?

—Taip, tai tiesa, — atsakiau.

—Ar tuo laiku jūs dalyvavote kautynėse kare su Sovietų Sąjunga?

—Taip, dalyvavau.

— Tokiu atveju, jei jūs būtumėt ir nekaltas dėl jums paskelbtų nusikaltimų, tai esate nusikaltęs tuo, kad dalyvavote kautynėse kare su Sovietų Sąjunga.

— Bet 1918 — 1920 m. aš kovojau, gindamas Lietuvos nepriklausomybę. Be to, kovoms pasibaigus, 1920 m. Sovietų Sąjungos vyriausybė, pasirašydama taikos sutartį su Lietuvos vyriausybe, atsisakė

nuo visų teisių į Lietuvos teritoriją ir jos gyventojus. Todėl man nesuprantama, kodėl po dvidešimt su viršum metų aš galiu būti kaltinamas tuo, jog kovojau su Sovietų Sąjunga.

— Žinokit, kad visi nusikaltimai, padaryti prieš Sovietų Sąjungą bet kieno, bet kada ir bet kur, nepamirštami, ir visi nusikaltėliai, pirmai galimybei atsiradus, yra baudžiami. Mūsų baudžiamasis statutas tą pramato, todėl ir jūs būsite baudžiamas pagal to statuto 58 straipsnį.

Ši mano "nusikaltima" Krymovas įrašė į tardymo protokolą ir davė man perskaityti ir pasirašyti.

— Na, šiai dienai užteks, — pasakė Krymovas, paimdamas iš manęs pasirašytą lapą.

— Ar tardymas jau pabaigtas, ir man reikės laukti teismo? — paklausiau.

— O, ne, mes dar vieną kartą matysimės ir kalbėsimės, — atsakė jis.

Bet man daugiau jau neteko su juo matytis.

Pulkininkas Petruitis, pulkininkas Šarauskas ir vienas Vidaus reikalų ministerijos valdininkas Minsko kalėjime man pasakojo, kad jų tardytojai klausinėjo ir apie mane, jų parodymus rašė į atskirus lapus ir dėjo į šalį. Tenka manyti, kad tuos jų parodymus perdavė mano tardytojui Krymovui. Tada aš dar kartą pamaniau, kad NKVD nežinojo apie mano pagrindžio veiklą ir turbūt dėl to ir Krymovas per abu tardymus su manim žmoniškai elgėsi.

Apie birželio 8 d. P.M. iš mūsų kambario išvedė ir mes jo daugiau nematėme. 1944 m. pavasarį aš jį sutikau Kauno autobusų stotyje. Jis papasakojo, kad buvo nuteistas 10 metų priverčiamųjų darbų stovyklos ir devintame forte laukė išvežimo. Prasidėjus karui, drauge su kitais iš forto išsiveržė. Forte jis buvo drauge su generolu Kubiliūnu viename kambaryje.

Vieton P.M. į mūsų kambarį buvo patalpintas Kauno prekybos mokyklos mokinys V.P. Jis žuvo Červenėje.

KARAS

Birželio 22 d. apie penktą val. ryto mus iš miego pažadino trenksmas sprogstančių bombų Kauno aerodrome, lėktuvų ūžimas, sirenų staugimas ir priešlėktuvinės artilerijos šaudymas. Pakėlę galvas, mes klausėmės ir nesupratome, kas už kalėjimo sienų darosi. Tik vienas

radiotechnikas, J.Š., džiaugėsi ir mus įtikinėjo, kad jau prasidėjo vokiečių – rusų karas ir kad greitai laiku būsime laisvi.

Mūsų skyriaus langai nebuvo užkalti medinėmis dėžėmis ir per juos iš mūsų kambario matėsi Žemutinė Freda su grūdų elevatoriumi. Pabudę nuo sprogstančių bombų trenksmo, norėjome šokti iš lovų ir bėgti prie lango, bet susilaikėme, nes dar nebuvo komandos: "Kelk!" Gulėjome lovose, kiti ant grindų ir pusbalsiu kalbėjomės. Išskyrus J.Š., visi kiti nenorėjome tikėti, kad karas jau prasidėjo. Manėme, kad rusai vykdo priešlėktuvinės apsaugos pratimus. Taip manyti turėjome šokių tokių pagrindą. Mat prieš savaitę kalėjimo administracija buvo pakeitusi paprastas elektros lemputes mėlynai dažytais. Paklaustas vienas sargybinis, kodėl taip daroma, atsakė, kad greitai laiku bus vykdomi priešlėktuvinės apsaugos pratimai ir kad visiems Kauno miesto gyventojams įsakyta tokias lemputes savo butuose turėti.

Tuo tarpu bombų sproginiai nutilo, girdėjosi tik atskiri priešlėktuvinės artilerijos šūviai. Mes jaudinomės, kits kitą klausėme, ar čia tik paprasti rusų pratimai, ar tikrai jau prasidėjo karas, ir laukėme tolimesnių įvykių.

Po keliolikos minučių tylos pasigirdo dar didesnis lėktuvų ūžimas, sirenų staugimas ir aerodromo pusėje bombų sproginimas. Aš išiklausiau į lėktuvų motorų veikimą ir nudžiugau. Aiškiai girdėjau, kad ne rusų lėktuvai virš Kauno skraido. Apie tai pasakiau ir kitiems. Mes šokome iš lovų. Aš su J.Š. pribėgome prie lango ir, atsistoję ant lovų, žiūrėjome į Žemutinę Fredą, bet ten nieko nesimatė, tik nuo aerodromo pusės slinko į rytus tirštų dūmų debesys. Mums žiūrint pro langą, kalėjimo kieme pasigirdo du šūviai ir išdaužto lango stiklo skeveldrų kritimas. Mes su J.Š. nušokome nuo lovų. Šovė sargybinis iš bokštelio, pamatęs žiūrinčius pro langus suimtuosius.

Tą rytą komandos: "Kelk!" nebuvo, nes visi suimtieji jau prieš ją buvo atsikėlę ir apsirengę. Į išvietę leido ne visus kartu, kaip anksčiau būdavo, bet tik po du ir perpus trumpesniai laikui. Paklaustas lietuvis sargybinis, ką reiškia bombų sproginimas aerodromo pusėje, atsakė, kad rusai vykdo anksčiau laukimą priešlėktuvinės apsaugos pratimą. Nežinia, ar jis pats tuo tikėjo, ar tik mums taip sakė. Gal jis ir nežinojo, kad prasidėjo karas, nes nuo vakar aštuntos valandos budėjo mūsų koridoriuje.

Kai anksčiau duodavo mums kavą, pietus ir vakarienę, tai kambario

durys būdavo atidaromos iki galo, ir per jas sargybinis mums maistą paduodavo, bet tą dieną mes gavome maistą per duryse atidaromą langelį.

8 val. ryto mūsų koridoriuje lietuvių sargybinių pakeitė žydėlis ir sau į pagalbą pasikvietė kitą žydėlį, kalėjimo kirpėją.

Visos šios atsargumo priemonės davė mums pagrindo tikėti, kad karas tikrai prasidėjo, bet drauge ir neramumų mums kėlė. Nežinojome, koks likimas mūsų laukia. Spėliojome, kokiomis kryptimis vokiečių armija per Lietuvą puls, kaip greit ji galės pasiekti Kauną, kaip ilgai rusai jį gins ir kaip NKVD su mumis pasielgs: traukdamiesi mus paliks kalėjime, išveš į Rusiją, o gal ir sušaudys čia pat kalėjime. Šia tema daugiausia ir kalbėjome. Visi buvome tos nežinios prislėgti.

Po rytmetinių bombardavimų dienos metu buvo dar du ar trys stipresni bombardavimai. Be to, kelis kartus girdėjome praskrendant virš Kauno vokiečių lėktuvus toliau į rytus. Rusų lėktuvai buvo pakilę tik du kartus ryte ir tai tik vokiečių lėktuvams pasišalinus. Juos galėjome lengvai pažinti dėl jų zvimbiančio garso.

Apie pusiaudienį kalėjimo kieme kilo kažkoks subruzdimas. Girdėjosi kalbant, kraunant ir vežant sunkvežimiais ir arkliais. Buvo įdomu pasižiūrėti pro langą ir pamatyti, kas ten daroma, bet nesinorėjo rizikuoti ir gauti sargybinio paleistą kulka į galvą.

Vakare mūsų išvietėn nevedė. Paklaustas sargybinis žydėlis, kodėl mūsų neleidžia ruošon, atsakė:

— Aš negaliu. Man įsakyta šiandien nieko iš kambarių neleisti, kam kas reikia, darykit į bačkę, o aš leisti negaliu.

8 val. vakaro žydėlį pakeitė lietuvis. Tai buvo simpatingas vyras, bet nekalbus. Mes jį paprašėme išleisti mus ruošon, bet ir jis atsakė negalįs to padaryti. Paklaustas, ar karas jau prasidėjo, jis tik nusišypsojo ir nieko mums neatsakė.

Po keliolikos minučių sargybinis iš koridoriaus išėjo. Girdėjome, kad išeidamas jis uždarė geležinius vartus nuo laiptų į mūsų koridorių ir juos užrakino. Tai buvo pirmą kartą man būnant Kauno kalėjime. Nežinojome, ar kas nors buvo jam įsakęs vartus uždaryti ir užrakinti, ar jis savo iniciatyva tą padarė. Vėlesni to vakaro įvykiai sakytų, kad jis pats taip pasielgė, norėdamas enkavedistų sumanymą sutrukdyti.

Vakare kalėjime šviesų nedegė, visas jis skendo tamsoje. Niekas mums gulti neliepė. Kalėjime viešpatavo gūdi tyla, tik mieste girdėjosi

didelis sunkvežimių judėjimas. Tai traukėsi Kauno gatvėmis "nenugalimosios" raudonosios armijos dalys. Staiga pasigirdo iš kažkurio kambario šauksmai:

— Alio! Alio! Klausykite! Toks nuteistas mirti!

— Alio! Alio! Pulkininkas Rusteika nuteistas mirti!

— Alio! Alio! Toks nuteistas mirti!

Tokiais šauksmais buvo pranešta apie keliolika asmenų, nuteistų mirti. Iš jų aš pažinojau tik pulkininką Steponą Rusteiką.

Po šių šauksmų trumpam laikui įsiviešpatavo tylą. Mūsų kambaryje visi laikėmės ramiai. Šiurpas nukratė mane, išgirdus apie tiek nuteistų mirti, ir kilo didelis noras atkeršyti žudikams už nekaltas aukas.

Po kelių minučių vėl pasigirdo:

— Alio! Alio! Tokia kamera, atsiliepk!

— Alio! Alio! Toks, atsiliepk!

Pašauktieji atsiliepė ir prasidėjo pasikalbėjimai.

— Alio! Alio! 97-oji kamera, atsiliepk!

Šaukiant mūsų kamerą, aš buvau prie lango ir atsiliepiaiu. Šaukęs mūsų kamerą, paklausė, kaip mes jaučiamės, ir padaršino: — "Laikykites, greit būsime laisvi".

Iš moterų skyriaus pasigirdo liūdna daina, sujaudinusi mane iki pačių sielos gelmių. Tuo momentu norėjosi ir verkti, ir pačiam dainuoti, ir šauktis kieno nors pagalbos. Širdį skausmas suspaudė, ir ašaros pabiro iš akių. — Vyrai! Bokšteliuose sargybinių nėra! — pasigirdo balsas.

— Ir koridoriuje jų nėra! — sušuko antras.

— Vyrai! Kalėjimas užminuotas! — šaukė trečias.

Kad koridoriuose nėra sargybinių, tai mūsų kambaryje jau prieš valandą žinojome, gilėjo būti, kad jų nebuvo ir bokšteliuose, bet nesinorėjo tikėti, kad kalėjimas būtų užminuotas. Kiti tuo patikėjo ir pradėjo šaukti, kad reikia laužti duris ir gelbėtis. Nežinia, kaip būtų pasibaigę, jei ne pulkininkas S.L. Jis ragino visus laikytis ramiai, neprovokuoti išorinių sargybinių ir laukti ryto. Visi jo paklausė ir nusiramino, tik retkarčiais pasigirdavo vienas kitas balsas, šaukias atsiliepti tą ar kitą asmenį.

9 valanda, mūsų gulimo laikas, jau seniai praėjo, bet mūsų šešetas 97 kambaryje ir nemanėme gulti. Tik po pulkininko L. raminančių žodžių apsisprendėm nusirengti ir gulti, nors miegas ir bėgo nuo mūsų.

Kalėjime buvo tylu. Mes savo kambarielyje tai negarsiai kalbėjome, tai nutilę klausėmės. Visokios neramos mintys kankino smegenis. Aš galvojau tik apie tai, kas mūsų laukia artimiausiomis valandomis.

Naktį, gal apie dvyliką valandą ar pusę pirmos, išgirdome kalėjimo kieme bėgant daug vyrų. Jie bėgo į tą kalėjimo pusę, kur buvo mūsų, ketvirtasis, skyrius. Mes pakėlėme galvas ir klausėmės. Po poros minučių pasigirdo daug žmonių skubiai lipant laiptais į mūsų koridorių. Pribėgę prie geležinių užrakintų vartų, vyrai sustojo ir mėgino juos atidaryti, bet negalėjo. Pradėjo bjauriai rusiškai keikti, šautuvų buožėmis vartus daužyti ir kojomis spardyti. Tuojau kažkas įsakė keliems vyrams bėgti žemyn ir skubiai atnešti kirvius ir dalbas. Įsakyti vyrai pasileido bėgti laiptais žemyn ir netrukus sugrižo. Pradėjo kapoti ir dalbomis laužti vartus. Mes šokome iš lovų, greit apsirengėm, susikišome į kišenes kas duoną, kas papirosus su degtukais. Aš apie duoną visai pamiršau, pasiėmiau tik keliasdešimt palaidų papirosų su degtukais ir į žieminio palto kišenę susipyliu apie 200 gramų smulkaus cukraus. Jausmas buvo toks sunkus, kurio jokiais žodžiais negalima būtų apibūdinti. Visi buvome vienos nuomonės, kad artinasi mūsų gyvenimo paskutinė minutė ir kad enkavedistai mus išžudys kalėjime.

Po keliolikos minučių geležiniai vartai griuvo. Užsidegė šviesa koridoriuje, į kurią subėgo kelios dešimtys enkavedistų. Laužė duris pirmutinio nuo vartų kambario. Sužibo šviesa mūsų kambarielyje, ir enkavedistas per durų langutį paklausė, kiek jame mūsų yra. Gavęs atsakymą, šviesa vėl užgesino.

Mes buvome nutarę gintis. Š. ir P., kaip stipriausi, bandė išlaužti nors porą lovų kojų, bet nepajėgė. Pabandė atplėšti nuo sienos radiatorius, bet ir tai nepavyko. Laukėme, kas bus, kai enkavedistai išlauš pirmo kambario duris. Ilgai laukti nereikėjo, ir durys buvo atidarytos. Išgirdome komandą — rankas aukštyn! Bėgte marš! Smūgiai šautuvo buože į žmonių kūnus ir bėgančius žmones laiptais žemyn. Laužė duris į kitą kambarį.

Kai pirmo kambario durys buvo išlaužtos, ir mes šūvių negirdėjome, tai pasijutome šiek tiek lengviau, bet vis dar manėme, kad enkavedistai mus šaudys kalėjimo kieme ar kokiam rūsyje, todėl įtemptai klausėme, ar neišgirsime šūvių. Palaukė kelias minutes ir, negirdėdami jokių šūvių, mes lengviau atsikvėpėme ir laukėme savo eilės.

Taip buvo išlaužtos mūsų koridoriuje visų kambarių durys ir

suimtieji išvesti. Tik paskutinio, 98 kambario, durų nespėjo išlaužti, ir jame buvę suimtieji liko neišvežti. Be to, pasiliko ir visi ketvirto skyriaus vyrai, buvę tą naktį karceriuose. Pastariesiems šiuo atveju tiko patarlė: "Nėra to blogo, kuris neišeitų į gera".

Išlaužus mūsų kambario duris, pasigirdo ta pati komanda:

— Rankas aukštyn! Bėgte marš!

Aš išbėgau pirmutinis, paskum mane — profesorius K. ir kiti keturi. Abiejose koridoriaus pusėse buvo išrikiuoti enkavedistai, ginkluoti šautuvais su užmautais durtuvais. Mus kiekvieną lydėjo kiti, į nugaras įrėmę pistoletus. Iškeltomis rankomis bėgome laiptais žemyn ir per kalėjimo kiemą — į Mickevičiaus gatvę. Visu mūsų bėgimo keliu abiejose pusėse matėsi išrikiuoti enkavedistai. Mickevičiaus gatvėje stovėjo trys Kauno miesto savivaldybės autobusai. Į vieną jų suvarė ir mus penkis, tik J.B. pakliuvo į kitą. Abiejuose autobusuose prie durų buvo po keletą automatais ginkluotų enkavedistų. Priešakinis autobusas jau buvo pilnas ir greit nuvažiavo Kęstučio gatvės kryptimi. Užpakalyje mūsų į trečią autobusą enkavedistai taip pat grūdo suimtuosius. Kai tik mūsų autobusas prisipildė, tai tuojau buvo įsakyta šoferiui važiuoti į Kęstučio gatvę. Iš Kęstučio gatvės pasuko į Maironio gatvę, iš ten — į Laisvės Alėją ir Savanorių prospektą. Savanorių prospektu važiuojant į kalną, autobuso motoras nustojo veikęs. Nežiūrint visų šoferio pastangų, jis bėbė, tratėjo, bet autobusas nė iš vietos nejudėjo. Buvęs autobuse enkavedistų vyresnysis, šoferį keikė, vadino sabotažniku ir grasė nušauti, kiti enkavedistai nervuodamiesi jam pritarė. Šoferis buvo ne iš bailiųjų ir atsikirsdamas šaukė:

— Na, tai šaudyk, jei nori! Ar aš tau garaže nesakiau, kad šito autobuso motoras neveikia ir ar nesiūliau paimti kitą? Ar tu manęs paklausei? Tai ko dabar rėkauji ir keikies, patsai būdamas kaltas?

Nežinia, kuo šis barnis būtų pasibaigęs, bet tuo laiku Savanorių prospektu leidosi žemyn 2,5 tonų tuščias sunkvežimis ir privažiavęs prie autobuso sustojo. 15 jo išlipo NKVD majoras ir paklausė, kas atsitiko. Ir šoferis, ir enkavedistas, kits kitą pertraukdami, aiškino majorui ginčo priežastį. Išklauses abiejų, majoras įsakė sunkvežimio šoferiui apsukti savo mašiną atgal į kalną, o enkavedistui — perkelti mus iš autobuso į sunkvežimį. Tuo laiku prie mūsų privažiavo ir trečias autobusas su suimtaisiais. Dalis mūsų iš autobuso buvome pakrauti vienas ant kito, kaip malkos, į sunkvežimį, o kita, mažesnė dalis, — persodinta į

atvykusį autobusą. Aš pakliuvau į sunkvežimį. Kai mane į jį įmetė, tai po manimi jau gulėjo kiti, ant mano kojų, pilvo ir krūtinės sugulė dar kiti. Aš gulėjau aukščiau, galva į priekį. Mano rankos buvo laisvos. Iš mūsų 97 kambario sunkvežimyje buvo, kiek atmenu, tik profesorius K. ir V.P. ir iš kaimyninio, 96 kambario, pulkininkas B.Giedraitis ir majoras Opulskis. Sunkvežimio priešakyje sustojo keturi enkavedistai ir prie šoferio sėdėjo penktas. Mums buvo įsakyta tylėti ir nesidairyti. Taip sugrūsti važiuovome per Ukmergę iki Maišiagalos kelias valandas.

KELIONĖ Į MINSKĄ

Iš kalėjimo mus išvedė apie pirmą valandą ar pusę antros naktį, jau birželio 23 d., taigi dar buvo tamsu. Kol sukišo į autobusą, kol vėliau iš jo perkrovė į sunkvežimį, praėjo apie pusvalandį, o gal ir daugiau. Kai pajudėjome Savanorių prospektu, jau aušo. Savanorių prospektas buvo pilnas raudonosios armijos įvairių sunkvežimių, lengvųjų mašinų, artilerijos pabūklų ir tankų. Kelias buvo labai užkimštas, įvairios mašinos dažnai sustodavo. Mūsų sunkvežimis, negalėdamas prasimušti priekin, lėtai slinko toje netvarkingoje voroje. Nors mums buvo uždrausta dairytis, bet aš, gulėdamas virš kitų, t.y. mano galva buvo virš kitų, galėjau akis pakreipti į šalis ir stebėti, kas dedasi abiejose gatvės pusėse, ir matyti visą kelią užpakalyje. Teko matyti didžiai netvarkingai atsitraukiančias "nenugalimosios" armijos voras ir iš Kauno bėgančius žydus, atskirus vyrus ir šeimas. Vieni jų ėjo užsimetę ant pečių nedidelius nešulius, kiti stūmė šaligatviais prikrautus vaikų vežimėlius, o vienas jaunas žydas nešė ant pečių pasisodinęs ir abiem rankom už kojų laikydamas kokių dvejų metų mergaitę. Šalia jo ėjo jauna moteris, turbūt jo žmona.

Nors šios tautos žmonės mums, lietuviams, ir daug blogo padarė paskutiniiais metais, bet, matydamas tą vaizdą, aš jų ir gailėjau. Numaniau, koks tragiškas likimas jų laukia.

Mūsų padėtis buvo ne geresnė. Nežinojome, kur mus veža ir kas mūsų laukia. Gulėdami su profesoriumi K. greta vienas kito, tyliai kalbėjome tik apie savo likimą. Jis manė, kad mus veža tik iki Davalgonių miško, netoli Karmėlavos, ir ten sušaudys, o aš jį įtikinėjau, kad mus veža į Rusiją, nes jei enkavedistai būtų nusprendę mus sušaudyti, tai būtų nesivaržę tą padaryti ir kalėjime ar jo kieme. Tik

pravažius pro Davalgonių mišką ir pasiekus Karmėlavą, profesorius patikėjo, kad kol kas mūsų dar nesušaудys.

Išvažius iš Kauno buvo jau visai šviesu, nors saulė dar buvo nepatekėjusi. Ukmergės plente matėsi dar didesnis įvairių autovežimių susigrūdimas ir netvarka. Rusai važiavo plentu trimis eilėmis, mašinos stengėsi viena kitą pralenkti, dėl to kilo barniai ir girdėjosi rusiški keiksmai. Privažiuojant Muravos kaimą, pamačiau paplentės griovyje apvirtusius du sunkvežimius ir prie jų — keliolika raudonarmiečių, už kelių žingsnių nuo sunkvežimių — artilerijos pabūklą, o dar toliau, suartame lauke, buvo pamestas tankas.

Aš džiaugiausi, matydamas tokį netvarkingą raudonosios armijos pasitraukimą. Buvo viltis, kad vokiečių motorizuotos dalys mus pavys dar Lietuvoje ir išlaisvins.

Didžiulė rusų vora, kurioje ir mus vežė, judėjo labai lėtai, o privažius prie Jonavos plento per Neri, visai sustojo, nes tuo laiku prie tilto priartėjo kita vora iš Gaižiūnų poligono. Tarp vorų kilo ginčas dėl pirmenybės pervažiuoti tiltą. Niekas nenorėjo nusileisti. Nežinia, kaip ilgai būtų ginčytasi, bet tuo laiku iš rytų aukštai skrido trys lėktuvai. Kauno voroje paskelbė oro pavojų, raudonarmiečiai išsoko iš mašinų ir slėpėsi paplentės grioviuose. Tuo pasinaudojo Gaižiūnų vora ir pradėjo greitai važiuoti tiltu. Joje matėsi geresnė tvarka. Lėktuvai praskrido nepaleidę nė vieno šūvio. Gaižiūnų vorai pravažius tiltą, pajudėjome ir mes. Netoli Ukmergės vėl pasigirdo oro pavojaus signalai. Vora sustojo, raudonarmiečiai paliko mašinas ir slėpėsi grioviuose. Mūsų sargybiniai irgi išsoko iš sunkvežimio, bet prigrasė nušauti kiekvieną, kas tik bandys iš mašinos šokti. Lėktuvai artėjo iš rytų, neaukštai skrisdami išilgai voros ir serijomis ją apšaudydami. Raudonarmiečiai šaudė į lėktuvą iš šautuvų. Kai lėktuvas skrido visai arti mūsų, aš pasukau galvą į dešinę ir pamačiau už 10–15 žingsnių nuo plento, suartoje dirvoje, krintančių iš lėktuvo kulku sukeltas dulkes. Lėktuvui praskridus, mes džiaugėmės, kad kulkos krito už keliolikos žingsnių nuo mūsų ir nieko nekludė. Didėjo viltis, kad vokiečių kariuomenė mus pasivys.

Gulėjusieji apačioje skundėsi, kad jei dar ilgai taip reikės važiuoti, tai jie užtrokš. Man nebuvo taip bloga, kaip apatiniams. Gulėdamas aukštiekninkas virš kitų, aš galėjau pilnais plaučiais kvėpuoti; mano krūtinė ir rankos buvo laisvos, tik kojų nejaučiau, jos buvo kitų nugulėtos ir užtirpusios.

Ukmergėje mūsų sunkvežimis iš voros išsiskyrė ir pasuko į Širvintų vieškelį. Kelias buvo laisvesnis, nes raudonosios armijos dalys traukėsi Ukmergės plentu, Utenos—Zarasų kryptimi.

Du ar tris kilometrus neprivažiavus Maišiagalos miestelio, dešinėje kelio pusėje stovėjo tuščias, be šoferio Kauno miesto savivaldybės autobusas. Priėjo sustojo ir mūsų sunkvežimis. Vyresnysis enkavedistas įsakė sunkvežimio šoferiui patikrinti, kokios kliūtys privertė autobusą sustoti ir ar negalima jį sutaisyti. Patikrinęs autobusą, šoferis pranešė, kad, jo nuomone, jis važiuotų, tik benzino nėra. Benzino pakankamai buvo sunkvežimyje, šoferis su pora enkavedistų perpylė jį į autobuso bakus. Šoferis atsisėdo prie vairo, įjungė motorą ir autobusas pajudėjo. Enkavedistai įsakė mums išlipti po vieną iš sunkvežimio ir persėsti į autobusą. Mes labai nudžiugome tą įsakymą išgirdę, ir viršutiniai pradėjo lipti patys. Blogiau buvo apatiniams, jie savo jėgomis negalėjo iš sunkvežimio išlipti dėl to, kad visi jų kūno sąnariai buvo nugulėti ir jie jų nevaldė. Juos iš sunkvežimio iškėlė viršuje gulėję draugai. Jie ir mane iškėlė, nes aš kojų nevaldžiau, jos buvo užtirpusios.

Pasinaudoję persėdimo proga, mes paprašėme sargybinius leisti mums atlikti gamtos reikalus. Vienas enkavedistas suriko:

— Darykit į kelnes, mat mat! Mums nėra laiko čia su jumis gaišti!

Kiti buvo žmoniškesni ir mūsų prašymą patenkino. Greit atlikę savo reikalus, mes sulipome į autobusą. Kadangi mūsų buvo tik apie 25 žmonės, be sargybinių, tai autobuse sutilpome laisvai ir susėdome ant suolų ir grindų. Aš atsisėdau ant suolo prie lango.

Netoli Maišiagalos autobusas trumpam sustojo. Pažiūrėjęs per langą, aš pamačiau pulkininką leitenantą K.P. Uniformuotas jis stovėjo kairėje pusėje ant kalniuko netoli kelio ir per žiūronus į visas puses dairėsi. Aš taip norėjau, kad jis pažiūrėtų į mūsų autobusą, pamatytų mane ir vėliau apie tai praneštų mano šeimai. Bet jis į autobusą nekreipė dėmesio, ir mes pro jį pravažiavome.

Apie vienuoliktą ar dvyliką valandą privažiavome Vilnių ir sustojome prie didelio namo. kažkas netoli manęs sėdėjęs tyliai pasakė, kad tame name yra NKVD štabas, bet tuo laiku ten nesimatė nė vieno žmogaus. Netoli namo matėsi kelios didelės vokiečių bombų išmuštos duobės, aplinkinių namų langų stiklai buvo išbyrėję.

Kai tik autobusas sustojo, tai du mūsų sargybiniai nuskubėjo į namą, bet po kelių minučių sugrižo atgal. Girdėjome, kaip jie kalbėjo savo

draugams, kad mūsų autobusas pavėlavo atvykti ir kad Stabas jau išvažiavęs. Visi enkavedistai trumpai pasitarė ir įsakė šoferiui važiuoti. Po keliolikos minučių autobusas vėl sustojo kažkokiam kieme. Ten šoferiui buvo įsakyta paimti daugiau benzino ir važiuoti toliau.

Apie pirmą val. išvažiavome iš Vilniaus ir pasukome plentu Ašmenos — Molodečno kryptimi. Iki Molodečno vėl reikėjo važiuoti raudonosios armijos atsitraukiančių dalių voroje. Šios kariuomenės dalys traukėsi tvarkingai, todėl važiavome greičiau. Sargybiniai įsakė šoferiui lenkti kariuomenės mašinas, bet niekas mūsų autobusui kelio nedavė. Nors enkavedistai ir keikėsi, grasė, bet niekas į juos dėmesio nekreipė ir liepė laikytis bendros tvarkos.

Netoli Smurgainių vokiečių lėktuvai, skrisdami iš rytų, vorą apšaudė iš kulkosvaidžių. Tuo laiku mūsų autobusas buvo apie kilometrą nuo apšaudomos vietos. Vokiečiai šaudė neilgai, ir mūsų sargybiniai iš autobuso nelipo, bet vora buvo sustojusi.

Pravažiuodami tą vietą, kur lėktuvai vorą apšaudė, pamatėme tuščią Kauno miesto savivaldybės autobusą. Jis stovėjo dešinėje kelio pusėje, prie pat paplentės griovio, prieš jį buvo nulaužtas telefono stulpas, sutrauktos telefono — telegrafo vielos gulėjo ant jo stogo. Jo kairiame šone aiškiai matėsi kelios dešimtys kulkų padarytų skylučių. Mes spėliojome, kas atsitiko autobuse važiavusiems žmonėms ir kas jie buvo. Vienas vyras tvirtino, kad tą autobusą jis matęs prie Kauno kalėjimo ir kad jame buvo vežama dalis ketvirto skyriaus suimtujų. Tarp kitų jis matęs ir K.Bizauską. Jis gerai atsimena to autobuso numerį. Aš pamaniau, kad galėjo būti tas tretysis autobusas, į kurį prie Laisvės Alėjos ir Savanorių prospekto buvo perkelti keli suimtieji iš mūsų sugedusio autobuso. Perkeltųjų tarpe buvo ir iš 97 kambario buhalteris J.B. Ir Minsko, ir Červenės kalėjimuose nesimatė nei Bizausko, nei J.B. Visi manėme, kad į autobusą pataikė praskridę lėktuvai, kad šoferis buvo užmuštas ar sunkiai sužeistas, ir nevaldomas autobusas trenkė į stulpą ir jį nulaužęs sustojo. Bet kas atsitiko žmonėms? Ar likę gyvi buvo perkelti į kariškas mašinas ar ten pat sušaudyti? Toje vietoje, abipus plento, augo nedidelės nuskurusios pušelės ir kadagiai. Egzekucijai vieta buvo tinkama.

Molodečno mieste mūsų autobusui pavyko iš voros išsiskirti ir greičiau važiuoti. Apie vienuoliktą valandą vakaro be jokių trukdymų mus atvežė į Minską. Miestas buvo aptemdytas, judėjimas gatvėse —

silpnas.. Oras gražus, šiltas, naktis šviesi, šaligatviuose matėsi daug žmonių,-stebinčių pravažiuojanti be šviesų mūsų autobusa.

Autobusas pervažiavo miestą ir sustojo rytiniame pakraštyje, dideliame kareivinių kieme. Vyresnysis enkavedistas kažkur nuėjo ir po pusvalandžio grįžo piktas. Iš jo kalbos su kitais enkavedistais mes supratome, kad naktį reikės praleisti autobuse, ten pat kareivinių kieme. Visą parą mes buvome ne tik nieko nevalgę, bet ir negėrę. Kankino troškulys, burna buvo išdžiūvusi. Kai sužinojome, kad iki ryto pasiliksime autobuse, tai enkavedistus paklausėme, ar negalėtume gauti vandens atsigerti. Du enkavedistai pasisakė, kad ir juos troškulys kankina.

— Gerai, — tarė vyresnysis.— Aš mačiau čia kieme netoli šulinį, galėsite atsigerti. Gal turit kas puodelį ar kitą koki indą? — paklausė mūsų. Mes atsakėme, kad jokio indo neturime. Tada jis įsakė sargybiniui nuvesti mus po du prie šulinio ir leisti atsigerti. Šulinys buvo netoli, ir po keliolikos minučių mes visi buvome atsigėrę ir autobuse snausdami laukėme ryto. Aš tikėjau, kad ryte mus nuveš į geležinkelio stotį ir iš ten traukiniu į Rusiją, bet, deja, skaudžiai apsirikau.

MINSKO KALĖJIME

Birželio 24 d., anksti ryta, į kareivinių kiemą atvyko aklinais geležimis apkaustytas specialus kaliniams vežioti automobilis ir sustojo už kelių žingsnių nuo mūsų autobuso. Mums buvo įsakyta išeiti po vieną iš autobuso ir, rankas laikant užpakalyje, suklausti vienoje eilėje veidu į automobilį. Kai visi suklaupėme, buvome perduoti atvykusiems iš Minsko enkavedistams. Vienas jų, mušdamas ranka kiekvieną per galvą, mus suskaičiavo ir įsakė sulipti į automobilį. Visiems sulipus, enkavedistai užtrenkė automobilio geležines duris, ir patys susėdo už durų, užpakalyje. Automobilio viduje buvo visiškai tamsu. Mes pasijutome kaip karste uždaryti ir taip susispaudę, kad negalėjome nė pajudėti. Po kelių minučių pritrūkome oro ir pradėjome dusti. Buvę arčiau durų, į jas beldė ir prašė enkavedistus pradaryti buvusi duryse langutį. Iš pradžių už durų girdėjosi keiksmi, bet netrukus langutis atsidarė, ir mes pasijutome geriau.

Maždaug po pusvalandžio mus atvežė į Minsko kalėjimą ir nuvedė į kambarį pirmame aukšte, prie kalėjimo raštinės. Kambarys buvo didelis,

su cementinėmis grindimis. Viduryje kambario stovėjo, remdamas lubų skliautus, storas keturkampis mūrinis stulpas. Viršuje prie pat lubų buvo du gelsvais popieriais uždengti langai. Ten radome ir daugiau iš Kauno kalėjimo ketvirto skyriaus atvežtų suimtujų. Tik nesimatė J.B. iš 97 kambario ir K.Bizausko. Ten pamačiau du vyrų tik apatiniais skalbiniais. Paklausti, kur jų viršutiniai rūbai, jie aiškinosi, kad buvo nutarę mirti, gulėdami lovose, o kai duris atidarė ir įsakė bėgti, tai nespėjo apsirengti ir taip vienais apatiniais skalbiniais atsidadė Minsko kalėjime. Vienas tų nuogalių, Kauno miesto savivaldybės tarnautojas Bikinas, bėgdamas iš kambario, spėjo užsimesti ant peties paklodę ir dabar buvo ja apsisupęs kaip Gandi. Kiti jį taip ir vadino. Tame kambaryje aš radau pažįstamus pulkininkus: B.Giedraitį, St.Rusteiką, J.Petruitį, J.Šarauską ir A.Š., mjr.Opulski, kapitonus: S.Jasinską, Ž. ir kt. Buvo ir du broliai kunigai, Antanas ir Pranas Petraičiai. Visi jie buvo taip pasikeitę, kad sunkiai galėjau juos ir atpažinti.

Ten galėjome laisvai kalbėtis, todėl ir pasakojomės, kas ir kaip buvo kankinamas sužvėrėjusių tardytojų enkavedistų. Bet netrukus mūsų pasikalbėjimus nutraukė pasirodęs kambario duryse NKVD karininkas. Pagal sąrašą jis šaukė pavardėmis Kaune nubaustus mirtimi, ir po viena juos iš kambario išvedė. Mirtimi nubaustų buvo keli, bet aš pažinau tik pulkininką St.Rusteiką. Daugiau aš jų jau nemačiau ir jų likimo nežinau. Kitus šaukė be sąrašų ir vedė į kalėjimo raštinę, buvusią gretimame kambaryje. Raštinėje buvo keliolika enkavedistų. Vienas karininkas stovėjo viduryje kambario prie didelio stalo ir vartė bylas, kitas sėdėjo prie gale raštinės buvusio kito stalo ir užrašinėjo šaukiamųjų vardą, tėvo vardą ir pavardę. Man įėjus į raštinę, pirmutinis karininkas paklausė mano vardo, tėvo vardo, pavardės ir pagal kurią straipsnį esu kaltinamas. Kai aš į visus klausimus atsakiau, tai karininkas pavartė kelias bylas, vieną jų ištraukė, pasklaidė jos lapus ir pasakė:

— Taip, teisingai, Tumas Juozas, straipsnis 58. Sekantis!

Išėjęs iš raštinės, buvau nuvestas į kitą tokio pat dydžio kambarį kitoje koridoriaus pusėje, prieš tą, kuriame anksčiau buvome, tik daug tamsesnį. Po patikrinimo vėl visus perkėlė į pirmutinį kambarį. Čia vėl tęsėme pasikalbėjimus apie išgyventus tardymus ir kankinimus. Vienas vyras rodė dar nesugijusias žaizdas ant abiejų rankų riešų. Šios žaizdos buvo padarytos specialaus žiedo, kuriuo jo rankos buvo surakintos. Jisai už to žiedo buvo kelioms valandoms pakabintas ant geležinio

kablio palubėje ir nuo nepakeliamo skausmo nualpo. Pulkininkas Petraitis parodė savo nugarą, kurioje matėsi elektriniu lygintuvu išdegtos raudonai mėlynos dėmės. Be to, jis pasakojo, kaip skaudžiai buvo muštas gumine lazda — funke. Kitas pasakojo, kaip tardytojas jį mušė per kaklą. Tardytojas sėdėjo ant krašto stalo, tardomasis — priešais jį ant kėdės. Tardytojas palenkė jo galvą sau ant kelių ir per jo įtemptą kaklą mušė skersa plaštaka. Jis sakė, kad toks mušimas yra labai skaudus. Be to, jis buvo muštas funke per nuogus padus. Dar vienas buvo laikomas po kelias valandas nuogas iki pusės kūno pastatytas šaltame vandenyje.

Tai tik dalis tų kankinimų, apie kuriuos girdėjau pasakojant tame kambaryje.

Apie 8 ar 9 val. mieste pasigirdo sirenų kaukimas, o netrukus — priešlėktuvinės artilerijos šaudymas, lėktuvų užimas ir bombų sprogimai. Tai vokiečių lėktuvai bombardavo miestą. Banga po bangos jie skrido virš miesto ir mėtė bombas. Mieste užvirė tikras pragaras. Bombos sproginėjo ir arti kalėjimo, o aplink jį pastatyti priešlėktuviniai pabūklai ir sargybinių bokštelių kulkosvaidžiai šaudė į lėktuvus. Saugodamiesi nuo galinčių pakliūti per langus į vidų bombų skeveldrų, mes visi glaudėmės prie išorinės sienos.

Pirmam lėktuvų puolimui pasibaigus, mes panorėjom pasižiūrėti pro langus ir pamatyti bombardavimo pasėkas. Kadangi langai buvo aukštai ir uždengti popieriais, tai pro juos nuo grindų nieko nesimatė; reikėjo ant ko nors pasistoti. Prie langų atsistojo po du stipresniu vyru ir ant jų pečių — po- viena, kurie nuplėšė popierių ir, pažiūrėję pro langus, pranešė, kad matosi daug degančių namų, ir visa jų matoma miesto dalis paskendusį tirštuose dūmuose.

Mes tikėjome, kad vokiečių lėktuvai vienu miesto puolimu nepasitenkins, bus jų ir daugiau, nes Minskas yra didelis miestas, Gudijos sostinė. Be to, Minskas buvo svarbus strateginis punktas, didelis geležinkelių ir plentų mazgas, taigi geras objektas aviacijos puolimams. Buvome susirūpinę, kad per kitus puolimus bombos gali pataikyti į kalėjimo raštinę ir griuvėsiuose mus palaidoti.

Mums šita tema besikalbant, prabilo kunigas Antanas Petraitis. Jis su broliu, kunigu saleziečiu Pranu, stovėjo kambario viduryje prie stulpo.

— Paklauskite, vyrai, jūs matote, kas čia dedasi. Mes nežinome,

kas po minutės kitos su mumis atsitiks. Gali atsitikti ir taip, kad nuo bombų mes čia pat žūsime. Aš nenoriu jūsų gąsdinti, bet noriu tik patarti būti visam kam pasiruošus. Mes čia esame du kunigai. Kas iš jūsų panorės, galės atlikti išpažintį, o mano brolis suteiks išrišimą. Išpažintis atliksime ne paskirai, bet bendrai, aš ir išrišimą suteiksiu visiems bendrą. Tokiais sunkiais momentais, kaip dabar esame, mums, kunigams, tatoi leidžiama. Todėl, kas mūsų patarimą priima, tuos prašau prisiminti savo nuodėmes, už jas gailėtis ir trumpai pasimelsti, o aš suteiksiu išrišimą, — kalbėjo kunigas Pranas.

Visi kaip vienas suklaupėme, kambaryje viešpatavo gili tyla, girdėjosi tik pusbalsiu kunigo Prano tariami lotyniški išrišimo žodžiai. Neatsiklaupė tik vienas vyras, kuris stovėjo prie durų kampe, avies kailio kepurę ant galvos užsidėjęs. Jis buvo ne kauniškis, ir niekas mūsų jo nepažino. Vėliau, kelių vyrų klausinėjamas, jis neatsakinėjo, tylėjo kaip kurčias nebylys. Mes manėme, kad tai buvo enkavedistų patalpintas mūsų kambaryje šnipas, ir stebėjomės, kad anksčiau niekas neatkreipėme į jį dėmesio. Kai po kelių valandų mus nuvedė į kalėjimą ir patalpino visus viename kambaryje, tai to tipo ten nebuvo.

Po keliolikos minučių įvyko antras, dar smarkesnis lėktuvų puolimas. Pasipylė bombų kruša visai arti kalėjimo raštinės, ir nuo jų sprogimų drebėjo visas namas. Staiga pasigirdo bausis krintančios bombos švilpimas, ir tuojau antras. Dvi bombos, viena paskui kitą, nukrito į raštinės namą. Visas mūsų kambarys sudrebėjo, didžiuliai tingo gabalai krito nuo lubų ir sienų ir kelis lengvai sužeidė. Kambarys prisipildė tirštų dulkių, ir jos trukdė kvėpuoti.

Bombardavimui aptilus, pamatėme kritusių bombų rezultatus kambaryje. Visas tinkas nuo lubų ir nuo sienų buvo nukritęs, kertėje prie durų lubos įlūžusios, durys iškrypusios, ir pro pasidariusį tarp durų ir sienos plyšį matėsi dangus. Ant grindų gulėjo dideli tingo gabalai ir trukdė vaikščioti. Mes beldėme į duris, šaukėme sargybinių, norėdami prašyti, kad duotų mums koki nors įrankį nukritusį tinką nuo grindų į kertę nustumti, bet niekas neatsiliepė. Koridoriuje, kur anksčiau vaikščiojo sargybinis, buvo tylu. Vėliau sužinojome, kad sargybinis koridoriuje buvo užmuštas.

Po kelių valandų, jau pavakaryje, išgirdome už durų kasant ir kajojant. Po geros valandos durys šiek tiek prasivėrė ir, iškišęs pro plyšį galvą, enkavedistas įsakė mums išeiti. Mes po vieną išlindome pro plyšį

ir pamatėme vietoj buvusio koridoriaus didžiausia krūvą griuvėsių. Visas dviejų aukštų kalėjimo raštinės namas buvo sugriautas. Liko apgriautas tik mūsų kambarys ir prie jo, gale namo, buvęs nedidelis kambariukas. Pajutome, kad tik stebuklas išgelbėjo mus nuo mirties.

Girdėjome kalbant mus saugojusius enkavedistus, kad raštinėje buvo užmuštas kalėjimo viršininko padėjėjas ir keliolika enkavedistų. Išlindusius iš apgriauto kambario ir su dideliu vargu praėjusius griuvėsių krūvas, enkavedistai rikiavo mus po du, nuvedė į atokiau buvusį kalėjimą ir patalpino trečiame aukšte visus viename dideliame kambaryje. Kalėjimas stovėjo ant kalno. Mūsų naujo kambario langai nebuvo medinėmis dėžėmis užkalti, ir per juos matėsi visa vakarinė miesto dalis. Per dieną vokiečių lėktuvai keletą kartų puolė miestą, tai vakare mums matoma jo dalis visa skendėjo liepsnose ir tirštuose dūmuose.

Visus mus kankino troškulys. Prašėme sargybinių, kad duotų mums vandens atsigerti, bet jis atsakė, kad vandentiekis mieste sugadintas ir dėl to kalėjime vandens nėra. Vėlai vakare mums davė po kelis šaukštus skystos miltų sriubos. Aš ir tuo džiaugiausi, nes jau dvi dieni buvau nieko nevalgęs. Turėjau palto kišenėje smulkaus cukraus ir buvau bandęs jį po žiupsnelį čiuulpti, bet nuo cukraus troškulys didėjo, todėl palikau jį ateičiai. Kai sargybinis dalijo sriubą, tai vėl buvo paprašytas duoti nors ir nedaug vandens, bet atsakymas buvo tas pats: vandens nėra. Jam priminiau, kad sriuba negalėjo būti išvirta be vandens, ir tai yra įrodymas, kad kalėjime vandens yra, tik nenorima jo mums duoti. Sargybinis paaiškino, kad maistui vanduo į kalėjimą atvežamas statinėse, žmonėms gerti jo neduoda.

Nors kambarys buvo nemažas, bet kai norėjome sugulti, tai visiems vietos neužteko. Mūsų buvo apie 80 žmonių. Tik dėka pulkininko Šarausko patvarkymo — gulti eilėmis, remiant galvas į galvas ir kojas į kojas, paliekant pasieniais siaurus tarpus praeiti, šiaip taip visi sugulėm.

Aš buvau labai pavargęs ir, atsigulęs ant plikų grindų nenusirengęs, greit užmigau.

ŽYGIS MIRTIES KOLONOJE IŠ MINSKO Į ČERVENĘ

Nežinau, ar ilgai miegojau, gal porą valandų, o gal trumpiau, ir pabudau vieno vyro stipriai už pečių purtomas. Pabudęs iš gilaus miego, negalėjau susivokti, kur esu ir kas aplinkui dedasi. Taip norėjau miego, kad pastūmiau nuo savęs prižadinusį vyrą ir, pasakęs jam palikti mane ramybėje, mėginau vėl užmigti. Jis pagriebė mane už abiejų rankų ir pasodinęs pasakė, kad prieš porą minučių sargybinis įsakė visiems keltis ir apsirengti. Tik dabar atsiminiau, kur esu ir, greit pašokęs ant kojų, padėkojau mane pažadinusiam vyrui.

Birželio 25 d. apie pirmą valandą nakties sargybinis atidarė duris ir mums įsakė iš kambario išeiti.

Patamsyje nusileidome į kalėjimo kiemą ir ten buvom išrikiuoti po keturis. Iš abiejų pusių mus apsupo enkavedistai su atkištais durtuvais ant šautuvai. Pro mus iš kalėjimo vedė kitus kalinius. Vienas jų sušukęs: "Vanduo!" pribėgo prie kalėjimo sienoje buvusio čiaupo, iš kurio nedidele srove bėgo vanduo, ir bandė atsigerti. Prie jo prišoko enkavedistas ir pistoletu smogė į galvą. Kalinys nuvirto, priėjo priėjo du kiti enkavedistai ir kažkur jį nuvilko. Ką jam enkavedistai toliau darė, neteko matyti. Po to įvykio enkavedistai paskelbė, kad tas, kas bandys priėti prie vandens, bus vietoje nušautas. O taip norėjosi gerti. Matant arti vandenį ir negalint jo pasiekti, net silpna darėsi.

Netrukus ir mus išvedė į gatvę. Ten jau stovėjo ilga kalinių, vyrų ir moterų vora, kurios užpakalyje ir mus pastatė. Iš kalėjimo vis dar vedė naujus būrius ir rikiavo užpakalyje mūsų. Nors buvo dar naktis, bet nuo degančio miesto gaisrų buvo taip šviesu, kad gatvėje galima buvo matyti už kelių šimtų žingsnių.

Po gero pusvalandžio pasigirdo komanda: "Meskit visus daiktus, kokius tik turit, jie jums bus nereikalingi!" Šią komandą enkavedistai kartojo priekyje ir užpakalyje. Kaliniai metė kas tik ką turėjo. Aplink girdėjosi barškėjimas metamų skardinių dubenėlių ir puodukų. Aš irgi numėčiau paimtą iš kalėjimo dubenėlį.

Po kelių minučių pasigirdo kita komanda: "Ramiai! Klausykite! Kas bandys iš rikiuotės išeiti, tas bus vietoje be išpėjimo nušautas! Griežtai

draudžiama kalbėti! Greitu žingsniu žengte marš!"

Didžiulė vora pajudėjo, mes pradėjome žygi, tikraja žodžio prasme, MIRTIES KOLONOJE. Lietuviai dar kalėjimo kieme buvom susitarę žygyje neišsisklaidyti, su kitais kaliniais nesimaišyti ir vienas kito laikytis, kad galėtume, reikalui esant, vienas kitam padėti.

Po kelių minučių priekyje aš pamačiau per kelius sutrauktomis kojomis vyrą. Jis verkdamas aiškino negalįs eiti ir prašė enkavedistus jo pasigailėti ir palikti arba įmesti į kurį nors sunkvežimį, kurių užpakalyje voros keli važiavo. Prie jo priėjo pistoletu ginkluotas enkavedistas ir dviem šūviais į pakaušį mūsų akivaizdoje nušovė. Enkavedistų supratimu tas nelaimingas invalidas bandė išeiti iš rikiuotės.

Girdėjosi ir daugiau šūvių, tai priekyje tai užpakalyje, kai kurie kaliniai bandė pabėgti, bet enkavedistai juos vietoje šaudė.

Nušovus nelaimingą invalidą su sutrauktomis kojomis, po keliolikos minučių pamačiau dar baisesnę reginį. Pastebėjau, kad priekyje ėjusios gretos vienoje vietoje kažką apeidamos persiskiria, o vienas vyras net peršoko. Priėjęs tą vietą, aš pamačiau gulinčią moterį, turbūt ji buvo apalpusi. Tuo momentu prie jos prišoko enkavedistas ir šautuvo buože smogė jai į galvą. To vaizdo sukrėstas, aš atšokau atgal, ant užpakalyje manęs ėjusios gretos. Nelaimingoji moteris nė nesuriko ir pasiliko gulėti viduryje gatvės.

Greitu žingsniu mes ėjome degančio miesto gatvėmis. Tarpais jos buvo subombarduotų namų griuvėsiais užverstos ir bombų suardytos, elektrinio tramvajaus bėgiai išgriauti. Tokias vietas reikėdavo apeiti, ir dėl to lietuvių grupei, buvusiai beveik pačiame voros užpakalyje, reikėjo bėgte bėgti, kad neatsiliktų nuo priešakinių. Nuolat girdėjosi šūviai, tai arčiau mūsų grupės, tai toliau, ir enkavedistų komandos: "Greičiau! Neatsilikti!"

Negaliu pasakyti, kiek laiko mes bėgte bėgome degančio miesto suardytomis gatvėmis. Auštant išėjome į Minsko — Smolensko — Maskvos "meksfaltuotą" plentą, kuri rusai vadino autostrada. Buvome labai pavargę ir toliau taip bėgti būtume negalėję. Gerai, kad išbėgus miesto ir kelis kilometrus nuo jo nutolus, enkavedistai leido mums eiti lėčiau. Girdėjau vieną enkavedistą sakant kitam: "Na, drauge, čia, už miesto, vokiečių bomberiai mums jau nebaisūs, nuo jų bus kur pasislėpti. O kas būtų buvę, jei vokiečiai būtų užskridę mums bėgant per miestą? Kur tu būtum galėjęs pasislėpti?" Dabar supratau, kodėl mus

taip varė iš miesto. Enkavedistai bijojo, kad išaušus vokiečių lėktuvai vėl puls miestą, ir paskubėjo dar naktį bėgte bėgant mus iš jo išvesti, tuo pačiu ir sveiką savo kailį išnešti.

Nuo bėgimo šiek tiek atsikvėpę, jau lėčiau žygiavome plentu toliau į rytus. Greit ir saulė patekėjo, danguje nesimatė nė vieno debesėlio. Mes iš to sprendėme, kad diena bus karšta.

Tik dabar pamatėme, kokia ilga buvo mūsų vora. Apytikriai apskaičiavome, kad joje galėjo būti apie penki su puse ar šeši tūkstančiai žmonių. Toje masėje matėsi nemažai moterų ir paauglių vaikų. Kelionėje paaiškėjo, kad dauguma kalinių buvo gudai ir lenkai, mačiau ukrainiečių ir rusų, ir mūsų lietuvių grupė iš Kauno kalėjimo.

Mesėjome viduriu plento, enkavedistai — abiem pusėm paplentės takais. Dauguma jų buvo ginkluoti paprastais šautuvais, mažesnė dalis — automatiniais. Šalia eilinių enkavedistų matėsi ir komisarų, ginkluotų automatiniais pistoletais, kuriuos jie nešėsi rankose.

Nutulus nuo miesto, gretos po keturis paio, žmonėsėjo be jokių gretų, vieni greičiau, kiti lėčiau ir tas sunkino žygį. Ėjusiems voros užpakalyje, dažnai tekdavo bėgti, kad pasivytu einančius priekyje. Kaip anksčiau minėjau, lietuvių grupė buvom užpakaliniam voros gale, todėl ir mums teko bėgti. Pasitarę, mes pasiryžome prasimušti į voros vidurį, ir po poros valandų mums tas pavyko. Ten buvo daug lengviau eiti, nereikėjo bėgti.

Nužygiavus nuo Minsko keliolika kilometrų, dešinėje plento pusėje buvo nedidelis miškas. Enkavedistai mums uždraudė į jį žiūrėti. Aš neiškenčiau ir pasižiūrėjęs pamačiau miško pakraštyje kniūpsčius suguldytus ir enkavedistų apsuptus žmones. Jų buvo nemažas būrys. Vėliau girdėjau gudus pasakojant, kad tai buvo mirties bausme nubausti ir anksčiau už mus iš Minsko kalėjimo išvesti kaliniai. Galimas daiktas, kad toje grupėje buvo ir mirties bausme nuteisti kauniškiai.

Apie vienuoliką valandą saulė gerokai kaitino. Norėjosi ne tiek valgyti, kiek gerti, kankino troškulys, bet vandens nebuvo. Pulkininkas J.Šarauskas turėjo iš Kauno kalėjimo šiek tiek pasiimtos duonos ir po trupinėlių mums ją dalino aiškindamas, kad duonos nereikia praryti, bet po liežuvio laikyti, nuo ko burnoje atsirasią seilių, ir jos mažins troškulį. Ir tikrai, padėjęs po liežuvio tą mažą juodos duonos gabaliuką, netrukus pajutau, kad troškulys sumažėjo. Vėliau profesorius S.K. pakelėje surado kažkokią žolelę ir duodamas jos kitiems patarė lengvai

sukramtyti ir burnoje laikyti. Ta žolelė taip pat mažinanti troškulį.

Dėl kaitros ir nuovargio silpnesni pradėjo atsilikti, kiti visai negalėjo toliau eiti, ir komisarai juos dviem pistoletų šūviais į pakaušį nušaudavo. Reikėjo stebėtis, kad beveik visi, negalėję toliau eiti, sėdo ar gulė prie paplentės griovio, ir ten buvo nušautami.

Viena moteris gudė prie savęs turėjo šešių ar septynerių metų berniuką, kurį laiką jie abu ėjo lietuvių grupėje. Vaikas pavargo ir pradėjo verkti. Motina paėmė jį ant rankų ir nešė, bet greit ir ji pavargo. Tada mūsų stipresni vyrai pasikeisdami berniuką nešė, bet neilgai. Netoli mūsų pasigirdo du šūviai, berniukas, turbūt išsigandęs, suspigo, išsprūdo iš jį nešusio vyro rankų ir pribėgo prie motinos. Ta paėmė jį ant rankų, priėjo paplentės griovį ir sustojo. Tuo laiku prie motinos ir vaiko prisitartino su pistoletu rankoje komisaras, išplėšė vaiką iš motinos rankų ir, paleidęs jam du šūvius į galvą, numetė ant žemės. Motina parkrito ant vaiko lavono. Komisaras paleido dar du šūviu jai į pakaušį ir nuėjo toliau.

Šis baisus enkavedisto pasielgimas su motina ir vaiku mane taip paveikė, kad pradėjau bijoti, jog greit ir pats pavargsiu ir, negalėdamas toliau eiti, susilauksiu dviejų kulku į pakaušį. Iš namų buvau pasiėmęs žieminį palta, kurį nešiausi tai ant vieno, tai ant kito peties, nejausdamas jo sunkumo, bet po to baisaus vaizdo paltas pasidarė man per sunkus. Aš jau buvau jį bemetą ant plento, bet mane sulaukė profesorius I.K.

— Na, o tu, Juozai (dar būdami Kauno kalėjime visi 97 kambario gyventojai buvome susitarę vieni kitus vadinti tik vardais), ką sumanei? Nori savo palta mesti? O kaip tu be jo jausies Sibire atsidūręs, ar apie tai pagalvojai?

— Vis tiek savo palto aš toli nenusinešiu ir tik be reikalo vargsiu. Jau dabar jis man darosi sunkus. Bijau, kad jį nešdamas greit pavargsiu, ir pats žinai, kas tuomet manęs laukia. Bus geriau, jei aš jį dabar mesiu.

— To nedaryk, — sakė profesorius, — jei pats negalėsi nešti, tai aš su Vytautu tau padėsime.

Aš profesoriaus paklausiau ir palta nešiausi toliau. Jo padrąsintas, jaučiausi ramiau, nervai atsileido, ir visa. tolimesnį kelią nei jam, nei Vytautui P. nereikėjo mano palto nešti. Po kelių dienų aš dar daugiau buvau profesoriui dėkingas, nes nenumestas paltas saugojo mane nuo naujų pavojų.

Apie vidudienį mus pasivijo įvairių kariškių mašinų vora, kuriai reikėjo užleisti plentą. Mūsų vorą enkavedistai išvedė nuo plento į dešinėje buvusį paprastą platų kelią. Kariškose mašinose matėme nemažai civilių žydų su šeimomis. Iš to galima buvo suprasti, kaip Gudijoje jie buvo išgalėję.

Eidamas per nedidelį retą miškelį, pamačiau prie pušelės kniūpsčia gulintį uniformuotą vyrą ir prie jo klūpančią jauną moterį. Priėjęs prie jų arčiau, girdėjau, kaip verkdamas moteris maldavo vyrą keltis ir eiti, bet jis nejudėjo. Pasižiūrėjau atgal ir pamačiau artėjantį su pistoletu enkavedistą. Aš paskubėjau nuo tos vietos pasišalinti ir netrukus išgirdau vienas po kito keturis pistoleto šūvius. Supratau, kokia tragedija ten įvyko. Vėliau iš lenkų sužinojau, kad nušautas uniformuotas vyras buvo lenkų armijos kapitonas, o jauna moteris — jo žmona. 1940 m. juos rusai suėmė ir laikė Minsko kalėjime. Ištisis metus jie vienas apie kitą nieko nežinojo. Tik tą dieną šioje mirties kolonoje trumpam susitiko ir, vyrui pavargus, abu kartu kankinių mirtimi mirė. Jų mirtis man didelio siaubo nesukėlė galbūt todėl, kad prie nuolat besikartojančių pistoleto šūvių jau buvau įpratęs.

Nelaimingų pavargusių žmonių šaudymai tęsėsi visą laiką iki pat Červenės. Mūsų apskaičiavimu, žygio metu enkavedistai išžudė apie 550-600 žmonių. Mes džiaugėmės, kad iš lietuvių grupės dėl nuovargio niekas nebuvo nužudytas. Buvo pavargę ir kai kurie lietuviai kaip plk. J.Petruitis, plk. B.Giedraitis, buvęs saugumo valdininkas Lašas ir kai kurie kiti, bet saviškiai jiems padėdavo, vesdami už parankių, kol jie atsigaudavo ir vėl savomis jėgomis galėdavo toliau eiti.

Voros priekyje jojo NKVD karininkas, voros viršininkas. Retkarčiais ji sustodavo šalia plento ir visą vorą pro save praleisdavo. Pamatęs voroje kurį nors seną vyrą, jis jam liepdavo iš voros išeiti ir grįžti tuo pačiu plentu atgal ir vėliau namo. Iš pradžių tie žmonės džiaugdavosi, viršininkui dėkodavo ir eidavo atgal. Bet nelaimingi netoli nueidavo. Užpakalyje voros keliuose sunkvežimiuose važiavo NKVD rezervo kareiviai, kurie pakeisdavo žygyje pavargusius enkavedistus. Jie sulaikydavo visus voros viršininko neva paleistus ir juos nušaudavo. Taip žuvo ir atsargos majoras Opulskis. Kai voroje žmonės apie tai sužinojo, tai niekas jau atgal nėjo.

Antrą žygio dieną, birželio 26, kurį laiką aš buvau nuo lietuvių grupės atsiskyres ir lenkų grupėje kalbėjausi su vienu lenkų majoru. Vorai buvo

leista dešimt minučių pailsėti. Tuo laiku iš priekio atėjo voros viršininkas ir sustojo ties ta vieta, kur mes su majoru ant plento sėdėjome. Pamatęs netoli mūsų sėdėjusį seną gudą, jis pasišaukė jį prie savęs ir paklausė, ar senis dar nepavargo. Gudas skundėsi esąs nesveikas, kad jam nors ir sunku eiti, bet manęs iki vakaro pajėgsias drauge su visais žygiuoti.

— Na, o ar tu, seni, nenorėtum keliauti namo? Jei nori, tai gali eiti, aš leidžiu, — pasakė voros viršininkas.

— Aš labai noriu grįžti namo. Noriu prieš mirtį dar nors sykį pamatyti savo žmoną, vaikus ir vaikaičius, bet bijau. Girdėjau žmones šnekant, kad ten, užpakaly, grįžtančius šaudo, — kalbėjo susijaudinęs gudas. — Gal draugas komandiras duotumėt man kokį raštelį, kad aš esu paleistas, aš jį parodysiu ten, užpakaly, lai jie manęs pasigailės, — maldavo senis.

— Kokio raštelio tu prašai? Jokio raštelio aš nerašysiu. Tu matai, aš ir popieriaus neturiu, — kalbėjo voros viršininkas.

— Drauge komandire, pasigailėkit manęs seno žmogaus, duokit raštelį, už tai aš visą amžių už jus Dievui melsiuos, — verkdamas prašė senis ir paėmęs abiem rankom karininko koją, bučiavo batą.

— Ak, nors tu ir senas, bet esi kvailesnis ir už tą mano batą, kur seilėji. Kas tau liepia grįžti plentu? Ar nori karieta važiuoti, kad tau reikalingas plentas? Matai ten netoli mišką? Pasispjaudyk savo vyžas ir dumk į jį! — lyg rimtai, lyg juokaudamas kalbėjo voros viršininkas.

Tą pasikalbėjimą voros viršininko su gudu girdėjo ir arčiau buvę sargybiniai. Senis turbūt iš karto nesuprato, ką jam voros viršininkas kalbėjo, nes kurį laiką stovėjo kaip pakvaišęs. Tik pastarajam jį pastūmus ir įsakius bėgti į mišką, pasileido bėgti tą kryptimi. Reikėjo stebėtis, iš kur jam atsirado tiek jėgų. Iki miško buvo apie 300—400 žingsnių, ir kol mes atsistojome ir pradėjome eiti, senis jau buvo prie pat miško. Į jį nebuvo paleistas nė vienas šūvis. Reikėjo stebėtis ir voros viršininko pasielgimu. Kodėl jis ne tik kad pasigailėjo seno gudo ir leido iš voros išeiti, bet dar ir nurodė, kur bėgti? Tai buvo mįslė.

Saulė kepino nežmoniškai, troškulys darėsi nepakenčiamas, praeidami skersai plento tekančius upelius ir matydami vandenį, žmonės šaukė: "Vandens! Duokit nors lašelį vandens atsigerti!" Bet enkavedistai į tuos žmonių šauksmus dėmesio nekreipė. Tik apie pirmą valandą voros viršininkas paskelbė, kad už kelių kilometrų yra upė ir, ją

priėjus, galėsime atsigerti. Atrodė, kad ta žinia mūsų jėgas padidino, žmonės pradėjo sparčiau žingsniuoti, norėdami greičiau pasiekti pažadėtą vandenį.

Gal po pusantros valandos žygio tikrai priėjome upę. Prie jos, dešinėje plento pusėje, buvo didelė pieva, į kurią enkavedistai mus suvarė ir paskelbė, kad ten galėsime ne tik atsigerti, bet pusantros valandos ir pailsėti. Enkavedistai susėdo aplink mus ratu, kai kurie jų perėjo tiltu į kitą upės krantą ir ten maudėsi.

Aš žinojau, kad pavargus ir ištroškus iš karto daug vandens gerti pavojinga, todėl gėriau po truputį, kol troškulys praėjo. Po to nusiprausiau ir, batus nusiavęs, šlapia nosine numazgojau kojas ir visą valandą išbuvau basas. Prieš žygį dar kartą atsigėriau ir iki vakaro jaučiausi visai gerai.

Po poilsio pasigirdo du šūviai, komanda: stot ir išeit į plentą! Žygiavome toliau.

Vakare, prieš saulei nusileidžiant, priėjome didelį mišką ir sustojom. Po kelių minučių prie manęs priėjo profesorius I.K., parodė netoli stovėjusi ir su dviem vyrais kalbėjusi plk. J.Šarauską ir pasakė, kad jam blogai, atrodo kaip pamišęs. Jis kažką vyrams aiškino ir susijaudinęs ranka rodė tai į mišką, tai į enkavedistus, tai į paskirus žmones. Aš paprašiau profesorių eiti prie jo arčiau ir paklausti, apie ką jis kalba, bet tuo laiku jis pamatė mus ir pats prie mūsų priėjo. Aš krūptelėjau pamatęs, kad jis tikrai buvo pamišęs.

— Profesoriau, pulkininke, saugokitės, mes esame išduoti. Štai tie, kas mus išdavė, — plk. Šarauskas parodė kažkur ranka, — dabar, šitame miške, enkavedistai mus sušaudys. Jūs saugokitės tų išdavikų, o aš einu kitus įspėsiu, — ir greit nuo mūsų pasitraukė.

Tuo laiku enkavedistai mums įsakė eiti nuo plento kairėn į mišką. Eidamas į mišką, aš plk. Šarauską iš akių pamečiau ir tik kitą rytą jį vėl pamačiau.

Miške enkavedistai mums įsakė sustoti grupėmis po trisdešimt žmonių ir, tą atlikus, sėstis kur stovim ir nekalbėti. Jie patys susėdo viens prie kito aplink mus. Giliau miške matėsi keli tankai ir į mus nukreipti sunkieji kulkosvaidžiai.

Kai jau visi buvom susėdę, nuo plento atėjo du enkavedistai ir pavarde iššaukė vieną lietuvį. Tas atsiliepė. Enkavedistai jam įsakė atsistoti ir su jais eiti į plentą. Jo pavardės dabar gerai neatsimenu,

rodos, Glemža. Jis buvo užsidėjęs Kauno universiteto vienos studentų korporacijos kepuraitę. Prie plento enkavedistai jį trumpai klausinėjo, paskui pasisodino į sunkvežimį ir nuvažiavo rytų kryptimi. Po kelių minučių iš ten pasigirdo du šūviai, ir netrukus enkavedistai sugrižo be studento.

Miške jaučiausi blogai dėl to, kad, enkavedistams įsakius sustoti grupėmis po 30, žmonės bėgiojo iš vienos vietos į kitą ir toje maišatyje mane nuo lietuvių atskyrė. Pakliuvau tarp rusų kriminalistų, kurie žygio metu iš politinių kalinių visai tyčiojosi ir pravardžiavo.

Sutemus mums buvo įsakyta gulti ten, kur sėdėjome. Susisupau į savo žieminių palta, nugara prisiglaudžiau prie storos pušies ir greit užmigau.

Tą dieną iš Minsko iki nakvynės vietos atžygiavome 45 kilometrus. Kilometrai tame plente sužymėti keturkampiais stulpais.

Birželio 26 d. rytą, dar saulei nepatekėjus, buvome pažadinti. Netrukus enkavedistai mums įsakė susėsti grupėmis po 20 žmonių ir kiekvienai grupei davė po vieną kepalą, du kilogramu juodos duonos, kurią visi grupės žmonės turėjo lygiomis pasidalinti. Duoną besidalinant, mūsų grupėje rusai susipešė, du vyrai buvo net sukruvinti ir priedo dar ir duonos negavo. Man buvo šlykštu į besipešančius žiūrėti, nesinorėjo iš jų duonos savo dalies prašyti, o jie patys ir nesiūlė. Gerai išmiegojęs ir pailsėjęs, tikėjausi ir be tų 100 gramų duonos nueiti tiek, kiek vakar buvo nueita.

Tą rytą pulkininkas J.Šarauskas lietuviams daug rūpesčių sudarė. Būdamas tarp rusų, aš pats jo nemačiau, tik vėliau kiti pasakojo, kad jis buvęs be sąmonės, atrodė kaip negyvas. Tik po gero masažo jis atgavo sąmonę, šiek tiek pagyvėjo, buvo vėl normalus, ir nors jautėsi nusilpęs, bet sakė galėsias toliau eiti.

Saulei tekant enkavedistai mus išvedė į plentą, kuriuo žygiavome toliau. Dėl vėsaus ryto oro eiti buvo lengviau negu vakar, bet netrukus pasigirdę pistoletų šūviai sakė, kad atsirado žmonių, negalinčių eiti. Nelaimingų aukų skaičius didėjo. Tą dieną į pistoletų šūvius aš mažai dėmesio kreipiau, jau buvau prie jų įpratęs.

Gal po valandos žygio miškas pasibaigė. Abipus plento tęsėsi krūmais apaugę durpynai. Greit priėjome klampiais krantais platoką upelį ir per jį medinį tiltą, kurį perėjus mums leido atsigerti. Upelio vanduo buvo drumzlinas, nešvarus, rusvos spalvos ir turėjo stiprų

durpių prieskoni, bet ištroškę žmonės godžiai jį gėrė. Atsigėrę ir žygiuodami toliau, vėl priėjome didelį pušų ir eglių mišką, kuriame žuvo buvęs saugumo valdininkas J.Zdanavičius ir Kauno miesto savivaldybės tarnautojas B.Bikinas. Enkavedistai juos išsivedė iš voros į miško pakraštį ir, trumpai paklausinęję, visų akivaizdoje abudu nušovė.

Mes buvome pastebėję, kad nuo pat Minsko mūsų vorą lydėjo buvęs Kauno kalėjimo prižiūrėtojas, vietinis rusas. Jis dažnai budėdavo ir ketvirtame skyriuje. Tai buvo vienas iš bjauriausių prižiūrėtojų. Mes įtarėm, kad, jam nurodžius, buvo nužudyti studentas Glemža, Zdanavičius ir Bikinas.

Kiek vėliau, tame pačiame miške, enkavedistai įsakė visoms nėščioms moterims išeiti iš voros į dešinę plento pusę. Po keliolikos minučių girdėjome užpakaly voros porą salvių iš automatiškų šautuvų. Aš pats nemačiau, bet vėliau girdėjau gudus kalbant, kad keliolika nėščių moterų, paklausiusios enkavedistų įsakymo, išėjo į dešinę pusę, buvo surinktos į vieną vietą ir sušaudytos.

Mišku ėjome keliolika kilometrų. Iš jo išėję pamatėme, kad plentas skyrėsi į dvi šakas: kairioji šaka eina per Mogiliovą ir Smolenską į Maskvą, o dešinioji — per Červenę (apskrities miestas, anksčiau vadinosi Igumenu) į Bobruiską. Apie antrą valandą pasukome į Červenės miestą, kuris matėsi už kokių penkių kilometrų. Dar po valandos su viršum priėjome ir patį miestą. Enkavedistai mums griežtai uždraudė einant miesto gatvėmis kalbėtis ir į šalis dairytis. Mieste matėsi nemažai kareivių ir įvairių kariškų mašinų, šaligatviuose stovėjo daug civilių žmonių, moterų, vaikų ir senų vyrų. Jaunesnio amžiaus vyrų visai nesimatė. Vora pražygiavo per visą nedidelį miestą ir rytiniame pakrašty sustojo. Prieš mus, dešinėje plento pusėje, stovėjo trijų aukštų mūrinis, gelsvos spalvos, medinėmis dėžėmis užkaltais langais didelis namas. Tai buvo Červenės kalėjimas. Už jo, rytuose, maždaug už trijų ar keturių kilometrų, matėsi didelis, aukštas miškas.

ČERVENĖS KALĖJIMO KIEME

Prie kalėjimo mus sustabdė, bet sėstis neleido. Voros viršininkas nuėjo į kalėjimą. Po keliolikos minučių jis sugrižo, kalėjimo vartai atsidarė, ir mus suleido į didelį kalėjimo kiemą. Vienoje kiemo vietoje keletas enkavedistų degino krūvas popierių. Mes iš to pasidarėme

išvada, kad kalėjimo administracija rengiasi evakuotis. Moterys ir vaikai kieme buvo nuo vyrų atskirti ir ten palikti, o vyrus išvedė į buvusį kitoje kalėjimo pusėje didžiulį žolė apaugusį daržą. Daržas buvo aklina aptvertas stačių lentų aukšta tvora, o jos viršus apraizgytas spygliuotomis vielomis. Už tvoros girdėjosi balsai mus saugojusių enkavedistų, kiti enkavedistai susėdo viename daržo pakrašty ant suolų ir iš ten mus stebėjo. Daržas vienu šonu rėmėsi į aukštą mūrinę baltai dažytą kalėjimo tvorą, kitoje pusėje buvo vieno aukšto mūrinis pastatas, kurį enkavedistai vadino kontora; trečioje pusėje — iš lentų sukalta nedidelė daržinė. Tarp daržinės ir mūrinio pastato riogsojo didelės krūvos dvokiančio mėšlo. Ten buvo pastatyta lietuvių grupė ir nuo dvokiančio mėšlo daugiausia kentėjo.

Kai tik sustojome mums paskirtoje vietoje, tai tuojau sukritome vienas prie kito ant žolė apaugusios žemės. Visi buvome labai pavargę. Ypatingai buvo nusilpęs Petraitis, Giedraitis, Šarauškas, Lašas ir keliolika kitų senesnio amžiaus vyrų. Jie buvo taip pavargę, kad kalbinami nenorom atsakinėjo. Plk. Šarauškas vėl buvo nenormalus ir kliedėjo kaip vakar vakare. Mes, kiek galėdami, jį raminame ir guodėme. Trumpam laikui jis atgaudavo sąmonę, klausinėjo kitų, kaip jie jaučiasi, bet netrukus ir vėl kliedėjo. Jo padėtis mus labai slėgė.

Po geros valandos į daržą atvežė dvi dideles statines šalto vandens ir leido mums atsigerti. Eilėmis mesėjome prie tų statinių, gėrėme kiek kas norėjo ir vėl eilėmis grįžome į savo vietas. Negalintiems prie statinių nueiti mes nešėme puoduku vandenį ir juos girdėme. Visiems atsigėrus, vandens dar liko. Norintiems dar kartą atsigerti, enkavedistai neleido stačiomis prie statinių prieiti, bet liepė pilvais šliaužti, klupstiems ar keturiomis eiti. Nors tai buvo pasityčiojimas iš nelaimingų žmonių, bet atsirado nemažai tokių, kurie tas enkavedistų užgaidas vykdė. Lietuvių grupėje tokių nebuvo.

Šaltas vanduo mus atgaivino, visi jautėmės daug geriau. Ir labiausiai pavargę atitoko ir pagyvėjo. Gulėdami ant žolės, apgailstavome savo nužudytus draugus ir spėliojome, kur ir ar toli mus varys. Neramumą kėlė moterų ir vaikų išskyrimas. Gerai suprato, kad jei negausime kiek reikia valgyti, tai pėsti netoli nueisime, ir artimiausiomis dienomis tik patys stipriausi išlaikys, o visi silpnesni būsime sunaikinti.

Aš kol kas labiau kentėjau ne fiziškai, bet moraliai. Visą kelionės laiką iš Kauno iki Červenės teko matyti tiek daug nužudytų nekaltų

žmonių ir tokių didelį enkavedistų sužvėrėjimą, jog reikėjo iki galimumo ribų įtempti savo valią, kad neišeitum iš proto. Labai sunku, kad žmogus jautiesi paniekintas ir pažemintas labiau už tokius parazitus kaip musė ar blakė, kad kitas žmogus kiekvienu momentu gali tave, kaip tuos parazitus, be jokios atsakomybės sunaikinti, o tu esi visiškai bejėgis jam pasipriešinti. Dažnai kildavo mintis, jog ar anksčiau, ar vėliau tu vis tiek būsi sunaikintas, tai ar ne geriau pačiam tą momentą priartinti, ir dar parodant šokių tokių pasipriešinimą tam žmogui žvėriui? Užtektų tik pulti vieną iš saugojančių enkavedistų, bandyti iš jo ginklą atimti, ir tavo kančia greit pasibaigtų, nes užpultasis ar jo draugas tučtuojau tave likviduotų. Tik supratimas, kad tai būtų savižudybė, ir viltis, kad gal visai netikėtai kas nors atsitiks ir bus galimybė išsilaisvinti, priversdavo tos minties atsisakyti ir toliau kentėti.

Atsigėrus visiems vandens, enkavedistai mums įsakė susėsti grupėmis po dešimt žmonių ir padalino kiekvienam gal po šimtą gramų duonos. Ji man buvo daug skanesnė už velykinį pyragą, kuri, būdamas dar mažas, visą gavėnią išpasninkavęs, valgydavau. Nors duonos buvo ir nedaug, bet, ją suvalgęs, pasijutau daug stipresnis. Mažą gabaliuką pasilikau rytdienai, kaip vaistą nuo troškulio.

Duoną padalinus, mums buvo įsakyta sėdėti savo vietose ir iš grupių nesiskirstyti. Tikėjomės, kad mums duos ir sriubos, bet, deja, mes jos negavom, enkavedistai mums rengė kitokią vakarienę.

Keli rusai bandė atsistoti, bet prie jų prišokdavo enkavedistai ir, pistoletu taikydami į kaktą, priversdavo juos atsisėsti. Vienas enkavedistas, pribėgęs prie atsistojusio vyro, virš jo galvos du kartu iššovė. Vyras taip išsigando, kad kniūpsčias krito ant žemės ir porą minučių gulėjo kaip negyvas.

Ypatingai buvo bjaurus vienas enkavedistas. Stambus kūnas, didelė gauruota galva, raupuotas veidas, priplota nosis ir ilgos stiprios rankos priminė didelę beždžionę. Su atkištu pistoletu jis visą laiką puldinėjo prie žmonių, grasindamas nušauti. Pradžioje žmonės jo bijojo, bet vėliau mažai kas į jį kreipė dėmesio.

Pavakary kažkas garsiai paklausė, ar gausime sriubos. Vienas enkavedistas pasityčiodamas atsakė:

— Palaukit dvyliktos valandos, tada gausit labai skanios ir karštos sriubos!

Pašiepiantis enkavedisto atsakymas buvo įtartinas. Mes vienas kitą

klausėme, ką jis galėtų reikšti, kodėl jie žada mums duoti sriubos dvyliką-valandą nakties?

Dar gerokai prieš saulei nusileisiant, enkavedistas paskelbė, kad jaunesnio amžiaus vyrai, kas nori, gali įsirašyti savanoriais į raudonąją armiją. Norinčių atsirado nemažai. Jie ėjo prie pastatyto prie daržinės stalo, ir ten keli enkavedistai juos surašinėjo. Visus susirašiusius savanoriais enkavedistai išrikiavo daržo pakraštyje prie tvoros ir vėliau išvedė. Jų buvo nemaža grupė, ir, matyti, visi jie buvo patenkinti. Girdėjau gudus kalbant, kad visi "savanoriai" buvo kriminaliniai nusikaltėliai. Jiems išėjus, darže buvo daug erdviau ir jaukiau.

Aš privengiau tų kriminalinių nusikaltėlių dėl to, kad tame darže turėjau su keliais nemalonų susidūrimą. Aš dar turėjau palto kišenėje iš Kauno kalėjimo išsineštų papirosų. Suvalgius duoną, aš daviau keliems lietuviams po vieną papirosą. Tą pastebėjo užpakaly mūsų sėdėję keli rusai ir pareikalavo duoti ir jiems po papirosą. Aš atsisakiau. Vienas rusas prislinko arčiau manęs ir pradėjo grūmoti sakydamas, kad jei aš geruoju neduosiu jiems papirosų, tai jie jėga iš manęs paimsia. Aš atsakiau, kad jo grasinimų nebijau ir papirosų neduosiu. Rusas nuo manęs pasitraukė ir su draugais apie kažką tai tarėsi. Nugirdau tik tiek, kad jie ketino naktį mane sutvarkyti.

Tiesa, užmiršau anksčiau paminėti, kad, išbėgus iš degančio Minsko, lietuvių grupėje atsirado Lietuvos kariuomenės uniforma eilinis kareivis, žydėlis, kilęs, rodos, iš Skuodo miestelio. Klausinėjamas mūsų, kada, kur ir už ką jis buvo suimtas ir pakliuvo į Minsko kalėjimą, išsisukinėjo ir nieko aiškaus nepasakė. Ir kelionėje, ir Červenėje jis laikėsi lietuvių grupės. Mažai kalbėjo ir pats nieko nekalbino, tik klausiamas trumpai atsakinėjo. Paskelbus apie užsirašymą savanoriais į raudonąją armiją, aš jį paklausiau, ar nenorės ir jis užsirašyti. Žydėlis atsakė, kad ruskiai komisarai yra jo priešai, kad dėl jų jis buvo suimtas ir atsidūręs Minsko kalėjime. Verčiau tegul ruskiai jį sušaudys, bet jų armijoje jis netarnausias. Girdėjau, kad Červenės žudynėse jis liko gyvas ir sugrižo į Lietuvą. Nežinau, koks buvo jo tolimesnis likimas.

Apie dešimtą valandą vakarų pusėje išgirdome skrendančių Červenės kryptimi lėktuvų ūžimą. Netrukus jie pasirodė virš miesto. Rusų priešlėktuvinės apsaugos zenitiniai pabūklai ir sunkieji kulkosvaidžiai paleido į lėktuvus ugnį. Iš viršaus lėktuvai šaudė iš patrankėlių ir kulkosvaidžių, ne į miestą, bet į priešlėktuvinės apsaugos ugniavietes, ir

te numetė keletą bombų į Minsko — Mogiliovo plentą, kuriuo judėjo rusų kariuomenės dalys. Ir rusai, ir vokiečiai šaudė įvairiaspalviais šviečiančiais šoviniais. Nakties metu buvo žavingai gražus vaizdas. Susidarė išpūdis, kad dideli fantastiški paukščiai skraido 'aukštai padangėse ir meta žemėn įvairiaspalvius šviečiančius kiaušinius. Tą vakarą dangus buvo giedras, ir neaukštai skraidantieji lėktuvai gerai matėsi. Aš jų suskaičiau septyniolika, bombonešių ir naikintuvų. Lėktuvai virš miesto neilgai skraidė ir pasuko į rytus.

Lėktuvams artėjant prie miesto, enkavedistai mums įsakė gulti, nejudėti ir garsiai nekalbėti. Vieno žydo nervai neišlaikė, jis pradėjo garsiai verkti ir žydiškai kažką kalbėti. Prie jo tuojau prišoko du enkavedistai ir grasindami nušauti rėkiantį kažkur nutempė.

Lėktuvams nuskridus, darže viešpatavo klaiki tylą. Mieste kilo didelis subruzdymas. Ten girdėjosi žmonių garsūs šūkavimai, motorų burzgėjimas ir vienur kitur šunes lojo. Mes vis dar gulėjome. Po keliolikos minučių pro kalėjimą pietryčių kryptimi pravažiavo keli sunkvežimiai.

Pagaliau mums įsakė atsistoti ir po keturis išsirikiuoti. Naktis buvo šviesi, ir mes pamatėme per kelis žingsnius nuo mūrinės baltos kalėjimo tvoros dvi grupes po keturis stovinčių tamsių siluetų. Tai buvo aštuoni NKVD komisarai. Matėme, kad prie kiekvienos grupės ėjo po keturis vyrus, kad juos kažko klausinėjo ir po to jie skirstėsi, vieni į dešinę, kiti ėjo į kairę, o tretį tiesiai. Ėjusieji dešinėn tiesiog stėjo atskromis grupėmis prie mūrinės kalėjimo tvoros, kur dūngdavo nuėję kairėn, mes nematėm. Stovėdami toliau, mes nesupratome, kas ten darosi. Netrukus atėjo eilė eiti prie komisarų ir lietuvių grupei. Toje sudvejintoje gretoje, kurioje ir aš buvau, dešiniau už manęs stovėjo pik. B.Giedraitis, dešiniau už jo — Vytautas P., mano kairėje — profesorius J.K. Priėjus prie kairiosios komisarų grupės, jie mus klausė: vardas, tėvo vardas, pavardė ir pagal kurį baudžiamojo statuto straipsnį kaltinamas. Žinodamas, kad mūsų bylos liko palaidotos Minsko kalėjimo sugriautos raštinės griuvėsiuose, aš komisarui teisybės nesakiau. — Tavo vardas, tėvo vardas ir pavardė? — paklausė komisaras.

- Mikolas (mano senelio vardas), sūnus Petro (dėdės vardas) Mažeika (mano motinos mergautinė pavardė).

Pasirinkau savo artimųjų vardus todėl, kad geriau galėčiau juos atsiminti, jei kada nors būtų reikėję ir toliau meluoti.

— Pagal kuri straipsni esi kaltinamas? — toliau klausinėjo komisaras.

— Nežinau, — drąsiai atsakiau.

— Meluoji! Kaip tu nežinai, pagal kuri straipsni esi kaltinamas! — jau piktai suriko komisaras.

— Aš sakau teisybę, o pagal kuri straipsni esu kaltinamas nežinau todėl, kad tik prieš kelias dienas buvau suimtas ir dar netardytas, — atsakiau.

— Už ką tave suėmė?

— Buvau susipykęs su vienu milicininku, jis mane įskundė, neva aš turiu pistoletą, ir už tai buvau suimtas.

— Kiek metų gavai už tą nusikaltimą?

— Aš jums jau sakiau, kad dar nebuvau tardytas.

— Kokios esi profesijos?

— Esu pradžios mokyklos mokytojas.

— Dirbti nori? — kažkodėl paklausė komisaras.

— Taip, noriu, — atsakiau, nesuprasdamas, kodėl jis manęs to klausia.

— Tiesiog prie tos grupės, — komisaras parodė ranka į prie mūrinės sienos stovėjusią vidurinią grupę.

Atsakinėdamas komisarui į jo klausimus, aš girdėjau, ką kalbėjo profesorius I.K. ir pik. B.Giedraitis. Jie abu sakė teisybę. Pastarasis net pasisakė buvęs Lietuvoje krašto apsaugos ministru. Kažin, ar vertėjo tokius dalykus komisarui sakyti. Mūsų bylų jie neturėjo, atsakymų teisingumo patikrinti negalėjo ir jų neužrašinėjo, todėl, mano nuomone, nereikėjo jiems ir teisybę sakyti, tuo labiau kad pagal duotus atsakymus komisarai į grupes skirstė, o tai, kaip vėliau paaiškėjo, buvo labai svarbu.

Priėjęs prie vidurinės grupės, ten radau plk.Petrutį ir kelis kitus lietuvius. Paskum mane atėjo Vytautas P. ir profesorius I.K., bet pastarasis neilgam. Tik jis spėjo greta manęs atsistoti, kaip paskui jį atskubėjo enkavedistas ir paklausė, kuris čia yra fizikos profesorius. I.K. atsakė jis esąs. Enkavedistas jam liepė tuojau grįžti pas komisarą. Nė minutei nepraėjus, pamatėme profesorių einant į kairiąją grupę. Plk. Giedraitis, Šarauskas, A.Š., abu broliai kunigai Petraičiai ir kiti lietuviai pakliuvo į dešiniąją grupę. Tuo laiku niekas nežinojome, koku tikslu ir kuo vadovaudamiesi enkavedistai mus į tris grupes suskirstė. Tik vėliau

taspaaiškėjo.

Vidurinėje grupėje buvo apie 750 žmonių.

Pasibaigus skirstymui, enkavedistai viduriniąją grupę išvedė per kalėjimo kiemą ir vartus į gatvę ir ten po keturis išrikiavo. Išeidami iš daržo, mes praėjome pro šalį prie mūrinės tvoros stovėjusios dešinėsios grupės. Gatvėje mūsų laukė NKVD kareiviai ir mus tuojau apsupo. Pastebėjome, kad kareivių buvo daugiau negu žygio metu, jie sustojo iš abiejų voros šonų vienas prie kito ir visi buvo su automatiniiais šautuvais ginkluoti. Supratome, kad taip sustiprinta sargyba mums nieko gera nežada. Aš su plk.Petruičiu ir dar dviem lietuviais buvome pačiame voros prieky, pirmutinėje gretoje. Enkavedistai mums griežtai uždraudė kalbėti.

Iš kalėjimo kiemo pro vartus enkavedistai vedė kažkur į mūsų voros užpakalį dešinėsios grupės žmones. Jiems praėjus, netrukus atsidarė didžiosios kalėjimo durys, pro jas išėjo dviejų enkavedistų lydima skara apsisupusi moteris ir taip pat nuėjo į užpakalį. Po tos moters niekas daugiau iš kalėjimo pro vartus nėjo. Ir durys, ir vartai liko atdari.

Po kelių minučių į mūsų voros priekį išėjo NKVD karininkas, pasigirdo komanda: žengte, marš! Ir mes pradėjom savo žygį, žygį į mirtį.

ŽUDYNĖS ČERVENĖS MIŠKE

Mes su plk.Petruičiu ir kitais dviem lietuviais susitarėm eiti lėtu žingsniu, koja kojon, ir reguliuoti visos voros žygį. Eiti kariškai, koja kojon, daug lengviau, todėl patarėm ir užpakaly mūsųėjusiems taip daryti.

Plentas greit pasibaigė, prasidėjo negrįstas, dulkėtas platus vieškelis. Žygiavome į pietryčius, Bobruisko kryptimi. Pradžioje abipus vieškelio tęsėsi pievos, o kiek toliau krūmais apaugę durpynai. Vorai atitolus nuo kalėjimo apie vieną kilometrą, užpakaly pasigirdo du pirmieji pistoleto šūviai, ir kas minutę, o gal ir dažniau, vis kartojosi. Enkavedistai šaudė iš pistoleto užpakalyėjusius vyrus. Pradžioje aš tuos šūvius skaičiavau, bet po 47-to nustočiau, nes nebuvo prasmės toliau skaičiuoti. Raminausi tuo, kad esu voros prieky ir, jei enkavedistai nusprendė mus pavieniui sunaikinti, tai mano eilė dar negreit ateis. Čia mes su plk.Petruičiu prisiminėme enkavedisto prie kalėjimo pažadą: dvyliką valandą mus

pavaisinti skania ir karšta vakariene.

Iš lietuvių grupės vienas pirmųjų buvo nušautas plk.J.Šarauskas. Išlikę gyvi lietuviai liepos 5 d. Minske, kur buvome susirinkę, apie jo mirtį taip pasakojo: išėjęs iš Červenės kalėjimo kiemo, plk.Šarauskas dar gerai jautėsi, bet, išgirdęs pirmus pistoleto šūvius, taip nusilpo, kad patsai eiti jau negalėjo. Kiti lietuviai, paėmę jį už parankių, kurį laiką vedė, vėliau mėgino nešti nešti, bet pastebėję tai enkavedistai įsakė jį paleisti. Vyrų paleistas, jis susmuko, tada prie jo priėjo enkavedistas ir dviem pistoleto šūviais nušovė.

Užpakaly voros enkavedistams pradėjus žmones šaudyti, iš ten kai kurie bėgo į priekį. Vienu laiku atbėgo išsigandę keturi lenkai, išsirikiavo prieky mūsų ir pasakojo, kad užpakaly mūsų voros, per kelias dešimtis žingsnių, eina kita vora ir kad enkavedistai tos voros žmones šaudo. Jie ėję mūsų voros gale, bet pabijoję, kad enkavedistai nepradėtų ir ten einančius šaudyti, atbėgę į priekį. Mes su plk.Petruičiu pamanėm, kad atbėgusius lenkus paseks kiti ir mes, ėję prieky, atsidursime užpakaly. Be to, užbėgę į priekį, jie trukdė mums koja kojon eiti, todėl liepėm jiems eiti atgal. Mums pritarė ir kiti. Lenkai mūsų neklausė, kilo ginčas, kurį išgirdo prieky ėjęs karininkas. Jis sustojo, palaukė, kol mes prie jo priartėjom, ir paklausė, kas atsitiko. Ištyręs ginčo priežastį, karininkas įsakė lenkams grįžti į savo vietas, o kareiviams — niekam neleisti bėgti į priekį.

Mes su plk.Petruičiu gal ir blogai pasielgėme su lenkais, bet tuo momentu- apie tai nepagalvojome, nes gerai žinojome, kad nuolat girdimi šūviai užpakaly reiškė mirtį, o mirti dar nesinorėjo. Aš vis dar turėjau mažą viltį, kad kelionėje kas nors atsitiks netikėta ir aš liksiu gyvas. Nebuvau dar taip labai pavargęs, kad negalėčiau eiti, dėl to nebuvo baimės, kad artimiausiomis valandomis galutinai pavargusį mane enkavedistai nušaus. Tada dar nenujaučiau, kad labai greit mus visus masiškai žudys.

Atbėgę lenkai sakė, kad paskui mus žygiavo kita vora. Mes su plk.Petruičiu spėliojome, kas per žmonės toje voroje buvo. Galėjo būti dešinioji grupė, kuri, enkavedistų lydima, pro mus praėjo, kai stovėjome prieš kalėjimo vartus išrikiuoti gatvėje. Galėjo būti ir Červenės kalėjime laikyti kiti kaliniai. Tik vėliau sužinojom, kad toje voroje ėjo žmonės, kurie skirstant prie kalėjimo pakliuvo į dešiniąją grupę. Ten buvo nemažai lietuvių.

Negaliu tikrai pasakyti, kurią valandą ir kokiame nuotolyje nuo Červenės mes priėjome didelį mišką. Apytikriai galėjo būti pusė dvyliktos, o gal ir dvylikta valanda nakties. Kai visa vora suėjo į mišką, staiga iš kairės kelio pusės, iš miško, kažkas į vorą pradėjo šaudyti iš šautuvų. Šaudžiusių buvo kelios dešimtys. Voros viršininkas įsakė mums bėgte bėgti pirmyn, bet šaudžiusieji nuo mūsų neatsiliko ir toliau šaudė. Nubėgę apie šimtą žingsnių, suimtieji krito ant kelio, o enkavedistai — į pakelės griovius ir atsišaudė. Kadangi paslaptingi šauliai šaudė tik iš kairės kelio pusės, tai kelios dešimtys suimtujų, buvusių arčiau dešinės kelio pusės, sargybiniams suvirtus į griovius, pakilo ir bėgo į mišką. Sargybiniai į juos šaudė ir daugumą nušovė, bet keliolikai žmonių, iš jų ir keliems lietuviams, pavyko pabėgti. Šaudymas truko tik kelias minutes ir staiga nutilo. Sargybiniai išlindo iš griovių ir kits kitą klausinėjo, kas šaudė iš miško, bet niekas iš sargybinių nežinojo. Mes vis dar gulėjome, nosis į vieškelio dulkes sukišę, ir laukėm, kas bus toliau.

Po kelių minučių mums įsakė keltis ir vėl po keturis sustoti. Susitvarkius mus vedė dar kelis šimtus žingsnių pirmyn, vėl sustabdė, įsakė gulti kniūpstiams išilgai vieškelio, nejudėti ir tylėti. Trumpą laiką tylėjo ir sargybiniai, aplinkui viešpatavo siaubingai gūdi tyła. Po poros minučių vienas sargybinis paklausė: "Kur mūsų vadai ir komisarai?" Kitas jam atsakė: "Navierno oni udrali", — aišku, kad jie pabėgo. Po to vienas pasisakė esąs vyresnysis seržantas, ir, nesant vadų ir komisarų, jis vadovausiąs, ir įsakas visiems jo įsakymų klausyti. Jo adresu pasipylė pašaipos ir rusiški keikimai, niekas nenorėjo jo pripažinti vadu ir klausyti jo įsakymų. Vyresnysis seržantas, savo draugų vadu nepripažintas, tylėjo. Jo vietoj pabandė vadu tapti vienas seržantas, bet kiti jam ir kalbėti neleido, tuojau nušvilpė.

Nežinia, ar likusiems be vadų ir komisarų enkavedistams būtų pavykę ką nors iš savo tarpo išsirinkti vadu, ar ne, bet, jiems besiginčijant, atsirado tikrieji vadai ir komisarai. Jie atsirado kairėje pusėje vieškelio ir sustojo ties ta vieta, kur mes su plk. Petruičiu voros prieky išsitiesę gulėjome. Vienas jų suriko besiginčijantiems kareiviams:

— Nutilt ir nekalbėt!

— Bet pas mus yra sužeistų kovotojų, — atraportavo panorėjęs tapti vadu vyresnysis seržantas.

— Kiek jų yra? — paklausė tas pats vadas ar komisaras iš kairės pusės vieškelio.

— Šeši, — raportavo vyr.seržantas. — Tuoju atvažiuos nuo Červenės sunkvežimis, i jį ir susodink sužeistuosius, o dabar nutilk! — girdėjosi tas pats balsas.

Trumpą laiką vėl buvo tylu, tik kairėje kelio pusėje susirinkę vadai ir komisarai negarsiai apie kažką tarėsi. Netrukus vienas jų garsiai paklausė:

— Bet kas mus užpuolė ir apšaudė šitame miške?

— Ar tu nežinai, kas užpuolė? Nagi vokiečių nuleisti parašutininkai. Aš mačiau, kaip jų lėktuvai šį vakarą, pasišalinę nuo Červenės, ilgai skraidė ant šio miško ir turbūt tuo laiku numetė parašutininkus. Jie mus ir užpuolė, norėdami šituos svoločius išlaisvinti. Tarp kitko, per užpuolimą keliolika jų pabėgo, — atsakė kitas komisaras.

Girdėdami tokį komisaro atsakymą dėl miške įvykusio užpuolimo, mes su plk.Petruičiu supratome, kad jį inscenizavo patys enkavedistai, jis jiems buvo reikalingas pateisinti sumanytas masines kalinių žudynes.

Vadai ir komisarai tarėsi toliau. Vienas jų ir vėl garsiau pasakė:

— Taip bus gerai, sargybinius perveskite iš dešinės pusės kelio į kairę ir viskas bus tvarkoje. Vis tiek mes šitų svoločių išvesti nespėsime.

Po to jau neliko jokios abejonės, kad toje vietoje enkavedistai mus visus sušaudys. Tą patvirtino ir geriau už mus žinoję enkavedistų veiksmus rusai. Keli jų verkšlėdami pradėjo enkavedistus prašyti pasigailėjimo. Vienas prašė:

— Drauge komisare, pasigailėk manęs, aš nesu "političny", aš esu kriminalistas, ir tik per klaidą mane paskyrė į šitą svoločių grupę. Drauge komisare, nežudyk nekalto žmogaus!

Kitas dejavo:

— Drauge komisare, aš esu iš Kazanės gubernijos, ir Minske neilgai gyvenau. Aš esu nekaltas, tiktai Vaska mane be reikalo įskundė. Mano žmona serga ir vaikai maži, kas jiems be manęs duonos uždirds? Drauge komisare, pasigailėk! Girdėjosi ir daugiau panašių maldavimų pasigailėti. Mano nervai ir taip jau buvo įtempti, o tie rusų dejavimai dar labiau juos veikė. Kai kuriais momentais bijojau iš proto išeiti, tai būtų buvę blogiausia. Įtempus visą savo valią, man pavyko pairusius nervus sutvarkyti, ir aš apsisprendžiau bėgti anksčiau, negu enkavedistai pradės visus šaudyti. Greitai svarsčiau, kaip enkavedistai ruošis šaudyti, kaip šaudymą vykdys, ir savo pabėgimo planą. Girdėjau komisarą sakant, kad sargybinius perves iš dešinės kelio pusės į kairę, tai reiškė,

kad iš tos pusės ir šaudys, reikės bėgti į dešinę. Kas bus pervedus sargybinius į kairę? Jie ten turės išsirikiuoti, vėliau seks vado komanda sargybiniams pasiruošti šaudyti arba mums atsistoti, nes į gulinčius nešaudys. Man labai svarbu buvo pasirinkti tinkamiausią momentą bėgti, nuo to priklausė pasisekimas pabėgti. Aš maniau, kad toks momentas bus tada, kada bus paduodama viena ar kita komanda. Klausydami komandos, sargybiniai bėgančio vieno žmogaus nešaudys, gali šaudyti tik pistoletais ginkluoti vadai ir komisarai, o nakties metu iš pistoletų paleistos kulkos bėgančiam nelabai pavojingos. Nuo kelio iki miško buvo apie dvidešimt žingsnių. Įbėgus į mišką, tarp storų medžių šautuvų ir kulkosvaidžių kulkos jau bus nepavojingos. Jei iki pirmos salvės man nepasisektų į mišką įbėgti, tai krisiu ant žemės, prie jos prispaustu ir lauksiu, kas bus toliau. Būtų blogai, jei bėgantį sunkiau sužeistų, tokiu atveju būtų sunkiau pas savo šeimą namo sugrįžti.

Taip apsisprendęs ir apsvarstęs pabėgimo planą, pajutau didelį palengvėjimą, nervai nurimo, tik širdis pagreitintai plakė. Didelės baimės nejaučiau, vidujinis balsas man sakė, kad liksiu gyvas. Reikėjo tik savo nervus saugoti, kad lemiamu momentu jie nepakriktų. Kąkada buvau skaitęs patarimą, kad norint nervus išlaikyti tvarkoje, reikia mintis sutelkti į tokius dalykus, kurie jų ne erzintų, bet ramintų. Greitosiomis nerasadamas nieko tinkamesnio, aš taip galvojau: jei jau mane ir nušaus, tai teks išgyventi tokį trumpą momentą, kokio mano gyvenime dar nebuvo, t.y. tai, ką mirdamas žmogus jaučia paskutinę gyvenimo minutę. Ar tai neįdomu? — pats savęs klausiau.

Pasiryždamas bėgti prieš visos voros sušaudymą, aš niekuo nerizikavau. Maniau, kad šaudant visą vorą, beveik nebus galimybės likti gyvam, o anksčiau bėgant vienam tokia galimybė beveik užtikrinta.

Gulėdamas nekantriai laukiau, kada sargybinius perves į kairiąją kelio pusę. Minutės atrodė taip ilgos kaip valandos.

Pagaliau sargybiniams buvo įsakyta pereiti į kairę. Po komandos jie perėjo per vieškelyje gulėjusius žmones kaip tiltu, ir kitoje pusėje rikiavosi. Tuo momentu aš atsargiai patraukiau savo kojas po pilvu, rankas po krūtine ir kaip zuikis pasirengiau šokti ir bėgti. Širdis taip smarkiai plakė, tartum norėjo anksčiau už mane pabėgti. Išgirdęs garsiai tartą pirmą komandos žodį: "Svoloči!" (tai buvo komanda gulintiems atsistoti), aš šokau ir pasileidau bėgti į mišką. Aš neatsimenu, kaip peršokau per greta manęs gulėjusius plk.Petrutį ir kitą vyrą, ir ar kas

nors šaudė į mane bėgantį, ar ne. Tas momentas iš atminties visiškai dingo. Atitokau tik tada, kai iki miško liko tik keli žingsniai, bet tuo laiku prasidėjo bausis šaudymas. Enkavedistai stovinčius žmones šaudė automatiniais šautuvais ir kulkosvaidžiais. Aš kniūpsčias kritau ant žemės, prie jos prisiglaudžiau ir nejudėjau. Jau virsdamas, žaibo greitumu pagalvojau, kad, jei aš gulėsiu kojomis į kelią, tai nematysiu, kas ten dedasi, todėl staigiu judesiu pasisukau kairėn ir išsitiesiau lygiagrečiai kelio. Vieškelyje ir tarp jo ir miško girdėjosi sužeistų ir mirštančių žmonių dejavimai ir kriokimas. Miško pusėje girdėjau lūžtančių sausų šakelių traškėjimą ir supratau, kad keliems žmonėms pasisekė įbėgti į mišką.

Pragariškas šaudymas tęsėsi tik kelias minutes ir staiga nutilo, tik Červenės kryptimi dar girdėjosi atskiri šūviai.

Po kelių minučių nuo Červenės atvažiavo du automobiliai ir sustojo ties ta vieta, kur anksčiau tarėsi vadai ir komisarai. Aš girdėjau, kaip prie jų priėjo keli vyrai, atidarė automobilių dureles ir į juos lipo žmonės. Vienas automobilis tuojau nuvažiavo pirmyn, o kitas dar stovėjo vietoje. Staiga nuo jo pasigirdo bausi komanda: patikrinti, ar neliko gyvų! Po komandos ir antras automobilis nuvažiavo paskum pirmąjį. Tuo pačiu laiku vėl prasidėjo bausis šaudymas. Pasirodė, kad kelios dešimtys vyrų per pirmą šaudymą buvo suvirtę į vieškelio griovį, jų tarpe buvo ir plk. Petrutis. Išgirdę įsakymą patikrinti, ar neliko gyvų, jie šoko iš griovio ir bėgo į mišką, o enkavedistai juos šaudė.

Aš nebėgau ir pasilikau, kur gulėjau, tik kairiąją ranką dantimis įsikandau ir pasirengiau ją perkąsti, ir krauju sau veidą sutepti, jei enkavedistai eitų tikrinti. Aš galvojau taip: guliu ne tarp lavonų, bet vienas, atskirai nuo kitų. Enkavedistai, tikrindami kritusius, ir pamatę mano kruviną veidą, pamans, kad esu kliudytas į galvą, guliu negyvas ir paliks mane ramybėje. Tuo momentu jaučiau daug didesnę baimę, negu ruošdamasis pabėgti.

Šaudymas greit nutilo. Vienur kitur girdėjau naujai sužeistus dejuojant ir mirštančius gargaliuojant.

Negaliu žodžiais išreikšti, koks didelis buvo mano džiaugsmas, kada enkavedistų vadas garsiai sušuko: "Kuriems velniams reikalingas patikrinimas, ir taip užteks!" Iš didelio džiaugsmo širdis dar smarkiau plakė. Juk aš likau ne tik gyvas, bet ir nesužeistas. Dabar tik laukiau, kad enkavedistai greičiau pasišalintų. Laukti ilgai nereikėjo. Po kelių

minučių jie vieškelyje išsirikiavo ir garsiai kalbėdami nužygiavo Červenės — Bobruisko vieškeliu. Kai aš jau jų balsų negirdėjau, pašokau ir bėgte pasileidau į mišką. Tik spėjau miške nubėgti kelis žingsnius, kaip kažkoks vyras rusiškai paklausė: "Kur bėgi?" Aš taip išsigandau, kad sustojau kaip suparalyžuotas, net plaukai ant galvos atsistojo. Maniau, kad pakliuvau miške pasislėpusiems enkavedistams į rankas. Šiek tiek atsigavęs nuo baimės, akis išplėtęs žiūrėjau į tą pusę, iš kur girdėjau nelauktą klausimą, ir prie vieno storo medžio pamačiau tamsų apsiaustą dėvinti vyrą. — "Tai kur bėgi?" — jis pakartojo klausimą. Aš tik rankos mostelėjimu jam parodžiau, kad bėgu gilyn į mišką. "Ar neisi pasižiūrėti į vieškelį?" — paklausė nepažįstamas vyras. Aš neigiamai pakračiau galvą ir jau visai atsigavęs bėgau nuo jo toliau. Aš maniau, kad tas vyras buvo iš mūsų voros ir kad per šaudymą jam pasisekė pabėgti į mišką, tik negalėjau suprasti, kodėl jis nebėgo toliau, bet pasiliko miško pakrašty.

Bėgdamas gilyn į mišką, užmyniau sausą šakelę, ir ji lūžo. Man atrodė, kad lūžusios šakelės garsas buvo toks stiprus, jog jį galėjo išgirsti jau toli buvę enkavedistai, ir kad jie sugriš ir vėl mane suims. Dėl tos baimės visą kūną šiurpuliai nukratė. Aš kritau ant žemės, greit nutraukiau nuo kojų batus, vieną pasikišau po pažastimi, kitą paėmiau už aulo ir, turėdamas rankoje "ginklą", pasiryžau nuo enkavedistų juo gintis, ir gyvas nepasiduoti, jei jie pasirodytų. Taip "apsiginklavęs", atsistočiau ir, priėjęs prie storos pušies, kelias minutes įtemptai klausiau. Miške nesigirdėjo jokio garso, buvo tylu ir ramu. Prie pušies aš atsisdėdau ir mintimi perbėgau visa tai, ką išvykus iš Kauno kalėjimo teko išgyventi. Visi tie išgyvenimai jau buvo likę praeity. Dabar aš buvau laisvas ir jaučiausi taip laimingas, kaip gali žmogus jaustis iš numirusių prisikėlęs. Prisiminiau visus nelaimės draugus lietuvius. Maniau, Dievas žino, kas jų liko gyvas ir kur jie dabar?

Buvau susirūpinęs savo ateitimi. Ilgiau sėdėti prie pušies negalėjau, reikėjo kur nors eiti, bet kur? Eidamas į vakarus, susidurčiau su rusų kariuomenės daliniais. Spėliojau, kur tuo laiku galėjo būti vokiečių kariuomenės priekiniai daliniai ir kaip greit jie pasieks šias vietas. Atsigulęs, pridėjau ausį prie žemės, vildamasis išgirsti vakaruose duslius artilerijos sviedinių sprogimus ir iš to susivokti, kaip toli jie galėtų būti, bet jokio garso negirdėjau. Prisiminiau, kad pietuose, ne per toli nuo Červenės, yra Pinsko balos. Jas pasiekęs, aš galėčiau, misdamas žolėmis ir jų šaknimis, ten sulaukti vokiečių kariuomenės ir su jos pagalba

sugrįžti į Lietuvą. Pasiryžau šį planą vykdyti, eiti tik naktimis, o dienomis slėptis nuo žmonių miškuose ir balose.

Dangus buvo žvaigždėtas, ir pagal žvaigždes buvo lengva orientuotis. Pradėdamas naują žygį, aš atsiklaupiau, karštoje maldoje padėkojau Dievui už tai, kad jis mane saugojo, žygio metu mirties kolonoje davė man jėgų pakelti visus to žygio sunkumus ir nuo mirties išgelbėjo. Pasimeldęs pasileidau mišku pietų kryptimi.

Červenės žudynes enkavedistai įvykdė naktį iš birželio 26 į 27 d. Iš apie 750 žmonių mažai liko gyvų. Toks pat likimas buvo ir užpakaly mūsų ėjusios dešinėsios grupės žmonių. Apie tuos žmones, kurie buvo paskirti į kairiąją grupę, sužinojau tik liepos 5 d. Minske. Enkavedistai juos visus paliko be jokios apsaugos darže prie kalėjimo. Įsitikinę, kad kalėjime enkavedistų nėra, jie išsiskirstė. Toje grupėje buvo profesorius I.K. ir keliolika kitų lietuvių.

GUDIJOS DURPYNUOSE IR KOLCHOZUOSE

Ėjau lėtai, dažnai sustodavau ir įtemptai klausydavau, ar neišgirsiu kokių žingsnių, bet visur buvo gili tyla. Mano kojinių greit suplyšo, teko eiti basomis kojomis. Užmynęs sausą aštrią šakelę, persidūriau iki kraujo vieną koją. Ją perrišau nosine ir norėjau apsiauti batus, bet tada būčiau likęs be ginklo. Dairiausi aplinkui, norėdamas surasti nestorą sausą pušelę ar eglaitę, kurią galėčiau panaudoti kaip ginklą vietoj bato, bet tokios nedidelės nesuradau. Teko eiti toliau basam.

Jau gerokai prašvitus, priešais pamačiau keliolika neaukštų, tankiai augančių eglaičių. Man pasirodė, kad vienos eglaitės viršutinės šakelės sujudėjo. Kadangi jokio vėjo nebuvo, tai tas šakelių sujudėjimas buvo įtartinas. Skubiais žingsniais priėjau prie artimiausios storos pušies ir už jos atsistojęs atidžiai stebėjau tą grupę eglaičių. Netrukus vienos eglaitės visa viršūnė sujudėjo. Aš atsiguliau ant žemės ir tarp eglaičių pamačiau gulintį susirietusį žmogų. Galvoju, kas jis galėtų būti, pavojingas man ar ne? Dar pamaniau, kad jei jis nuo manęs slepiasi, tai man nėra reikalo bijoti. Atsistojau, priėjau arčiau eglaičių ir rusiškai paklausiau, kas jis toks ir kodėl ten guli pasislėpęs?

— Tai aš... aš... aš... ponuli, — drebančiu balsu pusiau lenkiškai,

pusiau gudiškai atsakė gulėjęs vyras. — Aš... aš... esu sušaudytas.

Toks jo atsakymas mane prajuokino. Žmogus guli gyvas, su manim kalba ir sakosi esąs sušaudytas.

— Aš irgi esu šią naktį sušaudytas, tad lišk iš eglaičių, ir eisime drauge, — kalbinau jį. Jis buvo aukšto ūgio, stambių kaulų, bet liesas ir sudžiūvęs kaip giltinė. Pasisakė esąs Gudijos ūkininkas, turėjęs ūkį netoli Baltstogės miesto. Prieš metus buvo enkavedistų suimtas ir laikytas Minsko kalėjime už tai, kad buvo kaimo seniūnas. Buvo basas kaip ir aš ir turėjo aulinius batus. Sutarėm batus apsiauti. Po to suradom dvi sausas nestoras pušaites, aplaužėm nuo jų šakas ir pasidarėm po gerą baslį. Šis ginklas buvo tinkamesnis už batą.

— Ponuli, tik jūs manęs nepalikit. Aš eisiu ten, kur tik jūs vesit. Visa laiką aš meldžiausi Aušros Vartų Panelei Švenčiausiai, ir Ji mane nuo mirties išgelbėjo. Aš ir toliau Jai melsiuos ir, jei jūs manęs nepaliksit, Ji ir jus saugos, — prašė mane naujas prietelis. Aš pažadėjau jo nepalikti ir drauge laikytis.

Sutarėm eiti tokia tvarka: aš eisiu prieky ir žvalgysiuos prieš save ir į dešinę, jis — užpakaly manęs ir žvalgysis į kairę ir į užpakalį.

Greit ir saulė patekėjo. Mes ėjom neskubėdami, retkarčiais vienas kitam kelis žodžius pratardami. Jis buvo bepradedęs pasakoti, kaip enkavedistai jį suėmė, bet nebaigęs žodžio, prislopintu balsu sušuko: "Ponuli, bėk greičiau už pušies!" — ir pasileido bėgti dešinėn prie artimiausios pušies ir ten krito ant žemės. Aš negalėjau suprasti, kokį pavojų ir kur jis pamatė, ir sustojęs į visas puses dairiausi, bet nieko nemačiau. Žvilgtelėjau į guda. Jis ranka rodė į priekį manęs už keliolikos žingsnių buvusias kelias eglaites ir ženklais kvietė eiti prie jo. Aš paklausiau ir, nuėjęs prie pušies, greta jo atsiguliau.

— Ponuli, žiūrėk, tarp tų eglaičių stovi juodu paltu apsilvėjęs žmogus. Štai, dabar jis į mus žiūri, dabar pasilenkė ir vis į mus žiūri. Ponuli, tai negeras žmogus, jei jis nuo mūsų slepiasi. Greičiau bėkim iš čia.

Nuo pušies iki eglaičių buvo apie 25 žingsniai. Tankios eglaičių šakos augo nuo pat žemės, be to, esu šiek tiek trumparegis, todėl, kad ir kaip įtemptai aš žiūrėjau, bet tarp eglaičių nieko nemačiau.

— Kodėl jūs manot, kad ten stovi žmogus? Ar neatsimeni, kaip neseniai ir pats nuo manęs tarp tokių eglaičių slėpeisi? Aš esu tikras, kad jis yra toks pats kaip ir mudu ir mūsų bijo, todėl ir slepiasi. Mes

esam dviese, o jis vienas, be to, mes turim po gerą baslį, todėl mums nėra reikalo jo bijoti. Eikim priėjo ir sužinosim, kas jis toks.

— Ne, ne, ponuli, neik prie jo! Aš bijau, gal jis persirengęs enkavedistas ir vėl mus suims! — kone verkdamas prašė gudas.

Aš jį raminau, kad mums nieko blogo neatsitiks priėjus prie tarp eglaičių stovinčio žmogaus, tačiau jis nesutiko eiti. Tada aš griežtokai jį pabariau, pats pakilau ir, laikydamas rankose baslį, nuėjau prie eglaičių. Priėjęs arčiau, pamačiau stovintį vyrą, kuris, praskleidęs šiek tiek eglaičių šakas, žiūrėjo į mane. Pažinau pulkininką J.Petruitį.

— Ar tu čia, Jonai? — paklausiau.

— Ar tu čia, Juozeli? — savo ruožtu jis paklausė mane. — Kas daugiau su tavimi yra?

Jis išlindo iš tarp eglaičių, mes puolėm kits kitam į glėbį ir pasibučiavom. Pasakiau, kad su manimi yra vienas gudas, ir norėjau parodyti, kur jis guli, bet jis jau pats artėjo prie mūsų.

Dabar jau trise žygiavom pietų kryptimi. Maždaug po valandos dešinėje pusėje miškas baigėsi, toliau matėsi aukštais krūmais apaugę klampūs durpynai. Tarp krūmų vienur kitur augo nuskurę alksniai ir neaukštos eglės. Mišką nuo durpynų skyrė platus spindis. Jis buvo taip švariai nuo krūmų išvalytas, kad per porą kilometrų į abi pusi gerai matėsi. Nutarėm prie to spindžio sustoti ir pailsėti. Pasirinkom miške patogesnę vietą ir visi trys pasislėpėm tarp tankiai augusių eglaičių. Maisto turėjom ten pat, nes aplinkui ištisais plotais augo sodrūs kiškio kopūstai. Juos rinkom ir godžiai valgėm.

Pasisotinus kiškio kopūstais, norėjosi vandens atsigerti. Gudas turėjo skardinį puoduką. Aš pasisiūliau eiti už spindžio į durpyną vandens ieškoti. Palikau pal tą slėptuvėį ir išėjau. Įėjus į durpyną, vanduo tryško iš po kojų, bet, deja, jo gerti negalėjau — jis buvo juodas kaip degutas. Ėjau gilyn į durpyną ir atsidūriau prieš juodą marmalynę. Norint toliau eiti, reikėjo šokinėti nuo vieno krūmo ant kito. Taip pašokinėjęs daugiau kaip penkiolika minučių, įsitikinau, kad tinkamo gerti vandens ten nerasiu. Jau norėjau pasukti atgal, bet kairėje už keliolikos žingsnių pamačiau krūmais neapaugusią nedidelę aikštelę. Keliais šokimais ją pasiekiau ir įsitikinau, kad tinkamo vandens ir ten nebuvo. Toliau eiti nebuvo prasmės, ir nutariau grįžti atgal, kitu keliu. Greitu žingsniu perėjau aikštelę ir jau norėjau lišti į krūmus, bet iš ten pasigirdo lenkiškai: "Sustok, pone!" Kaip perkūno trenktas aš sustojau

ir išplėtęs akis žiūrėjau į krūmus. Iš ten greit pasirodė vienas vyras ir lenkiškai paklausė: "Ar tamsta esi lietuvis?" "Taip, esu lietuvis", — atsakiau jam lenkiškai. "Pamatęs tamstos uniformą, aš taip ir pamaniau, kad esi lietuvis. Aš pats esu pusiau lietuvis, pusiau lenkas, mano tėvas buvo lietuvis, o motina lenkė. Mano pavardė Janušaitis".

— Man teko skaityti lenkų kariškame žurnale "Bellona" keletą straipsnių, pasirašytų generolo Janušaičio. Ar jis nebus tamstos giminaitis?

— Jis yra mano vyresnysis brolis.

Mums besikalbant, greta Janušaičio atsirado ir kitas vyras. Tada ir aš priėjau prie jų. Sulindom giliau į krūmus ir pokalbį tęšm. Janušaitis ir jo draugas pasisakė esą inžinieriai. Abu atrodė dar jauni, apie 30 — 35 metų. Jie siūlė man laikytis drauge su jais, bet aš atsakiau, kad esu ne vienas, kad miške palikau du draugu. Be to, paaiškinau, kad didesnei grupei bus daug sunkiau slapstytis. Atsisveikinę ir abipusiai palinkėję laimingai sugrįžti namo, išsiskyrėm.

Į slėptuvę grįžau kitu keliu. Jau buvau arti spindžio netoli slėptuvės, kai išgirdau toje pusėje neaiškius vyro ir moterų balsus. Atsargiai prislinkau arčiau kalbančių ir prie spindžio pamačiau vieną vyrą ir dvi moteris. Jie kalbėjo gudiškai. Paklausęs kelias minutes jų pasikalbėjimo, sužinojau, kad jie yra pabėgėliai iš Červenės miesto ir nori vykti į Bobruiską. Iš Červenės jie buvo nuėję iki miško, kur mus šaudė, bet enkavedistai gražino juos atgal. Civiliams žmonėms tas kelias uždarytas, todėl jie buvo priversti eiti per durpynus ir tą mišką. Atėję iki to spindžio, jie nežinojo, kaip toliau eiti, kad pasiektų Červenės — Bobruisko kelią.

Sužinojęs, kas jie toki, išėjau iš krūmų ir paklausiau, kas jie ir ką čia veikia? Jie pamanė, kad aš esu karys, vadino mane "tovarišč vojennyj" ir papasakojo savo bėdas. Aš norėjau greičiau jų nusikratyti ir nurodžiau jiems eiti spindžiu pusanthro kilometro į pietryčius. Ten yra skersinis kelias, kuriuo eidami, pasieks Červenės — Bobruisko kelią. Jie padėkojo, pasiėmė savo ryšulius ir nuėjo nurodyta kryptimi. Kai jie jau buvo nutolę apie pusę kilometro, aš bėgte paskubėjau į slėptuvę ir papasakojau Petruičiui apie susitikimus su lenkais inžinieriais ir gudais pabėgėliais.

Tokių pabėgėlių reikėjo laukti daugiau. Ilgiau pasilikti toje slėptuvėje buvo nesaugu. Trumpai pasitarę, nusprendėm persikelti į klampus durpynus.

Perėję spindi, šokinėdami nuo kupsto ant kupsto, nuo krūmo ant krūmo, nutolom nuo sauso miško apie pusę kilometro ir suradom didesni gabalą sausos žemės, kur augo nuskurusi eglė. Ten pasirinkom naują slėptuvę. Sausos žemės užteko visiems trims ištiestomis kojomis atsistėti. Naują slėptuvę iš visų pusių dengė krūmai. Mus pamatyti galėtų tik priėję visai arti.

Buvom pavargę ir norėjom miego. Susitarėm, kad du gulsim miegoti, o trečias apie porą valandų budės, paskum žadins iš eilės kitą budėti. Metus burtus, man pirmam teko budėti. Petruitis su gudu atsirėmė nugaromis į eglę ir greit užmigo, o aš prie sausos žemės krašto rankomis iškasiau apygilią duobelę, rieškučiomis išsėmiau iš jos juodą vandenį. Kada duobelė vėl prisipildė, puodeliu pasėmiau vandens ir nudžiugau: vanduo buvo ne juodas, bet rudas, ir iš bėdos galima buvo jį gerti. Maždaug po poros valandų pažadinau gudą, pats atsistėdau į jo vietą ir greit užmigau, ir miegojau apie tris valandas. Pabudau tik todėl, kad labai perštėjo veidas ir rankas. To perštėjimo kaltininkai buvo dideli uodai. Jų buvo milijonai, ir taip atkakliai mus puolė, jog sunku buvo nuo jų apsiginti.

Man miegant gudas pagilino ir praplatino mano iškastą duobelę, ir mes turėjom apyšvario vandens.

Su Petruičiu tarėmės, ką toliau darysim, vietoj pasiliksim ar toliau į pietus eisim. Mums rūpėjo, kokia yra padėtis rusų – vokiečių fronte Minsko rajone. Vakaruose, iš kur vokiečių laukėm, buvo ramu, nesigirdėjo jokio artilerijos šaudymo. Nežinojom, ar rusai traukiasi, ar naujas dalis į frontą siunčia. Pastaruoju atveju jų kariuomenės dalys galėjo į frontą eiti ir Bobruisko – Červenės keliu. Tas kelias nuo mūsų slėptuvės buvo netoli, arčiau prie jo priėję, mes galėtume matyti, kas ten dedasi. Pasiryžom eiti arčiau to kelio.

Spindis ėjo iš šiaurvakarių į pietryčius, lygiagrečiai to kelio. Išėjom į spindį ir pasukom į šiaurvakarius, tikėdamiesi rasti skersinį kelią ir juo išeiti į mums rūpimą Bobruisko – Červenės vieškelį. Maždaug už keturių kilometrų tą kelią radom. Ėjom kairiąja kelio puse, prisidengdami krūmais. Aš ėjau priešaky, paskui mane per kelis žingsnius gudas ir paskutinis – Petruitis. Praėjus apie tris kilometrus, prie manęs prišoko gudas ir susijaudinęs tyliai pasakė: "Ponuli, aš matau ten palapines. – Ranka parodė į priekį. – Ten vaikšto ir tie kareiviai, kurie mus šaudė, bėkim greičiau į mišką!" Aš sustojau už artimiausios eglaitės ir

pamačiau už 300—400 metrų kelias dideles palapines ir prie jų kelis enkavedistus. Tuo momentu ir Petraitis prie mūsų priėjo. Greit įėjom į mišką prisilaikydami kelio, traukėmės atgal. Dabar ašėjau paskutiniu juo. Pasižiūrėjęs atgal, pamačiau kita puse kelio ateinančius penkis ar šešis kolchozininkus. Jieėjo už mus daug greičiau ir netrukus mus pralenkė, ir turbūt mus pamatė, nes vienas nuo grupės atsiskyrė ir grįžo prie palapinių. Mes tai pastebėjom ir bėgom gilyn į mišką. Gal už kilometro pribėgom klampų durpyną, į kurį negalima buvo įeiti. Petraitis pabandė nuo kranto užšokti ant kupsto, bet nepataikė ir įkrito aukščiau kelių į dumblą, aš su gudu vos jį ištraukėm. Gerai, kad saulė jau leidosi ir greit temo. Apie valandą mesėjom palei durpyną, mišku į vakarus, naktį praleidom sulindę į kadagius ir birželio 28 d. rytą grįžom į savo naują slėptuvę.

Jei ne gudo geras regėjimas, tai mes vėl būtume pakliuvę enkavedistams į nagus. Nesužinojom, ar nuėjęs link palapinių kolchozininkas mus išdavė ir ar enkavedistai mūsų ieškojo, ar ne.

Tą pačią dieną anksti rytą dėl neatsargumo, o gal labiau dėl smalsumo žuvo daktaras Kupčiūnas, rodos, Petras. Jis sakėsi kurį laiką buvęs dienraščio "XX amžius" bendradarbis. Apie jo žuvimą lenkas žurnalistas taip papasakojo miške sutiktam lietuviui, kurio pavardę pamiršau:

— Birželio 27 d. anksti rytą netoli tos vietos, kur naktį įvyko žudynės, miške sutikau lietuvių, daktarą Kupčiūną. Susipažinę, pasipasakojom, kaip mums pasisėkė išsigelbėti, ir abu panorėjom pasižiūrėti, kaip žudynių vieta atrodo dienos metu. Daktarasėjo pirmas, o aš už kelių žingsnių paskui jį. Dėl atsargumo eidami tylėjom. Kai priėjom miško pakraštį ir daktaras išėjo iš miško, aš išgirdau komandą: "Stok, rankas aukštyn!" Aš kritau ant žemės ir atbulas šliaužiau atgal. Po kelių minučių išgirdau du pistoleto šūviu ir supratau, kad daktaras žuvo.

Liepos 5 d. Minske apie tą liūdną žinią papasakojo kalbėjęs su lenku žurnalistu lietuvis.

Sugrįžę į slėptuvę buvom pailsę ir iki pietų pasikeisdami miegojom. Pabudus labai norėjosi valgyti, bet durpyne ir kiškio kopūstų nebuvo. Alkį mažinom, gerdami vandenį. Aš dar turėjau palto kišenėj truputį cukraus ir po žiupsnį daviau Petruičiui ir gudui.

Vakar taip ir nesužinojom, kas dedasi Červenės—Bobruisko vieškely, o mums tai labai rūpėjo. Petraitis pasisiūlė eiti pasižvalgyti

pietryčių kryptimi tinkamesnės vietos. Po poros valandų jis grįžo ir pranešė suradęs patogią vietą už poros kilometrų. Jam pailsėjus, išėjom į jo parinktą vietą ir po valandos ją pasiekėm. Tai buvo gražus jaunas beržynas, pro jį ėjo krūmais apaugęs griovys ir buvo pakankamai sausa, o kas svarbiausia, kad už dviejų kilometrų rytuose matėsi Bobruisko—Červenės vieškelis, kurį mes galėjom stebėti. Dabar turėjom dvi slėptuves. Jei kas mus čia pastebėtų, mes grįžtume į seną vietą.

Naujoje vietoje aš prišliaužiau berželių šakų, jas prieš saulę pasiklojau ir atsigulęs greit užmigau. Petruitis atsigulė pavėsy ant griovio kranto, o gudas kasė naują šulinį. Petruitis skundėsi, kad jį krečia drugys ir jo temperatūra pakilus.

Nežinau, kaip ilgai buvau miegojęs, kada Petruitis mane pažadino ir pasakė girdėjęs pietuose šunis lojant. Jis manė, kad šunys lojo kolchoze ir kad tas kolchozas turėtų būti netoli. Jis sakė, kad gerai būtų, jei vienas iš mūsų nueitų į tą kolchozą, gal galima būtų iš ten parsinešti kokio maisto, ir pats pasisiūlė eiti. Aš atsakiau, kad sirgdamas jis negali eiti, eisiu aš. Petruitis pakartojo, kad tik jis vienas gali eiti, nes aš su kariška uniforma negaliu žmonėms pasirodyti, o gudu jis nepasitiki. Po kelių minučių ginčo aš sutikau, kad jis pats eitų. Jis prikalbėjo guda duoti jam savo apiplyšusius kaimiečio drabužius ir persirengęs išvyko. Iki saulės nusileidimo buvo apie trys valandos.

Mes su gudu nekantriai Petruičio laukėm, tikėdamiesi, kad jis parneš iš kolchozo šiek tiek duonos. Bet ir saulė jau nusileido, pradėjo temti, o jo vis dar nebuvo. Aš labai susirūpinęs spėlioju, kas jam galėjo atsitikti, ir bijojau, kad kolchoze jį galėjo suimti ir perduoti enkavedistams. Gudas buvo nemažiau už mane susirūpinęs, tik ne dėl Petruičio likimo, bet dėl savęs.

— Ponuli, ar vakar aš nesakiau, kad jis negeras žmogus, dabar ir pats matai, kad jis pats toks yra. Jūsų draugas mus abu apgavo. Jis paėmė mano prastus kaimiečio drabužius, man atidavė savo poniškus ir nuo mūsų pabėgo. Ką aš dabar veiksiu su jo drabužiais? Kiekvienas kolchozininkas, mane pamatęs, supras, kad aš ne vietinis, ir perduos enkavedistams, o tie ir vėl mane šaudys, — verkšlendamasis skundėsi senis.

Aš jį raminau ir įtikinėju, kad Petruitį iš seniau pažįstu kaip padoru žmogų, kad jis mūsų neapgavo ir nepabėgo, bet jį galėjo kokia nelaimė ištikti, ir todėl jis negrižta.

Sutemus, visą apylinkę apgaubė toks tirštas rūkas, kad už poros žingsnių nieko nesimatė. Aš sėdėjau ant griovio kranto ir klausiausi, ar neišgirsiu grįžtančio Petruičio žingsnių. Gudas vaikščiodamas pusbalsiu meldėsi. Staiga blykstelėjo žaibas ir sugriaudė griaustinis. Netrukus prapliupo smarkus lietus. Tuo momentu išgirdau Petruitį šaukiant: "Juozai, atsiliepk!" Aš pašokau nuo griovio kranto ir sušukau: "Jonai, aš čia!" "Aš negaliu paeiti, ateik man į pagalbą!" — šaukė Petruitis. Aš pagriebiau lazda ir paskubėjau prie jo. Po kelių minučių suradau jį už pusės kilometro nuo mūsų slėptuvės. Jį smarkiai krėtė drugys. Pridėjęs ranką prie kaktos, pajutau žymiai pakilusią temperatūrą. Uodų sugeltas, jis sirgo maliarija, kuria jau kartą buvo sirgęs. Beveik vilkte parvilkau jį į slėptuvę, nes tikrai negalėjo eiti. Jis sakė, kad artimiausias kolchozas yra už kelių kilometrų ir iki jo jis nenuėjęs, nes eidamas aukšta žole per pievas labai pailsęs. Kai saulei leidžiantis jis pamatė kolchozą, tai iki jo dar buvo apie keturi kilometrai, ir jis turėjo grįžti atgal. Iki vidurnakčio smarkiai lijo, ir ant mūsų neliko sauso siūlo. Po lietaus oras atšalo. Mes gulėjom ant perlytos žemės, beveik vandeny, prisiglaudę vienas prie kito ir per naktį nemiegojom, tik auštant aš truputį primigau.

Birželio 29 d. rytas buvo gražus, saulėtas, rūkas išsisklaidė. Drugys nustojo Petruitį krėtęs, ir jis užmigo. Aš atsikėliau, nusiaviau batus ir basas vaikščiojau po rasą. Pamačiau keletą mažų rudų varliukų, šokinėjančių žolėje. Dingtelėjo mintis, kad aš galiu jas pagauti, užmušti ir jų šlauneles suvalgyti. Nors buvo gaila nekaltus gyvūnelius žudyti, bet badas privertė. Pirmą pagautą varliukę užmušiau, nuplėšiau užpakalines kojytes, nulupau nuo vienos odelę ir norėjau nuryti, bet negalėjau. Nemalonus jausmas mane visą supurtė, pradėjau žiaukčioti, ir varlės šlaunelė iš burnos iškrito. Tada palto kišenėje suradau keliolika grūdelių cukraus ir, įsidėjęs į burną antrą varliukės šlaunelę, kartu su kruopele cukraus nurijau. Tą rytą suvalgiau apie 20 varliukių šlaunelių ir netrukus pasijutau stipresnis. Badas privertė tapti varliamušiu gandru.

Saulei pakilus, mūsų drabužiai išdžiūvo. Petruitis jautėsi geriau. Aš buvau neramus dėl Petruičio ligos ir maščiau, ko gi mes, tūnodami balose, susilauksim? Kas bus, jei vokiečiai greit nepasirodys, o Petruitis galutinai susirgs? Tada mes visi galim badu mirti. Juk per visą savaitę mes buvom gavę tik po kelis šaukštus sriubos Minsko kalėjime ir po 100 gramų duonos Červenėje. Balose ir kiškio kopūstų nebuvo. Susirūpinęs ateitimi, aš stengiausi įtikinti Petruitį, kad dar tą pačią dieną mums

reikia balas palikti ir eiti į vakar jo matytą kolchozą. Iš pradžių jis nenorėjo apie tai ir kalbėti, bet pagaliau man pasisėkė ji įtikinti, kad mums būtinai reikia taip pasielgti.

Apie ketvirtą valandą popiet apleidom slėptuvę ir išėjom vakar Petruičio matyto kolchozo ieškoti. Perėjus beržyną ir už jo karklų krūmus, prieš mūsų akis atsivėrė kelių ketvirtainių kilometrų didžiulės pievos su daugybe į žemę įkastų aukštų karčių, kurios buvo naudojamos šieno kūgiams krauti. Pievų žolė buvo vešli ir aukšta, vietomis kelius siekė, trukdė eiti ir labai vargino, todėl ėjom lėtai ir dažnai ilsėjomės. Pievos tęsėsi apie du kilometrą, o už jų vėl matėsi krūmai. Perėję tuos krūmus, pamatėm kitas, šiek tiek mažesnes pievas. Už pievų, maždaug už 3–4 kilometrų, ant kalno matėsi didokas kolchozas ir prie jo, dešinėje, didelis miškas.

Pavakary buvom jau visai arti kolchozo, iki jo liko netoliau pusės kilometro, reikėjo tik pereiti išklampotas ganyklas. Petruitis buvo taip nusilpęs, kad negalėjo eiti ir atsigulė. Jį vėl drugys krėtė. Prie jo atsisėdau ir aš su gudu, neišmanydamas ką toliau daryti. Apsižvalgiau aplinkui ir gale kolchozo ant kelio pamačiau grupę moterų ir paauglių vaikų. Kai kurios moterys į mūsų pusę rankomis rodė. Apie tai pasakiau Petruičiui. Jis prašė mane eiti su gudu į kolchozą, kur, pailsėjęs, ir jis ateisias. Aš taip ir padariau. Gale kolchozo mus sutiko jau anksčiau matytos moterys. Aš joms pasakiau, kad mes trise esam pabėgę nuo vokiečių, ilgai pėsčiom keliavę, labai pavargę, kelias dienas nieko nevalgę, ir prašiau duonos. Moterys atsakė, kad kolchoze jau nuo Velykų duonos niekas neturi ir mums gali duoti tik bulvių. Prašiau duoti bulvių. Tuo laiku prie mūsų priėjo apysenis vyras ir pasakė atnešias mums duonos. Aš jam padėkojau, ir jis skubiai pasišalino. Paklausiau moteris, kas per vienas tas geras senis? Jos atsakė, kas jis yra kolchozo kerdžius, kad tik jis vienas turi duonos, ir paaiškino kodėl. Kerdžius už savo darbdienius gauna lygiai su kitais darbininkais savo dalį grūdais ir pinigais. Be to, kiekviena kolchozininkė, norėdama, kad kerdžius geriau prižiūrėtų jos karvę vasarą, dar nuo savęs ši tą jam duoda, todėl jis daugiau už kitus ir duonos turi.

Netrukus kerdžius grįžo ir padavė man ir gudui po gerą riekę duonos. Dvi moterėlės atnešė po dubenį rūgštaus pieno. Mes godžiai valgėm, o gudai mus klausinėjo, iš kur esam ir kaip čia patekom. Aš jiems pasakojau, kad esame iš Lietuvos, nuo Vilniaus, ir, karui

prasidėjus, nuo vokiečių pabėgom. Gudai turbūt nelabai man tikėjo, kraipė galvas ir pašnibždom kažką tarp savęs kalbėjo. Valgydamas aš garsiai pasakiau savam gudui, kad mes turim palikti duonos ir Jonui (petruičiui). Kerdžius paklausė, ar tas žmogus, kuris guli ganykloje, mūsų draugas Jonas ir kodėl jis ten pasiliko? Aš atsakiau, kad jis yra mūsų draugas, serga maliarija, negali paeiti ir todėl ten pasiliko.

— Gerai, balandėliai, jūs suvalgykit visą duoną, jūsų draugui aš atnešiu daugiau, — pasakė gerasis kerdžius ir nuskubėjo atnešti duonos. Viena senutė sakė turinti geros giros, kuri gelbsti prieš maliariją, ir pažadėjo pati nunešti Jonui. Kita moterėlė atnešė ligoniui porą žalių kiaušinių. Netrukus sugrižo ir kerdžius su duona. Su kiaušiniais ir duona aš paskubėjau pas Petruitį ir jam papasakojau, kaip gudai mus sutiko. Jam valgant, atėjo ir senutė su ašotėliu giros ir dubenėliu rūgštaus pieno. Su savimi ji atsivedė kelerių metų savo sūnaus berniuką. Atsisėdusi prie mūsų, ji pasakojo apie savo šeimos ir kolchozo gyvenimą. Kolchozas vadinosi Palčini (Piršteliai). Dauguma jo gyventojų buvo katalikai, kelios šeimos pravoslavų ir dvi sentikių. Visi gyventojai buvo pamaldūs, naktimis slaptai krikštijo naujagimius ir visi neapkentė komunistų.

— Gerai darot, balandėliai, sakydami žmonėms, kad esat pabėgę nuo vokiečių. Atsargų žmogų ir Dievas saugo, atsargumas ir jums reikalingas. Mūsų kaimo žmonės žino, kad jūs esate iš tų, kuriuos aną naktį komunistai šaudė miške prie Červenės. Mes jus pamatėm einančius pievomis prie mūsų kaimo ir supratom, kas jūs esat. Bet mūsų nebijokit, niekas mūsų kaimo žmonių jūsų neišduos. Mūsų kaime nėra tos šeimos, iš kurios enkavedistai nebūtų ko nors suėmę ir išvežę, ir niekas nežino, kur jie yra, tartum juos žemė prarijo. Štai ir šito berniuko tėvas, mano sūnus, prieš porą metų vieną naktį buvo suimtas ir išvežtas. Antrą sūnų šiemet į kariuomenę paėmė, gal ir jo jau gyvo nėra. Bet tai Dievo valia, ir mes turim jai paklusti. Taigi, balandėliai, būkit ir toliau atsargūs, nes yra nemaža ir blogų žmonių. Te Dievas jus saugo, — baigė senutė ir, atsikėlus ir mus peržegnojusi, grįžo į kolchozą. Šio kolchozo moterys, ypač senesnio amžiaus, buvo mums nepaprastai geros ir gailestingos.

Petruičiui pavalgius, ir mes nuėjom į kolchozą. Jame buvo sustoję keliolika šeimų, pabėgusių iš Minsko ir Puchovičių, todėl mes nakvynei vietos negavom. Kolchozo gyventojai mums patarė pernaktvoti mokykloj, kuri buvo apie pusę kilometro nuo kolchozo. Išėjom į

mokyklą, bet pusiaukelėj tarp mokyklos ir kolchozo radom prie stačių lentelių tvoros pastatytą skiedromis dengtą pusę stogo. Tarp tvoros ir stogo susidarė savotiška pašiūrė, kurioje nutarėm pernaktoti. Buvo jau vakaras ir saulė leidosi. Mes buvom pavargę ir rengėmės gulti, bet gudas sulaikė, pamatęs ateinantį nuo mokyklos ginkluotą raudonarmietį. Aš pažiūrėjau per pašiūrės antrą galą ir pamačiau iš priešingos pusės, nuo miško, ateinantį kitą raudonarmietį be ginklo. Netrukus abu susitiko arti mūsų pašiūrės ir pradėjo kalbėtis. Jų pasikalbėjimą mes girdėjom ir sužinojom, kad mokykloje yra kažkoks komisaras ir iš norinčių pernaktoti mokykloje reikalauja parodyti dokumentus. Bijojom, kad jie nepanorėtų nakvoti mūsų pašiūrėj, bet, ačiū Dievui, abudu, keikdami komisarą, nuėjo į kolchozą. Mes džiaugėmės, nenuėjė į mokyklą, būtume pakliuvę.

Birželio 30 d. auštant įėjom į mišką, kuriuo keletą kilometrų žingsniavom į vakarus, sutikdami nemažai pabėgėlių. Išėjė iš miško prie Ivanovkos kolchozo, pamatėm aukštą geležinį tiltą per upę. Abiejuose tilto galuose buvo pastatyti sunkūs kulkosvaidžiai, raudonarmiečiai tikrino praeinančių dokumentus. Tas kelias į vakarus mums buvo uždarytas, todėl pasukome atgal į Palčini, bet ten nesustojom. Pro tą kolchozą iš vakarų į rytus ėjo platus vieškelis, kuriame tą dieną buvo didelis judėjimas. Mes nenorėjom prie to vieškelių ilgiau pasilikti, buvo pavojinga. Savo drabužiais ir neskustomis barzdomis mes labai skyrėmės nuo vietinių gyventojų, ir kreipėm į save visų dėmesį. Nors buvo karštas oras, bet, slėpdamas savo karišką uniformą, aš buvau apsilvilkęs žieminių palta ir pastatęs jo apykaklę. Žmonių klausiamas, kodėl nenusivelku palto, atsakydavau, kad sergu ir man šalta. Tuo laiku aš prisiminiau profesorių I.K. ir mintyse jam dėkojau, kad neleido man palta numesti. Tada jis man buvo labai reikalingas.

Už dviejų kilometrų nuo Palčini, pietų pusėje, matėsi Molotovo vardo kolchozas. Mes ten ir nuėjom. Gale kolchozo mus sutiko kelios moterys, joms vėl reikėjo aiškintis, kas mes esam. Atsisėdom ant žvyruobės krašto pailsėti. Petruitis skundėsi, kad jam labai bloga ir kad toliau eiti negalės. Moterys patarė mums eiti į kolchozo fermą (pieninę), kur galėsim gauti pieno ir patokos (dirbtinio medaus). Petruitis nenorėjo eiti ir į fermą, bet likti kurį laiką prie žvyruobės, o vėliau eiti į mišką.

Aš nežinojau, ką daryti. Nenorėjau Petruitį vieną palikti, bet

nenorėjau likti ir tame kolchoze, arti judraus vieškelio, kuris iš kolchozo matėsi. Reikėjo laukti, kad netrukus tuo vieškeliu trauksis raudonosios armijos dalys ir nemažai raudonarmiečių pasieks ir tą kolchozą. Aš norėjau eiti į pietus, toliau nuo vieškelio, bet Petruitis atsisakė. Pasakiau, kad su juo ir aš pasiliksiu, bet Petruitis protestavo.

— Nėra jokio reikalo mum abiem čia žūti. Tu, Juozeli, eik ir ieškok būdų išsigelbėti. Aš negaliu toliau eiti ir čia pasiliksiu. Jei tau pavyks išsigelbėti, pranešk mano namiškiams, kur aš likau. Jei pasveikęs parvykčiau namo, pranešiu apie tave.

— Į ką bus panašu, jei aš čia tave paliksiu ant žvyruobės kranto? Kur tu vienas sirgdamas pasidėsi ir kas tave slaugys?

— O į ką bus panašu, jei tu čia mane beslaugydamas drauge su manimi vėl pateksi į tų velnių rankas. Bent vienas, kuris galim, turime išsigelbėti. Po poros valandų kris karštis, aš ir vėl galėsiu nulįsti į mišką, o tu eik, tik greičiau eik, kol dar niekas neatkreipė į mus dėmesio.

Petruičiui pasisekė mane įtikinti, kad nėra reikalo abiem ten pasilikti. Su didžiausiu nenoru sutikau jį palikti. Nuoširdžiai su juo atsibučiavom ir išsiskyrėm: jis paliko prie Molotovo vardo kolchozo, o aš su gudu nuėjau pietų kryptimi. Man ir Petruičiui jau sugrįžus į Lietuvą, paaiškėjo, kad jis nuo mūsų atsiskyrė tik todėl, kad labai bijojo būti tarp žmonių ir norėjo grįžti į mišką. Savo knygoje "Kaip jie mus sušaudė" jis sako, kad, nuo mūsų atsiskyręs, jis nuėjo į mišką.

Atsiskyrę nuo Petruičio, mes su gudu nuėjom apie keturis kilometrus pietų kryptimi ir netoli vieno kolchozo sustojom retai krūmais apaugusioje pievoje. Nakvojom gale kolchozo, tuščioj daržinėj. Tą naktį už keliolikos kilometrų vakarų pusėje aiškiai girdėjosi smarkus artilerijos šaudymas. Apie vidurnaktį daug lėktuvų praskrido rytų kryptimi ir netrukus pasigirdo smarkus bombardavimas. Tai buvo ženklas, kad vokiečiai jau netoli.

Liepos 1 d. praleidom daržinėj ir tik trumpam laikui buvom iššję į pievą prie upelio atsigerti. Pavakary jau daug arčiau negu naktį prasidėjo smarkus artilerijos šaudymas ir tęsėsi apie dvi valandas.

Saulei leidžiantis, nuėjom į kolchozą. Viename kieme pamačiau šulinį ir ant svirties kablį kabantį medinį kibirą. Namo priebuty ant suolo sėdėjo apysenis vyras, o ant kito suolo — jauna švariai miestietišškai apsirengusi mergaitė. Įėjęs į kiemą, paprašiau vyrą leisti mums atsigerti. Jis ne tik leido atsigerti, bet pakvietė mus pas save ant

suolo atsisėsti. Užsimezgė kalba. Vėl klausimai: kas mes, iš kur ir t.t. Aš jam pasakojau, kaip ir kitiems, tą pačią istoriją. Kitoje pusėje sėdėjusi mergaitė tylėjo ir visą laiką mus stebėjo. Baigęs pasakoti, aš paklausiau šeimnininką, ar mes negalėtume jo daržinėj pernakti? Jis leido ir pasakė, kad daržinėj yra pernykščio šieno, ant kurio galėsime atsigulti. Gudas tuojau atsisveikino ir nuėjo į daržinę, aš dar likau.

Gudui nuėjus, šeimnininkas paklausė, kodėl mes bėgam nuo vokiečių? Argi jie toki baisūs, kad nuo jų reikia bėgti? Jis netiki, kad vokiečiai būtų blogesni už komunistus. Nežinodamas su kuo kalbu, buvau atsargus ir negalėjau atviriau pasisakyti. Į mūsų kalbą įsiterpė ir ant kito suolo sėdėjusi mergaitė. Ji buvo jaunesnioji šeimnininko duktė, Minsko universiteto studentė medikė. Ji paklausė, kaip vokiečiai vertina rusų aukštąsias mokyklas? Ar jie pripažins tose mokyklose išeitąjį mokslą, užėmę Gudiją? Aš atsakiau, kad to nežinau, nes mažai vokiečius pažįstu. Netrukus šeimnininkus atsisveikinau, teisindamasis, kad esu labai pavargęs, ir nuėjau į daržinę, atsiguliau ant šieno ir greit užmigau.

Iš miego buvau pažadintas smarkaus artilerijos šaudymo pietvakariuose. Kautynės vyko ne toliau trijų kilometrų, girdėjosi ir sunkiųjų kulkosvaidžių šaudymas. Po kokios valandos šaudymas nutilo, o po pusvalandžio išgirdom tankus važiuojant iš vakarų į rytus. Rytuose buvo girdimi stiprūs bombardavimai. Mes pribėgom prie daržinės sienų ir per plyšius žvalgėmės, bet artimoje apylinkėje nieko nesimatė. Atsigulėm į šieną ir laukėm ryto.

Liepos 2 d. iš pat ryto matėm nedideles grupes ir atskirus raudonarmiečius kolchoze ir praeinančius laukais ir pievomis pro kolchozą. Visi traukė į rytus. Apie 12 val. išgirdom rytuose smarkų artilerijos šaudymą, maždaug už 10 kilometrų. Buvo aišku, kad tame bare raudonosios armijos dalys buvo nublokštos, ir mūsų kolchozas jau vokiečių kariuomenės žinioje, bet mes dar iš daržinės nėjom, nes vis dar matėm raudonarmiečius, einančius pro kolchozą rytų kryptimi. Su jais susitikti vengėm. Daugumas raudonarmiečių buvo be ginklų, kai kurie basi, be kepurėlių ir vienasmarškiniai.

Apie 5 val. užėjau pas šeimnininką į kambarį. Jis buvo vienas.

— Na, kaip jaučiatės? Galit džiaugtis, jums jau nėra reikalo daugiau slapstytis. Vokiečiai jau nuvijo rusus už 15—20 kilometrų, — sutiko mane šeimnininkas.

— Aš nesuprantu, ką jūs norit pasakyti, — stengiausi nuduoti

nesuprantas jo.

— Būkit ramus, aš žinau, kas jūs esat. Vakar buvot neatsargus. Norėdamas užsidegti popirošą ir imdamas iš kelnų kišenės degtukus, jūs atvertėt palto skverną. Aš pamačiau jūsų karišką uniformą ir supratau, kas esat ir kodėl tokiame karšty nenusivelkat žieminio palto. Birželio 26 d. aš buvau Červenėj ir ten mačiau, kaip enkavedistai varė miesto gatvėmis didžiulę vorą kalinių. Voroje pastebėjau kelis vyrus, vilkinčius tokiais pat kaip ir jūsų uniforminiais drabužiais. Žinau, kad tą naktį enkavedistai sušaudė daug kalinių Červenės miške. Kai vakar pamačiau jus savo kieme, tai supratau, kad jūs abu likot gyvi tose žudynėse ir, laukdami vokiečių, slapstotės. Aš jau sakiau, kad jums jau nėra reikalo slapstytis, joks pavojus negresia. Prieš porą dienų visi viršininkai komunistai iš aplinkinių kolchozų pabėgo, juos palydėjo mūsų didžiausia neapykanta. Prasidėjus karui, mes, senesni žmonės, apsidžiaugėm ir laukėm vokiečių, tikėdamiesi, kad jie mus iš rusų bolševikų teroro išvaduos. Kitaip galvoja dalis mūsų jaunimo, ypač studijuojantieji aukštosiose mokyklose. Vakar girdėjot, kuo susirūpinusi mano duktė: ar vokiečiai pripažins aukštosiose bolševikų mokyklose išeitąjį mokslą? Koks ten "aukštas mokslas" bolševikų universitetuose! Prieš porą metų mano vyresnioji duktė baigė Minsko universitetą, studijavo mediciną ir dabar jau gydytoja. Kokia ji gydytoja, — su pašaipu kalbėjo šeimininkas, — priešrevoliucinių laikų felčeriai daugiau nusimano už dabartinius gydytojus.

Šeimininkui baigus kalbėti, aš atvirai pasisakiau, kas esu. Tuo laiku atėjo ir gudas iš daržinės. Šeimininkas pavaišino abu balta duona ir rūgštum pienu. Mes valgėm, o jis pasakojo apie savo gyvenimą.

Prieš kolektyvizaciją jis buvo ūkininkas, turėjo keliolikos ha žemės ūkį ir atliekamu laiku vertėsi vežiko verslu Červenės mieste. Paskelbus kolektyvizaciją, jo kaip vežiko nevertė dirbti kolchoze. Kaip ir kitiems, jam buvo palikti trobesiai, 3/4 ha daržo, arklys, vežimas ir rogės. Nežiūrint to, kad už leidimą verstis vežiko amatu metams mokėjo 5000 rublių, jis gyveno daug geriau už kolchozininkus ir pajėgė dvi dukteris leisti į universitetą.

Mums baigiant valgyti, į kambarį įbėgo iš gretimo kolchozo apyjaunis vyras ir paklausė:

— Ar pas jus germanų dar nėra?

— O iš kur jie pas mus gali būti? — savo ruožtu paklausė

šeimininkas.

— Ar tai jos dar nežinot, kad pereiną naktį jų labai daug pravažiavo pro mūsų kolchozą? Šį rytą buvo kiti sustoję, bet po poros valandų ir tie išvažiavo. Prieš valandą vėl nauji atsirado. "Nu, i čudnoj narod eti germancy!" — Na ir stebėtini žmonės tie vokiečiai! Ir tie, ryte buvusieji, ir dabartiniai, kai tik sustojo, tuoj pusnuogiai išsirengė, pradėjo batus valyti, skustis, praustis ir šepetukais dantis valyti tartum jie rengėsi į balių. Nė vienas pėsčia neina, visi važiuoti. Na, ir duos jie ruskiui į kailį! O pas mus atbėgę žydėliai iš Minsko, pamatę vokiečius, verkia ir sau plaukus rauja. Ir gerai tiems parkoms, užteks jiems ponauti, daugiau mums ant sprando jie nesėdės! — baigė savo pranešimą atbėgęs kolchozininkas. Iš to, kokia pakilia nuotaika jis pasakojo apie vokiečius, galima buvo suprasti, kad ir jis jų laukė. Grįžtant į Minską ir kalbant su gudais kolchozuose patyriau, kad beveik visi jie vokiečių laukė. Labai gaila, kad vokiečiai juos apvylė.

Pavalgęs, padėkojau šeimininkui už vaišes, širdingai su juo atsisveikinau ir su gudu išėjau į vokiečių užimtą kolchozą, kuris buvo už poros kilometrų.

VOKIEČIŲ KARIUOMENĖS ŠTABUOSE

Eidami pas vokiečius, sutikom keturis beginklius raudonarmiečius. Visi buvo be diržų, du vienmarškiniai ir basi. Visi atrodė labai pavargę. Vienas jų paklausė, kur mes einam? Sužinojęs, kad einam į artimiausią kolchozą, jis įspėjo, kad ten yra vokiečiai. Aš atsakiau, kad mes kaip tik pas juos ir einam.

— Argi jūs vokiečių nebijot? Mūsų pulko komisaras mums pasakojo, kad vokiečiai pakliuvusiems į nelaisvę raudonarmiečiams nupjausto ausis ir nosis, išbado akis ir įvairiai kankina. Ar tai tiesa? — paklausė vienas raudonarmietis.

Aš atsakiau, kad komisarai jiems melavo, kad vokiečiai nėra barbarai ir paimtų belaisvių nekankina, kad tik enkavedistai taip su žmonėmis elgiasi.

— Kaip jūs manot, ką vokiečiai su mumis darys, jei mes pas juos nueisim? — toliau klausinėjo tas pats raudonarmietis.

Aš pakartoju, kad vokiečiai jūsų nekankins, bet pasiųs į belaisvių stovyklą.

- Jei taip, tai mes eisim drauge su jumis pas vokiečius. Mūsų pulkas sumuštas ir išsklaidytas, ir mes nežinom, kur eiti ir ką daryti, — guodėsi raudonarmietis. Aš jam nieko neatsakiau.

Pasikėlėm ant kalvos ir už jos pamačiau už kilometro ant kitos kalvos vokiečių užimtą kolchozą. Visi keturi raudonarmiečiai ėjo paskui mus. Eidamas toliau, nusivilkau palta ir užsimečiau ant peties. Priartėjus per pusę kilometro prie kolchozo, pamačiau vokiečių sargybinių, stovinti po medžiu prie namo. Kai aš buvau nuo jo maždaug už dešimt žingsnių, jis sušuko: "Stok, rankas aukštyl!" Aš sustojau ir iškėliau rankas. Sargybinis, atkišęs pistoletą, priėjo arčiau ir paklausė, ar turiu ginklą. Atsakiau, kad neturiu. Jis dar paklausė, ar aš esu komisaras? Aš nusišypsėjau ir atsakiau, kad nesu komisaras, bet Lietuvos kariuomenės atsargos pulkininkas Juozas Tumas.

Tuo laiku atėjo viršila, įsakė sargybiniui stoti į savo vietą ir mane paklausė, ar kalbu vokiškai, jei ne, tai kokiomis kalbomis kalbu. Atsakiau, kad vokiškai moku silpnai, esu lietuvis ir kalbu lietuviškai, rusiškai ir lenkiškai. Viršila mokėjo šiek tiek lenkiškai ir pasakė vėsiąs mane pas bataliono vadą. Gudui ir raudonarmiečiams jis įsakė pasilikti prie sargybinio ir palaukti.

Kolchoze matėsi nemažai vokiečių kareivių. Man su viršila pro juos einant, dviejose vietose jie klausė: "Komisaras?" Viršila atsakė, kad aš esu ne komisaras, bet Lietuvos kariuomenės pulkininkas.

Bataliono vadą kapitoną suradom vakariniame kaimo gale. Jis buvo dar jaunas vyras, atsisegiojęs munduro sagas, sėdėjo sulankstomaj kėdėj ir skaitė kažkokį raštą, retkarčiais pažvelgdamas į ant kelių išskleistą žemėlapi. Jam baigus skaityti, viršila atraportavo, kas aš esu ir kokiomis kalbomis kalbu. Taip pat pranešė apie gudą ir raudonarmiečius, Paliktus prie sargybinio. Kapitonas nužvelgė mane nuo galvos iki kojų ir paklausė mano vardo ir pavardės. Po to įsakė viršilai pakviesti vyr.leitenantą, kurio pavardę pamiršau, o man parodė sėstis netoli jo ant žolės.

Po kelių minučių viršila sugrįžo su vyr.leitenantu. Jis mokėjo rusiškai ir buvo bataliono vado vertėju. Su jo pagalba aš trumpai papasakojau

apie savo išgyvenimus. Kapitonas atidžiai klausė, rašė į bloknotą ir porą kartų kažką žemėlapy pabraukė.

Man baigus pasakoti, kapitonas paklausė, ar iš mūsų voros daugiau nieko neliko artimiausiame miške ir durpynuose, kuriems būtų reikalinga pagalba? Jei tokia pagalba būtų reikalinga, tai jis pasiųstų savo kareivius. Aš jam padėjau ir pasakiau, kad tokių žmonių nesutikau, ir dar kartą priminiau Molotovo vardo kolchoze likusį pulkininką Petruitį. Kapitonas pasižiūrėjo į žemėlapi ir pasakė, kad tuo ruožu pražygiavo jų korpo kita divizija, ir jis tikisi, kad pulkininkas Petruitis dabar jau yra tos divizijos globoj. Toliau jis kalbėjo, kad po poros valandų jo batalionas išvyks, bet čia pasiliks keli sunkvežimiai, kurie ryt rytą vyks į divizijos štabą ir mane ten nuveš. Parodęs man, kad tie sunkvežimiai stovi, kapitonas palinkėjo laimingai sugrįžti į Lietuvą ir atsisveikindamas pasakė, kad iki divizijos mane globos lenkų kalbą mokąs viršila.

Nuo bataliono vado nuvykau prie sunkvežimio. Ten buvo 20 raudonarmiečių belaisvių, jų tarpe — ir drauge su manim atvykę. Gudas sėdėjo nuo jų nuošaliau, prie jo ir aš atsisėdau.

Daugumas raudonarmiečių buvo vienmarškiniai ir be kepurių, kai kurie basi. Mažomis grupelėmis sėdėdami ar stovėdami, jie garsiai dalinosi išpūdžiais apie paskutinių dienų įvykius. Iš jų kalbų galima buvo suprasti, kad jie nesigaili, pakliuvę į nelaisvę.

Aš atkreipiau dėmesį į vieną raudonarmietį. Jis buvo nerusas. Pastebėjau, kad kiti jį skriaudė.

Saulei leidžiantis batalionas išvyko, liko tik sunkvežimiai su šoferiais ir keli kareiviai. Netrukus iš kolchozo atėjo viršila ir pasiūlė man nakvoti sunkvežimy. Padėkojęs atsakiau, kad man bus geriau miegoti po atviru dangum. Viršila pasakė, kad ryt saulei tekant išvažiuosim, ir įlipo į sunkvežimį, jį pasekė šoferiai ir kareiviai, tik vienas, ginkluotas automatu, pasiliko sargyboj.

Sugulė ant žolės ir belaisviai. Visų skriaudžiamas nuo kitų atsiskyrė ir atsigulė už penkių žingsnių nuo manęs. Jis buvo basas, be kepurės ir vienmarškinis. Gindamasis nuo uodų, jis negalėjo nė minutės ramiai pagulėti. Rankomis braukė uodus nuo veido, galvos ir kaklo, basomis kojomis viena kitą trynė ir gailiai į mane žiūrėjo. Man pagailo visų

skriaudžiamo vargšo. Gulėjau apsilkęs paltu. Pakėlęs vieną skverną, ranka jam parodžiau ateiti pas mane ir lįsti po paltu. Jis suprato ir, kulverčiais atriedėjęs, palindo po skvernu ir, kamuoliu susirietęs, nugara priglaudė prie manęs. Po poros minučių iškišo nosį ir darkyta rusų kalba paklausė:

— Tu ne rusas?

— Ne, ne rusas, — atsakiau.

— Kas tu?

— Lietuvis.

— Lietuvis... Lietuvis... Lietuvis...— kelis sykius kartojo. — Aš tadžinas. Lietuvis, tadžinas -geras, rus negeras. Rus tadžinas mušti, tadžinas nemylėt rus, jis mylėt lietuvis. Tadžinas, lietuvis būti drauge. Ar lietuvis mylėti tadžinas? — visą galvą iškišęs, klausė vargšas tadžinas.

Aš atsakiau, kad ir aš jį myliu ir kad ryt mes važiuosim drauge. Jis dar labiau prie manęs prisiglaudė, galvą ir basas kojas paslėpė po mano paltu ir greit užmigo.

Liepos 3 d., saulei tekant, išvykom į divizijos štabą. Tadžikas nuo manęs nesitraukė. Sėdant į sunkvežimius, viršila pasiūlė man sėsti prie šoferio, bet, kai aš ten atsisėdau, tadžikas, šaukdamas: "Lietuvis, tadžikas drauge!" norėjo prie manęs atsisėsti. Buvau priverstas drauge su juo ir keliais kitais belaisviais važiuoti sunkvežimy.

Po gero pusvalandžio įvažiuom į mišką ir sustojom. Tame miške prie kelio buvo rusų paliktas kariškos aprangos sandėlis. Viršila įsakė vienam kareiviui nuvesti belaisvius prie to sandėlio, kad jie galėtų iš jo pasirinkti, kam ko trūksta. Viršilai prašant, aš jo įsakymą paaiškinau belaisviams rusiškai. Po kelių minučių belaisviai grįžo, apsirengę naujais uniforminiais drabužiais ir apsiavę naujais odiniais batais. Tadžikas nuplėšė nuo kepurės raudoną žvaigždę, numetė ant žemės ir kojomis ją sutrypė. Visi belaisviai džiaugėsi naujais drabužiais bei batais ir gyrė vokiečius.

Po geros valandos atvažiuom į divizijos štabą, kuris buvo sustojęs miške palapinėse. Viršila įsakė visiems iš sunkvežimių išlipti, o pats įėjo į vieną palapinę ir po kelių minučių iš jos išėjo su kapitonu. Pastarasis Pakvietė mane prieiti prie jo ir paklausė:

— Ar jūs tikrai esat Lietuvos kariuomenės pulkininkas?

— Taip, esu Lietuvos kariuomenės atsargos pulkininkas.

Jis kariškai pasisveikino ir klausinėjo toliau:

— Kada jos buvot iš kariuomenės paleistas?

— 1940 m. birželio 25 d,

— Tai jau rusų kariuomenei Lietuvą okupavus?

— Taip.

— Gailiuosi, kad negaliu su jumis ilgiau pakalbėti ir išgirsti, kiek jums teko nuo rusų nukentėti. Po pusvalandžio divizijos štabas kelsis į kitą vietą, jus motociklu nuveš į mūsų korpo štabą, ten jūs ir papasakosit viską... O šis kas toks?

Aš atsisukau ir už savo nugaros pamačiau stovinti tadžiką. Trumpai papasakojau kapitonui, kas jis toks ir kaip vakar vakare su juo susipažinau. Jis nusišypsojo ir pasakė, kad tadžikas yra tikras gamtos vaikas, kultūros dar nesugadintas, ir kitokiomis aplinkybėmis aš galėčiau turėti visiškai man atsidavusi ir ištikimą draugą.

Mano pasikalbėjimas su kapitonu vyko su viršilos, kaip vertėjo, pagalba. Po pasikalbėjimo viršila nuėjo prie sunkvežimių, o kapitonas grįžo į palapinę, iš jos išnešė man kėdę ir prašė palaukti, kol atvyks kareivis su motociklu. Tadžikas atsisėdo prie manęs ant žemės.

Po kelių minučių atvyko kareivis su motociklu, prie jo buvo priekaba. Išėjęs iš palapinės kapitonas padavė kareiviui užlipytą voką, palinkėjo man greit sugrįžti namo, kareiviui įsakė pasodinti mane į priekabą ir važiuoti. Tadžikas suprato, kad aš išvažiuosiu, o jis pasiliks. Rankomis apkabino mano kojas ir garsiai verkdamas šaukė: "Tadžikas, lietuvis drauge! Lietuvis geras, tadžikas nepalikti!" Jis buvo dar jaunas, 19—20 metų, aukšto ūgio, petingas ir stiprus ir taip tvirtai laikė apkabinęs mano kojas, kad aš negalėjau nė iš vietos pajudėti. Man buvo gaila jį palikti, bet kitos išeities nebuvo. Aš bandžiau jam išaiškinti, kad mes negalėsime ilgiau drauge pasilikti, ir visaip jį raminau, bet jis neklausė ir mano kojų nepaleido. Kapitonas su kareiviu, matydami tą vaizdą, tik pečiais traukė. Tuo laiku nuo sunkvežimių atėjo viršila su dviem kareiviais. Kapitonas jiems įsakė tadžiką nuo manęs atitraukti. Tik po kelių minučių trims vyrams pavyko tadžiką nugalėti ir mano kojas išvaduoti. Aš paskubėjau prie motociklo, nedrįsdamas, kaip koks išdavikas, nei į akis jam pažiūrėti. Mano akys buvo pilnos ašarų.

Dėl blogo kelio korpo štabą, apsistojusį kadaise buvusiam dideliame dvare "Blonj", pasiekėm tik po pusantros valandos. Lauko žandaras mus sulaukė prie kiemo vartų ir, patikrinęs kareivio dokumentus, nurodė, kur yra štabo raštinė. Pervaziavom dvaro kiemą ir sustojom prie didžiulio šešiais ratais autobuso. Jame ir buvo korpo štabo žygio raštinė.

Mano šoferis trumpai pasikalbėjo su išėjusiu iš autobuso raštininku, ir abu nuėjo į medinį namą, kuriame gyveno korpo vadas ir kiti štabo karininkai. Po keliolikos minučių abu grįžo. Šoferis išvažiavo, o raštininkas išnešė iš autobuso sudedamą kėdę, pastatė ją po dideliu plačiašakiu ažuolu ir pasiūlė man atsisėsti. Jis sakė, kad karininkai dar miega, ir man teks jų gerokai palaukti.

Sėdėjau ir maščiau, kodėl mane tik vieną čia atvežė, o gudą paliko drauge su raudonarmiečiais belaisviais prie divizijos štabo? Kokia gali būti to priežastis? Ar tik todėl, kad esu karininkas ir vokiečiai norės kokių nors žinių iš manęs gauti, ar yra kitos priežastys?

Netrukus tas pats raštininkas atnešė man dėžutę cigarečių ir degtukų. Padėkojęs aš jam pasakiau, kad, prieš užsirūkant, norėčiau vandens atsigerti. Jis tuojau atnešė katiliuką šiltos saldytos kavos, baltos duonos ir šveicariško sūrio. Padėkojau už taip gausius pusryčius ir skaniai pavalgiau.

Maždaug po poros valandų atėjo prie to paties ažuolo kareivis ir atsinešė rusišką automatinį šautuvą. Atsisėdęs greta manęs ant žemės, jis paprašė parodyti, kaip tą automata išnarstyti ir vėl sudėti. Man dingtelėjo mintis, kad jis nori mane išbandyti, ir kita mintis: argi vokiečiai kuo nors mane įtaria? Aš atsakiau, kad Lietuvos kariuomenė tokių šautuvų nevarato ir aš nežinau, kaip jis išnarstomas ir sudedamas. Kareivis pats pradėjo šautuvą narstyti ir po kiekvieno veiksmo mane klausė, ar teisingai? Aš atsakinėjau, kad nežinau. Šautuvą išnarstęs ir vėl sudėjęs, kareivis nežinia už ką man padėjo ir pasišalino.

Tik apie 12, val. prie autobuso atėjo kapitonas generalinio štabo uniforma, du vyr.leitenantai (vienas jų kalbėjo rusiškai) ir vienas apie 60 metų, vienmarškinis, be kepurės, viena basa, tvarsčiais per blauzdą apraišiota koja, vyras. Tai buvo vertėjas. Iš jo viršutinių kelnų spėjau, kad ir jis dėvėjo karišką uniformą. Kapitonas ir vienas vyr. leitenantas

atsisėdo ant kėdžių, kitas vyr.leitenantas liko stovėti, o vertėjas atsisėdo ant žemės. Raštininkas pakišo po jo apraišiota koja pripūstą guminę pagalvėlę. Kapitonas pakvietė mane su kėde prislinkti prie tos grupės ir pradėjo kvosti.

Pirmieji klausimai, kaip ir kiekvieną tardymą pradedant, vardas, tėvo vardas, gimimo data ir vieta, išeitas bendras ir karinis mokslas, kada ir kur, ir toliau: karinės tarnybos pradžia ir kur, dalyvavimas karuose, kada ir kokiuose frontuose, tarnyba Lietuvos kariuomenėj, kuriose dalyse, ir eitos pareigos, atleidimas iš kariuomenės, kada ir kodėl, suėmimas, trumpai apie gyvenimą ir suimtujų nuotaikas kalėjime, ir bendrai apie viską iki atvykimo į bataliono štabą.

Kapitonas klausinėjo, vertėjas vertė iš rusų į vokiečių kalbą mano atsakymus ir iš vokiečių į rusų kalbą kapitono klausimus; vyr. leitenantas, garsiai kartodamas vertėjo žodžius, greitai rašė. Kiekvieną surašytą lapą vertėjas garsiai perskaitydavo ir perduodavo kapitonui, pastarasis — raštininkui, kuris autobuse mašinėle perrašinėjo. Kitas vyr.leitenantas du tris perrašytus mašinėle lapus nešiojo į medini namą, turbūt štabo viršininkui. Porą kartų, grįžęs iš medinio namo, jis raportavo kapitonui, kad generolas jį kviečia.

Mane klausinėjo kelias valandas. Man baigus pasakoti, kapitonas tarė:

— Pasakodamas jus minėjot (žiūrėdamas į bloknotą) pulkininkus: Giedraitį, Petraitį, Rusteiką, Šarauską, Š., prof. K ir kitus. Ar buvo drauge su jumis kunigas Petraitis?

— Taip, buvo du broliai kunigai Petraičiai.

— Gerai, jei jūs pažįstat kun. Petraitį, tai greit jį pamatysit.

Kapitonas įsakė antram vyr.leitenantui pakviesti kun. Petraitį. Po kelių minučių pamačiau ateinantį su vyr. leitenantu kun. Praną. Nepaprašęs leidimo, aš pakilau nuo kėdės, peršokau per vertėjo ištiestas kojas ir bėgte pasileidau prie kun. Petraičio. Pamatęs mane, jis paliko palydovą ir bėgo prie manęs. Mes susitikome vidury didžiulio kiemo ir apsikabinę kelis sykius pasibučiavom. Aš paklausiau apie jo brolių, kun. Antaną. Jis atsakė, kad brolis su vienu lietuviu iš Kauno sėdi prie kiemo vartų. Tuo laiku prie mūsų priėjo vyr. leitenantas ir paprašė jį grįžti pas brolių, sakydamas, kad netrukus ir aš pas juos ateisiu.

— Dabar nėra jokios abejonės, kad jūs tikrai esat pulkininkas Tumas, — pasakė vyr. leitenantas mums grįžtant prie kapitono.

— Arbuvo abejonė dėl mano tapatybės?

— Taip. Tos abejonės priežastimi buvo jūsų karižka uniforma. — Paskutinį sakini jis pabaigė sakyti jau prie kapitono.

— Apie kokią uniformą jūs kalbat? — paklausė kapitonas.

— Aš pasakiau pulkininkui (pirmą kartą mane pavadino pulkininku), kad jo karižka uniforma kėlė abejonių dėl jo tapatybės, — atsakė vyr. leitenantas.

— Taip, jūsų uniforma buvo priežastimi, kad mes abejojom dėl jūsų asmens. Jos pasakojot, kad jau nuo birželio 29 d. su pulkininku Petraičiu ir vienu gudu vaikščiojot po kolchozus. Vietiniai gyventojai matė jūsų uniformą, ją matė ir raudonarmiečiai, kurių keturis, kaip pranešė bataliono vadas, jos atsivedėt į jo štabą. Mums buvo neaišku, kaip atsitiko, kad kolchozuose niekas jūsų nesuėmė, — kalbėjo kapitonas.

— Mano uniforminių drabužių niekas nematė. Vaikščiodamas po kolchozus, aš buvau apsivilkęs šita žiemini palta ir jį nusivilkau tik tada, kada pamačiau netoli manęs vokietį sargybinių.

— Donner Wetter! — sušuko kapitonas. — Tokiame karštyje jūs kelias dienas savo prakaitu šutot! Argi negalėjot uniforminius drabužius sukeisti su koku nors kaimiečiu į jo skarmalus?

— Tokia mintis man ir į galvą neatėjo. Antra vertus, joks kaimietis nepanorėtų keisti savo skarmalus į mano uniforminius drabužius.

— Tiek to, dabar jau nėra abejonės, kad jūs esat pulkininkas Tumas. Jūsų klausinėjimas baigtas, ir netrukus jūs gausit leidimą grįžti į Lietuvą.

— Koks likimas manęs laukė, jei kunigai Petraičiai nebūtų čia atvykę?

— Nieko baisaus. Mes nesam rusai enkavedistai, ir jūsų būtime nešaudė. Neturėdami galimybės toliau aiškinti jūsų tapatybę, būtime jus Pasiuntę į rusų belaisvių stovyklą. Jūs sakėt, kad turit pažįstamą Vilniuje ir Kaune. Stovyklos vadovybė būtų jus ten ir pasiuntusi.

— Kaip ilgai būtų reikėję man laukti belaisvių stovykloj?

— Gal mėnesį, o gal ir ilgiau. Tai priklausytų tik nuo to, kaip greit mums pavyktų sutvarkyti susisiekimą geležinkeliais su Lietuva.

Mano laimė, kad laiku atvykę į korpo štabą kunigai Petraičiai išgelbėjo mane nuo belaisvių stovyklos. Po pusvalandžio kapitonas išdavė mums leidimus vykti į fronto užnugarį. Mano leidimas buvo toks:

Panzerkorps *O.U. am 3. Juli 1941*

Der ehem. litauische Oberst Josef Tumas ist von den Truppen des : Panzerkorps aus der Gefangenschaft der GPU befreit worden. Er hat volle Bewegungsfreiheit und ist angewiesen, sich auf den Strassen aus dem Kampfgebiete nach rueckwaerts zu begeben.

Antspaudas: *Fuer das Generalkommando:*

Dienststelle Feldpost *Der Chef des Generalstabes*

Nr.12788. (Parašas)

Išduodamas leidimus, kapitonas mums patarė dvi ar tris dienas pasilikti tame dvare, aiškindamas, kad korpo užnugaris dar neišvalytas nuo sumuštų ir išblaškytų rusų kariuomenės likučių. Jis tikisi, kad po dviejų trijų dienų tie likučiai bus susemti ir tada mums nebus pavojaus su jais susidurti. Kunigas Pranas (jis gerai mokėjo vokiečių kalbą) mūsų visų vardu jam padėkojo, ir mes pasitraukėm prie dvaro kiemo vartų.

KELIONĖ ATGAL Į LIETUVĄ

Keturiese (be kunigų Petraičių, buvo dar Kaimo Paramos duonos kepyklos darbininkas Z.) sėdėjom ant suolo prie vartų ir svarstėm ką darysim: paklausysim kapitono patarimo ir liksim dvare, ar tuojau kelsimės ir žingsniuosis į vakarus? Kapitonas sakė, kad kelias į vakarus dar nesaugus, bet jis taip pat sakė, kad korpo priekiniai kautynių daliniai tuo laiku buvo jau už 50 kilometrų rytuose ir kad korpo štabas greit iš dvaro išsikels. Tai kas gi užtikrins mums saugumą dvare pasilikus? Be to, kiekvienas norėjom kuo greičiau pasiekti Lietuvą ir savo namus. Visi pasisakėm už tai, kad reikia tuojau keliauti.

Iki saulės nusileidimo turėjom dar apie tris valandas. Nuėję apie 12 kilometrų, sustojom kolchoze nakvynei. Gatvėje pamatėm būriuojantis basliais apsiginklavusius vyrus. Negalėjom suprasti, kas darosi kolchoze. Įėję į švariau atrodantį namą, radom verkiančią moterį, prie jos glaudėsi du maži vaikai. Aš paklausiau moterį, kas atsitiko kolchoze ir kodėl vyrai būriuojasi su basliais rankose, gal laukiamas kieno nors

kolchozo užpuolimas? Moteris dar labiau pravirko ir kukčiodama skundėsi, kad kolchozo vyrai susitarė pagauti ir užmušti jos vyrą tik už tai kad tų pačių vyrų išrinktas trejus metus jis ėjo kolchozo artelninko pareigas. Kun. Antanas moterį ramino ir įtikinėjo, kad kolchozo viršininkai neleis vyrams žmogų žudyti. Moteris atsakė, kad visi kolchozo viršininkai prieš kelias dienas pabėgo, jei jie nebūtų pabėgę, tai dabar ir pats jos vyras padėtų kitiems tuos velnius mušti.

Mums buvo nejauku, ir nedrįsom prašyti verkiančią moterį jos name nakvynės. Jau norėjom su ja atsiveikinti ir išeiti, bet ji turbūt suprato, kokių tikslu mes buvom užėję, ir maldaudama mus prašė pasilikti, nes vyrai, žinodami, kad mes čia nakvojam, nedrįs jos vyro liesti, ir jai bus ramiau.

Mes pasilikom. Moteris ruošė mums ir savo šeimai vakarienę. Atsinešė kašėje bulvių ir norėjo jas nuskusti, bet atsiminė, kad peilis pas kaimyną. Nubėgo ten, bet greit grįžo be peilio, jį buvo paėmusi kita kaimynė. Moteris susirūpinusi mums aiškino, kad jų kolchoze vienu peiliu naudojami trys šeimynos.

Vakarienei gavom neskustų bulvių, didelį molinį dubenį pasūdyto vandens, kuriame plaukiojo keli pirštais susmulkinti svogūnų laiškai. Išalkę, mes valgėm su dideliu apetitu, su nemažesniu apetitu tą patiekalą valgė pati šeimninė ir du jos maži, dvejų ir ketverių metų, vaikai. Kitokio maisto jie neturėjo.

Mums bevalgant vakarienę, į kambarį atbėgo ir šeimnininkas iš rugių lauko, kur visą laiką slapstėsi. Mes kalbinom jį pasilikti ir nakvoti namie, bet jis atsakė, kad jam bus saugiau rugiuose ir, pasiėmęs kelias virtas bulves, vėl išėjo.

Nakčiai atsigulėm ant plikų suolų, tačiau blakės neleido mums įmigti. Atitraukėm suolus nuo sienų į vidurį, bet blakės ir ten mus surado. Jos krito ant mūsų nuo lubų.

Liepos 4 d. auštant atsiveikinom su šeimnininke ir išėjom. Gale kolchozo atsigulėm ant rasotos žolės ir, porą valandų pamiegoję, žingsniavom toliau. Pakeliui užeidavom į kolchozus ieškodami maisto,

be žalių bulvių ir saujos druskos, daugiau nieko negavom. Bulvių prisirinkom pilnas kišenės, tik žalių nenorėjom valgyti. Keliose vietose prašėm jas išvirti arba paskolinti puodą ir malkų, kad galėtume patys

išsivirti, bet be pasėkų. Niekas nenorėjo mums bulves virti ar puodą skolinti. Turbūt žmonės mūsų bijojo ir kiekvienas norėjo greičiau mumis nusikratyti. Apžėlusiomis barzdomis, giliai įdubusiomis akimis, išblyškusiais, sukritusiais veidais, mes buvom panašūs į šmėklas, ir tokia savo išvaizda žmonėms baimę sukeldavome. Be to, iš mūsų drabužių jie suprato, kad esam ne vietiniai.

Eidami sutikom daug iš Minsko pabėgusių žydų, pėsčiom traukiančių į rytus. Paplentėj buvo daug sudaužytų rusų tankų, artilerijos pabūklų ir įvairių automašinų. Buvę prie gražaus plento Lenino ir Stalino biustai ir statulos buvo sudaužytos ar nuo pastovų nuverstos. Vienoje kryžkelėj matėm, kaip vietiniai gyventojai virvėmis vertė Stalino statulą.

Tą dieną nuėjom 55 kilometrus ir pavakary sustojom nakvynei dideliame miestely. Iki Minsko liko tik 10 kilometrų. Tikėjomės, kad tokiam dideliame miestely, su apie 5000 gyventojų, mums pasiseks bulves išvirti. Deja, ir čia nieko nepėšėm. Ko tik neprašėm, visi atsisakė, pasiteisindami, kad dėl karo jų puodai užkasti į žemę. Jau manėm, kad reikės pasitenkinti tik žalių bulvių vakariene, bet visai netikėtai, dėka kun. Antano liemenės, gavom ne tik gerą vakarienę, bet ir nakvynę ir kitą dieną pusryčius. Su ta liemene atsitiko taip. Buvom iš miestelio išėję ir sustojom prie atskiro namelio. Aš jau negalėjau toliau eiti ir atsiguliuo priė plento ant žolės. Abu kunigai ir Z. užėjo į kiemą, kur buvo namelio savininkas. Jis klausinėjo, kas mes esam, iš kur ir kur keliaujam. Kun. Antanas mokėjo rusų kalbą ir pasakė jam teisybę, tik pamelavo sakydamas apie mūsų profesijas. Mane jis pristatė kaip eilinį kareivį, mat buvau uniformotas, savo brolių — kaip valsčiaus raštininką, o save ir Z. — kaip paprastus darbininkus. Šeimininkas buvo pastabus, jis pamatė kun. Antano liemenėj porą išlikusių kunigiškų sagučių ir nusišypsojęs paklausė, jei jis yra paprastas darbininkas, tai kur gavo kunigo liemenę? Gal pavogė? Sugautas meluojant, kun. Antanas pasakė, kas tikrai esam. Šeimininkas patikėjo. Pasitaręs su savo žmona, jis pranešė, kad mums bus paruošta vakarienė ir mes galėsime pas juos pernaktoti. Po poros valandų gavom po didelį dubenį pienu užbaltintų namų darbo makaronų.

Liepos 5 d. pusryčiams padavė vėl po tokių dubenį makaronų ir po

didoką keptą žuvi. Be to, pamatęs kun. Antano pusbačius be padu, Šeimininkas atnešė jam savo apynaujus ir išsiūlė juos paimti, o savus palikti jam, ir kelionei dar davė 75 rublius, sakydamas, kad iki buvusios Lenkijos sienos mes be pinigų niekur maisto negausim.

Šeimininkas ir jo žmona buvo katalikai. Jis vertėsi staliaus amatu ir gerai uždirbdavo, todėl ir mus sočiai pavalgydino. Žuvų jis pats naktį netolimame ežere prigaudė. Atsisveikindami mes nežinojom, kaip jiems ir atsidėkoti.

Sočiai pavalgę ir gerai pailsėję, galėjom eiti sparčiau. Iki Minsko buvo likę tik penki kilometrai, ir mes džiaugėmės, kad po valandos ten būsim. Staiga išgirdom šiaurės vakarų pusėje smarkų artilerijos šaudymą, o netrukus ir sprogstančių bombų trenksmą. Kuo tolyn, tuo šaudymas stiprėjo. Kai iki Minsko liko tik du kilometrai ir mes nuo kalniuko jį jau matėm, išgirdom iš rytų pusės atvažiuojančius tankus. Mes sustojom prie plento sargo namelio ir laukėm. Netrukus kelios dešimtys vokiečių tankų pilnu greičiu pravažiavo Minsko kryptimi. Padangėje skraidė daug vokiečių lėktuvų, ir nuolat girdėjosi bombų sproginiai. Supratom, kad šiaurės vakaruose nuo Minsko vyksta aršios kautynės, bet negalėjom suprasti, kodėl jos ten vyksta, juk tą dieną vokiečių kariuomenė buvo jau už 150 kilometrų rytuose nuo Minsko. Mes bijojom, kad rusai bus pralaužę kur nors šiaurėje vokiečių frontą ir artėja prie Minsko, norėdami jį užimti, todėl sulankstėm mums išduotus leidimus taip, kad, reikalui esant, galėtume juos praryti.

Prie sargo namelio sėdėjom apie valandą laiko, nesiryždami eiti į miestą. Mums ten besėdint, iš rytų pusės atvažiavo motociklu vokietis karininkas ir prie namelio sustojo. Kun. Pranas parodė karininkui leidimą ir paklausė, ar mes galim toliau eiti? Karininkas perskaitė leidimą ir paklausė, ar mus kas sulaikė? Kun. Pranas atsakė, kad niekas mūsų nesulaikė, bet, girdėdami netoli vykstančias kautynes ir nežinodami, kas ten darosi, nedrįstame toliau eiti, nes bijom vėl pakliūti rusams. Karininkas užtikrino, kad mums nėra jokio pavojaus patekti rusams. Dėl vykstančių kautynių jis paaiškino, kad dvi ar trys dar nepakrikusios rusų divizijos yra vokiečių apsuptos ir naikinamos ir kol mes visi iki tos vietos nueisim, jos bus jau sunaikintos.

Atvykę į Minską, sustojom prie šulinio atsigerti ir tarėmės kur eiti.

Viena moteris, sužinojusi, kad esame lietuviai, sakė vakar vakare mačiusi tik už poros namų stovintį sanitarinį automobilį su lietuviška trispalve vėliavėle. Kita moteris sakė, kad jis ir dabar ten yra, ir pasisiūlė parodyti kur. Ta žinia mus labai pradžiugino, paskubėjom prie automobilio, kurį radom prie dviejų aukštų namo. Tuo Lietuvos Raudonojo Kryžiaus sanitariniu automobiliu buvo iš Vilniaus atvažiavęs daktaras Lygeika, gailestingoji sesuo ir p. J. iš Šiaulių miesto. Jie ieškojo birželio mėnesį išvežtų lietuvių pėdsakų.

Prie automobilio mus pamatė ir džiaugsmingai pasveikino keli jau anksčiau atvykę draugai. Jie kvietė mus greičiau eiti į namą ir pailsėti. Pasikėlėm į antrą aukštą ir įėjom į didelį kambarį, kur buvo mūsų draugai. Kambarįje buvo sustatyta apie 20 geležinių lovų be čiužinių ir pagalvių. Ant vienos lovos sėdėjo nežinia iš kur atsiradęs tais laikais gerai žinomas Kaune muzikas Stupelis su savo žmona ir vaiku. Jis buvo mums paslaugus ir tuojau pasiūlė savo skutimosi priemones. Nusiskutę, gavom po penkias dėžutes mėsos ir daržovių konservų ir valgydami dalinomės su anksčiau atvykusiais paskutinių dienų įspūdžiais. Vėliau sugulėm į lovas pailsėti.

Jau snaudžiau, kai pamačiau duryse stovinčią moterį, į kurią niekas nekreipė dėmesio. Atsikėliau ir priėjęs prie jos paklausiau, kas ji tokia ir ko nori? Ji atsakė esanti daktaro Matulaičio žmona. Sužinojusi, kad čia yra lietuvių, ji atvyko prašyti, kad mes kuo nors jai ir jos šeimai padėtume. Aš paklausiau, kada ir kaip ji su šeima čia atsirado ir kuo mes galim jai padėti? Matulaitienė aiškino, kad prieš keliolika metų ji su vyru atvyko čia iš Lietuvos ir dabar norėtų grįžti atgal, o kol kas ji norėtų gauti šiek tiek maisto sau ir šeimai.

Aš supratau, kad ji yra žmona to daktaro Matulaičio, kuris, kaip komunistas, buvo iš Lietuvos pabėgęs ir profesoriavo Minsko universitete. Pyktelėjęs aš pasakiau, kad mes, taip žiauriai komunistų kankinti ir žudyti, negalim tokiems pat komunistam kuo nors padėti, ir kad jai ir jos šeimai keliai į Lietuvą yra uždaryti. Matulaitienė graudžiai pravirko. Ji teisino savo vyrą, sakydama, kad jis buvo idėjinis komunistas, smerkė komunistų žiaurumus, todėl ir pats nuo jų nukentėjo ir prieš trejus metus buvo enkavedistų suimtas ir ištremtas į priverčiamųjų darbų stovyklą Kazachstane. Verkdamą ji skundėsi, kad

su dukra, ar marčia, gerai neatsimenu, ir jos mažu vaiku gyvena netoli miesto kolchoze, kad žentas, ar sūnus, paimtas i kariuomenę, ir nieko neturi artimo, kas galėtų jomis rūpintis. Ji prašė duoti nors visai mažai maisto vaikui, kitaip jis badu mirs.

Jos ašaros mane paveikė, piktumas praėjo. Turėjau dar keturias dėžutes konservų ir dvi atidaviau Matulaitienei. Dėl grįžimo į Lietuvą patariau jai pasikalbėti su daktaru Lygeika. Kai pasakiau draugams, su kuo kalbėjau ir konservus atidaviau, tai gavau nuo jų barti.

Iki vakaro buvom susirinkę 14 žmonių, dauguma buvo tu, kurie skirstant pateko į kairiąją grupę ir buvo palikti Červenėje prie kalėjimo. Paskutiniai atvyko profesorius J.K. ir Lašas.

Liepos 6 d. daktaras Lygeika su sesute ir p. J. grįžo į Vilnių ir su savimi paėmė abu kunigus Petraičius, profesorių K., vieną lenką gydytoją iš Lebedevo (10 kilometrų į vakarus nuo Molodečno) ir mane. Radijo technikas J.Š. rūpinosi likusių grįžimu.

Pernakvoję Molodečno mieste, liepos 7 d. atvykom į Vilnių. Aš taip blogai atrodžiau, kad sutikti artimiausi prieteliai manęs nepažino. Kai kurie pažįstami atsargiai mane išspėjo, kad namie manęs laukia dar vienas smūgis: jie girdėję, kad mano šeima išvežta. Ta žinia, nors dar ir netikra, mane pribaiė. Vaikščiojau kaip pakvaišęs, nenorėjau su nieku kalbėti ir vis galvojau: jei ta baisi žinia pasitvirtins, tai ar negeriau būtų buvę, kad ir aš pats būčiau žuvęs prie Červenės.

Rūpesčio prislėgtas, Vilniuje nakvojau tik vieną naktį ir ieškojau progos kaip galima greičiau pasiekti Kauną ir iš ten Mažeikius. Mano laimei, tokia proga pasitaikė. Liepos 8 d. Lietuvos kariuomenės likučių štabas siuntė automobiliu į Kauną majorą Ž. Aš paprašiau, kad leistų ir man su juo važiuoti. Generolas Z., sužinojęs, kad aš turiu vokiečių duotą leidimą, padavė man generolui P. adresuotą laišką, prašydamas jį atiduoti tik pačiam adresatui.

Kaune apie mano šeimos likimą buvo tie patys gandai: šeima išvežta.

Susisiekimo su Mažeikiais dar nebuvo, bet laimė man ir čia nusišypsojo. Šiaulių miesto burmistras, p.L., buvo atvažiavęs automobiliu į Kauną.

Sužinojęs apie mano sugrįžimą, jis mane surado ir liepos 10 d. vakare parsivežė į Šiaulius. Pas jį pernakvojęs, liepos 11 d. Raudonojo Kryžiaus sunkvežimiu pasiekiau Mažeikius ir bėgte nubėgau pasponus K., kur

žiemos metu, lankydami gimnaziją, gyveno mano sūnus ir duktė. Iš jų sužinojau, kad mano šeima neišvežta, visi gyvi ir sveiki. Didžiausio džiaugsmo ašaros riedėjo mano skruostais. Ir kaip tokia didele laime nesidžiaugti? Aš likau gyvas ir šeima neišvežta! Garsiai sušukau: "Dabar aš esu laimingiausias žmogus pasauly!"

Atsisveikinęs su ponais K., išėjau namo. Saulei leidžiantis, atėjau į Leckavos bažnytkaimi, iš kur vietiniai partizanai parvežė į mūsų ūkį. Lygiai po dviejų mėnesių po suėmimo aš vėl buvau namie, savo šeimos apsuptas.

Apie mūsų ketveriukės sugrįžimą į Lietuvą buvo paskelbta per Vilniaus ir Kauno radijo stotis. Tą žinią mano namiškiams buvo pranešę kun. P.Patlaba ir keli kaimynai. Jie manęs laukė ir džiaugsmingai sutiko.

Žmona man pasakojo, kad birželio 14 ir 17 dienomis, anksti rytą, enkavedistai buvo atvažiavę sunkvežimiu ją su vaikais išvežti, bet nerado. Anksčiau perspėta, ji su vaikais nuo birželio 13 d. iki pradžios karo slapstėsi miške.

Birželio 13 d. žmona buvo gavusi savo brolių iš Vilniaus ir Kauno dvi telegramas apie tėvo mirtį Kaune. Išeidama su vaikais į mišką, ji paliko abi telegramas ant rašomojo stalo. Atvykę pirmą kartą enkavedistai, ir žmonos su vaikais neradę, klausė nuomininką, kur jie slapstosi. Tas atsakė, kad šeimnininkė vakar gavo dvi telegramas apie savo tėvo mirtį ir su vaikais išvyko į Kauną. Enkavedistai, perskaitę telegramas, patikėjo, kad žmona su vaikais yra išvykę į Kauną, ir jų neieškojo. Atvykę antrą kartą, jie tik paklausė, ar žmona su vaikais dar nesugrįžo, ir, gavę neigiamą atsakymą, išvažiavo, ir daugiau nesirodė.

Sugrįžęs į namus po visų tų baisių išgyvenimų aš stebėjau žmogaus ištvėrme ir galėjimu taip daug kentėti. Tiesa, likę gyvi ir sugrįžę į Lietuvą, visi buvom taip išsekę, kad artimiausi draugai mūsų nepažino. Bet laikui bėgant, beveik visi vėl atgavom fizinį ir protinį pajėgumą. Aš pats nejaučiu tų išgyvenimų jokių pasėkų. Tik retkarčiais sapne enkavedistai vis dar mane persekioja.

*

*

*